

Masarykova univerzita
Fakulta sociálních studií
Katedra environmentálních studií

Zahrádkářské kolonie jako příspěvek k alternativní produkci potravin?

Magisterská diplomová práce

Bc. Lucie Sovová

Vedoucí práce: Mgr. Eva Fraňková, PhD.

Brno 2014

Motto

„I když ekonomové rádi mluví o zázračném růstu, ve srovnání se zahrádkáři o něm nevědí vlastně vůbec nic.“ (Keller 2000)

Prohlášení a poděkování

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně a že všechny použité zdroje řádně cituji.

Navzdory tomu je tato práce svým způsobem výsledkem kolektivního úsilí, na tomto místě chci proto poděkovat všem, kteří se na jejím vzniku podíleli. V první řadě děkuji zahrádkářům z Kraví hory, bez jejichž spolupráce by tato práce nemohla vzniknout. Kromě účasti na výzkumu jim vděčím také za milá osobní setkání a příjemný čas strávený v zahradách.

Upřímně děkuji vedoucí práce Mgr. Evě Fraňkové, PhD. za podnětné rady, motivaci a podporu od samotného zrodu tématu. Za závěrečné konzultace děkuji také RNDr. Nadě Johanisové, PhD. Za fotografie použité v práci děkuji Markétě Tiché. Děkuji všem blízkým i vzdáleným, kteří mě povzbuzovali.

V Brně dne 13. 12. 2014

Rozsah textové části práce: 28 909 slov

ANOTACE

Práce se zabývá zahrádkářskými koloniemi v kontextu potravinové soběstačnosti měst, potravinové suverenity a alternativ ke stávajícímu potravinovému systému. Hlavním cílem je posoudit produkční funkci zahrádkářských kolonií a poskytnout kvalifikovaný odhad toho, nakolik aktuálně slouží k pěstování potravin, a jaký je v tomto směru jejich potenciál. Práce vychází z výzkumu třinácti zahrad v zahrádkářských koloniích na Kraví hoře v Brně. Prostřednictvím metody spotřebních deníků sleduje množství potravin vypěstovaných během sezóny 2014 a míru soběstačnosti respondentů. Tato zjištění jsou dále využita pro extrapolaci na úroveň města Brna. Práce dále reflektuje environmentální aspekty samozásobitelství, dotýká se rámování a zažitého vnímání této praxe a nahlíží zahrádkářské kolonie jako prostory multifunkčního městského zemědělství a alternativních ekonomik.

KLÍČOVÁ SLOVA

zahrádkářské kolonie, městské zemědělství, potravinová soběstačnost, samozásobitelství, alternativní potravinové systémy, zemědělská produkce domácností, tichá udržitelnost

ANNOTATION

The thesis deals with allotment gardens in the context of cities food self-sufficiency, food sovereignty and alternatives to current food system. The main goal is to assess the production function of allotment gardens and offer an educated guess of their current contribution to food growing and their potential in this field. The thesis is based on an investigation of thirteen gardens in the allotments in Kraví hora, Brno. Using the method of consumer diaries, it examines the amount of food grown during the season 2014 and the level of respondents' self-sufficiency. These findings are subsequently used for extrapolation to the level of the city of Brno. Moreover, the thesis reflects on the environmental aspects of food self-provisioning, it touches upon the framing and the prevalent perception of this practice and it views the allotment gardens as spaces of multifunctional urban agriculture and alternative economies.

KEY WORDS

allotment gardens, urban agriculture, food self-sufficiency, food self-provisioning, alternative food systems, household food production, quiet sustainability

Obsah

1. ÚVOD	1
1.1. Cíle a struktura práce, hlavní zdroje.....	3
TEORETICKÁ ČÁST.....	5
2. MĚSTSKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ.....	5
2.1. Uvedení do městského zemědělství: co to je a proč se tím zabývat	5
2.2. Environmentální přínosy městského zemědělství.....	7
2.3. Městské zemědělství a potravinová soběstačnost.....	10
3. ZAHRÁDKÁŘSKÉ KOLONIE	13
3.1. Stručný historický exkurz Evropou	13
3.2. Zahrádkářské kolonie u nás – prvních sto let.....	15
3.3. Současnost českých zahrádkářských osad.....	22
3.4. Zahrádkářské kolonie jako (alternativní) ekonomický prostor	30
3.5. Tichá udržitelnost zahrádkářských kolonií.....	36
EMPIRICKÁ ČÁST.....	43
4. METODOLOGIE	43
4.1. Myšlenkový rámec a hodnotová východiska	43
4.2. Výzkumné otázky.....	43
4.3. Metody	44
4.4. Průběh sběru dat, přijetí výzkumu respondenty	47
4.5. Limity výzkumu	50
5. ROZBOR VÝSLEDKŮ VÝZKUMU.....	52
5.1. Představení výzkumné lokality a respondentů	52
5.2. Produkční funkce zahrad na Kraví hoře	55
5.3. Samozásobitelství na Kraví hoře v environmentálních souvislostech	58
5.4. Zahrádkářská ekonomika na Kraví hoře	64
5.5. Přínosy a funkce zahrádkářských kolonií očima respondentů	69
5.6. Pokus o zobecnění výsledků výzkumu	74
6. DISKUZE.....	77
7. ZÁVĚR	82
7.1. Hlavní výzkumná zjištění	82
7.2. Náměty na další výzkum.....	83
8. Seznam grafů, obrázků a tabulek	85

9. Jmenný rejstřík	86
10. Seznam zdrojů.....	87
11. Přílohy	96
Příloha 1: Osnovy rozhovorů	96
Příloha 2: Přepis rozhovoru	97
Příloha 3: Mapové podklady.....	101
Příloha 4: Data ze spotřebních deníků.....	105
Příloha 5: Příklady zahrad s různým způsobem hospodaření	107
Příloha 6: Názory brněnské veřejnosti na zahrádkářské kolonie.....	111

1. ÚVOD

Vysoká míra urbanizace současného světa vede k otázkám, jak rostoucí městskou populaci nasytit. Ve stávajícím systému jsou potraviny zpravidla produkovány ve venkovských oblastech, a to nejčastěji prostřednictvím monokultur nebo, v případě živočišné výroby, velkochovů. Vysoké hodnoty dodatečné energie a závislost konvenčního zemědělství na fosilních palivech jsou dále navyšovány nutností balení, transportu a uchovávání potravin. Tato praxe má řadu negativních dopadů na životní prostředí (degradace půdy, znečištění ovzduší a vody, produkce skleníkových plynů ad.). Navíc podstatně zvyšuje zranitelnost měst, závislých na dodávkách zvenčí, což se ukazuje jako problematické zejména ve chvílích bezpečnostních, ekologických a ekonomických rizik a výkyvů (Simms 2008). Městské zemědělství a samozásobitelství se v posledních letech stalo často diskutovanou alternativou, reflektující jak otázky potravinové bezpečnosti a ochrany přírody a klimatu, tak například i problematiku nízkopříjmových nebo sociálně vyloučených skupin (van Veenhuizen 2006). Zájem o původ a kvalitu potravin je na vzestupu také mezi samotnými spotřebiteli, jak dokládá nárůst rozmanitých alternativ konvenčních spotřebitelských řetězců (farmářské trhy, komunitou podporované zemědělství, komunitní zahrady apod.). Literatura z českého i zahraničního prostředí (např. Norberg-Hodge et al. 2002, Renting et al. 2003, u nás Zagata 2012) tento vývoj částečně připisuje rostoucímu povědomí o stinných stránkách konvenčního potravinového systému a stále častějším kauzám týkajícím se zdravotní nezávadnosti a kvality potravin¹.

Mezi alternativy konvenční produkce potravin můžeme zařadit i samozásobitelství, které se v západních státech stává módou zejména pro obyvatele měst s vyšším vzděláním i příjmy, a jehož nově rostoucí popularitu symbolicky dokládá založení produkčních zahrad v Bílém domě i Buckinghamském paláci (Smith a Jehlička 2013). Počet lidí, kteří si sami pěstují potraviny, však na Západě zřídka překračuje 10 % populace (Alber a Kohler 2008). Naproti tomu ve státech střední a východní Evropy se toto číslo pohybuje kolem 50 % (ibid.) – konkrétně v České republice v roce 2010 pěstovalo potraviny 43 % domácností (Smith a Jehlička 2013). Alber a Kohler (2008) tento jev chápou jako reakci na nedostupnost či nedostatečnost potravin na trhu

¹ V zahraniční literatuře se užívá termín *food scares* – potravinové paniky.

v relativně nedávné minulosti, čemuž odpovídá i u nás poměrně častý pohled na samozásobitelství jako na upadající tradici a přežitý zvyk z doby socialismu (např. Keyzlarová 2012). Toto neatraktivní rámování přitom může fungovat jako svého druhu sebenaplňující se proroctví, zejména jsou-li na něm založena politická rozhodnutí (Cárdenas Solís a Renting 2012). To je dobře patrné v případě v Česku stále rozšířených zahrádkářských kolonií, které se stávají předmětem veřejné diskuse zejména v souvislosti s jejich rušením (např. Hošková 2011, Pauknerová a Gibas 2011). Kritici vnímají plochy zahrádkářských kolonií jako rezervy pro rozvoj městské zástavby a alternativu ke vzniku sídelní kaše za hranicemi města. Poukazují na jejich sociální i prostorovou nepřístupnost, považují je za přežitě, neužitečné a zbytné. Zastánci zahrádek naopak argumentují přispěním kolonií k městské biodiverzitě (Buček 2007), jejich dlouholetou tradicí a sociální funkcí zejména pro starší věkovou skupinu (Keyzlarová 2007).

Jehlička et al. (2012) v reakci na citovanou práci Albera a Kohlera odkrývají rozmanité (a převážně neekonomické) motivace samozásobitelů. Ke shodným závěrům dospěl rovněž výzkum realizovaný v roce 2006 agenturou Focus pro Ekologický institut Veronica: dotazovaní brněnští zahrádkáři² jako největší přínosy městských zahrad nejčastěji jmenovali relaxaci a odpočinek (70 %) a možnost trávit volný čas v přírodě a zároveň dobré dostupnosti z města (66 %). Z hlediska této práce nicméně stojí za zvláštní pozornost motivace spojené s produkcí potravin – jistotu zdravotní nezávadnosti vypěstovaného ovoce a zeleniny respondenti uváděli jako třetí největší benefit, zastoupený 61 % (Focus 2006: 12). Ve výzkumu Smithe a Jehličky³ se dokonce možnost získat čerstvé potraviny objevila jako nejčastěji uváděná motivace (2013: 155). Tato primární funkce zahrádkářských kolonií, tedy produkce potravin, je však i jejich zastánci reflektována zcela minimálně a konkrétní data o tomto způsobu samozásobitelství chybí. Zatímco tak do České republiky v posledních letech proniká na západě znovuobjevené samozásobitelství v podobě komunitních zahrad či guerilla gardeningu, tradiční a především (minimálně ve srovnání se západní Evropou) mimořádně rozsáhlé zahrádkářské kolonie zůstávají na okraji zájmu. Český zahrádkářský svaz, střešová organizace velké části zahrádkářských kolonií na našem území, která aktuálně sdružuje

² Výzkum pracoval s reprezentativním vzorkem brněnské populace, uvedené údaje se pak týkají těch respondentů, kteří mají zahradu, ať už v zahrádkářské kolonii nebo jinde.

³ Podobně byl i tento výzkum zaměřený na české samozásobitele obecně, nikoli tedy jen na zahrádkáře z městských osad.

téměř 150 tisíc uživatelů městských zahrad, by se přitom teoreticky dal označit za klíčového aktéra městského zemědělství u nás. Jeho (potenciální) dopad je ve srovnání se zmiňovanými novými a dosud poměrně marginálními alternativami nesrovnatelně vyšší. Symbolickým cílem této práce a zároveň motivací pro její zpracování je tak snaha představit zahrádkářské kolonie v tomto novém světle.

1.1.Cíle a struktura práce, hlavní zdroje

Teoretická část práce představuje charakteristiky městského zemědělství a koncept potravinové bezpečnosti a soběstačnosti (kapitola 2). Hlavním zdrojem pro tuto sekci jsou texty vzniklé v rámci platformy RUAF Foundation (Resource Centres on Urban Agriculture and Food Security)⁴ zveřejněné buď na webu ruaf.org nebo publikované knižně (van Veenhuizen 2006, de Zeeuw a Dubbeling 2009 aj.). Kapitola 3 se již úžeji věnuje zahrádkářským koloniím. Po stručném načrtnutí vývoje zahrádkářského hnutí v Evropě a u nás se podrobněji zabývá aktuální situací českých zahrádkářských osad. Stěžejními zdroji jsou zde dva ojedinělé výzkumy věnované brněnským zahrádkářským koloniím v roce 2006 – kvantitativní analýza obrazu zahrádek v očích veřejnosti zpracovaná agenturou Focus pro Ekologický institut Veronica a podkladová studie pro územní plán vyhotovená firmou Ageris na zakázku Statutárního města Brna. Dalšími informačními zdroji jsou akademické práce rozmanitých oborů na téma zahrádkářských kolonií v Brně (Hošková 2011, Keyzlarová 2012, Klouparová 2009, Příbylová 2005) a Praze (Gibas et al. 2013). Reflexe dosavadních poznatků o samozásobitelství je založená zejména na pracích Jehličky a Smithe (Jehlička a Smith 2011, Jehlička et al. 2012, Smith a Jehlička 2013) a údajích Českého statistického úřadu.

Empirickou část otevírá metodologie (kapitola 4), v níž představuji obecný myšlenkový rámec práce, formuluji výzkumné otázky a popisuji použité metody včetně jejich proměn v průběhu výzkumu. Snažila jsem se také odhadnout možné limitace platnosti získaných dat. Výsledky výzkumu jsou prezentované v kapitole 5 společně s analýzou a diskusí. Kapitola 6 výzkumná zjištění dále reflektuje a zasazuje do širších souvislostí.

Obecným cílem práce je posoudit produkční funkci zahrádek a poskytnout kvalifikovaný odhad toho, nakolik zahrádkářské kolonie aktuálně slouží k pěstování potravin a jaký je v tomto směru jejich potenciál. Konkrétně se zaměřuji na tři zahrádkářské kolonie na

⁴ RUAF Foundation je nezisková organizace se sídlem v Nizozemí sdružující iniciativy v oblasti městského zemědělství po celém světě.

brněnské Kraví hoře, kde po dobu jedné sezóny u vybraných respondentů sledují množství vypěstované zeleniny a ovoce, a dále míru soběstačnosti, tedy poměr vlastní sklizně k jiným zdrojům těchto potravin. Tyto otázky by měly poskytnout konkrétní číselné, respektive procentuální údaje, které mohou přinést do aktuální debaty o zahrádkářských koloniích dosud chybějící úhel pohledu. Kvantifikovatelná data, ač platná jen do omezené míry, mohou být některými stranami považována za pádnější argumenty než obtížněji uchopitelné nemateriální hodnoty. Při celkovém hodnocení relevance zahrádkářských kolonií pro alternativní produkci potravin je však nutné vzít v potaz i další zjištění kvalitativní povahy, která se promítají do vedlejších výzkumných otázek⁵. Je například třeba zohlednit, jestli zahrádkáři na svých pozemcích hospodaří ekologickým způsobem, nebo se pěstitelskými metodami blíží spíše konvenčnímu zemědělství. Dále záleží na tom, kde uživatelé zahrádkářských kolonií běžně ovoce a zeleninu nakupují – zda pro ně alternativu k vlastní sklizni představují konvenčně pěstované produkty z dovozu, nebo potraviny od místních ekologických zemědělců. Tyto faktory ovlivňují, nakolik lze samozásobitelství považovat za environmentálně příznivé, a jsou proto ve výzkumu také sledovány.

Dosavadní literatura i prvotní pozorování mezi zahrádkáři poukazují na důležitost neformálních ekonomických transakcí jako směna nebo dar. Dalším vedlejším zájmem výzkumu je proto tento socioekonomický aspekt. Ačkoli je práce zaměřená na produkční funkci zahrádkářských kolonií, nechci opomenout jejich další přínosy, které přispívají ke kvalitativnímu rámování výsledků. Konečně posledním a nejambicióznějším cílem je extrapolovat získané údaje na úroveň města Brna. Pokusím se poskytnout kvalifikovaný odhad toho, jaké množství ovoce a zeleniny je potenciálně možné v brněnských zahrádkářských koloniích vypěstovat, a tím i zodpovědět stěžejní otázkou celé práce, tedy zda jsou zahrádkářské kolonie relevantním prostředkem v alternativní produkci potravin.

⁵ Viz kapitulu 4.2

TEORETICKÁ ČÁST

2. MĚSTSKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ

2.1. Uvedení do městského zemědělství: co to je a proč se tím zabývat

Městské zemědělství (urban agriculture) lze definovat jako pěstování plodin a chov hospodářských zvířat na území měst nebo v jejich těsném sousedství (peri-urban agriculture). Nabývá rozličných podob a měřítek, od truhlíků se zeleninou na balkónech obytných domů, přes výsadbu ovocných stromů v městských parcích, zahrady soukromých sídel, komunitní zahrady a zahrádkářské kolonie, až po komerční farmy na území měst nebo sofistikované pěstitelské technologie nezávislé na světle a půdě. Mougeot (2000: 10) ve své syntéze dosavadních definic městského zemědělství upozorňuje, že klíčovým faktorem, který odlišuje městské zemědělství od jeho venkovského protějšku, není ani tak umístění zemědělské výroby do měst, jako především její provázání s městským ekologickým a ekonomickým systémem. To se konkrétně projevuje jako využívání lidských a materiálových zdrojů městského původu a orientace primárně na urbánní trhy. Van Veenhuizen (2006: 2) dále dodává, že městské zemědělství je ovlivněno městskými podmínkami, jako je legislativa, soutěž o půdu, specifické tržní a cenové prostředí. Zároveň městské zemědělství svým fungováním životní podmínky ve městech spoluutváří, což se projevuje zejména v otázkách životního prostředí, zdraví obyvatel, chudoby a potravinové bezpečnosti (ibid., podrobněji viz dále).

Pokud je ucelená definice městského zemědělství poměrně nová, sama tato praxe existuje po tisíciletí (Keyzlarová 2012). Produkce alespoň části potravin pro města přímo na jejich území byla běžná až do dob průmyslové revoluce, kdy městské zahrady a políčka musely ustoupit rychle se šířící zástavbě a nové technologie zároveň usnadnily dopravu potravin ze vzdálenějších míst (Girardet 2004). Proč bychom se měli městským zemědělstvím zabývat v současné době, respektive proč jej řada autorů v posledních desetiletích znovu objevuje? Hlavní důvody můžeme rozdělit do dvou vzájemně souvisejících tematických oblastí.

První oblast lze nazvat společenskou či demografickou a odvíjí se od fenoménu urbanizace. V roce 2008 dosáhlo lidstvo poprvé ve svých dějinách situace, kdy ve

městech⁶ žilo více lidí, než na venkově (UNPF 2007: 6). V roce 2007 žilo ve městech 72 % Evropanů a ještě o procento více Čechů (ibid.: 92). Navzdory mírným neoruralizačním tendencím⁷ na celosvětové úrovni jednoznačně převažuje směr migrace z venkova do měst. Městská sídla lákají venkovany větší nabídkou pracovních míst, dostupnějším vzděláním a zdravotní péčí, pestrým intelektuálním a kulturním vyžitím, snáze dostupnou politickou participací nebo vyšší rozmanitostí nabízeného zboží a tím i širší možností spotřebitelské volby. Ve městech se odehrává většina ekonomických aktivit států (Girardet 2004: 7). Život zde zpravidla probíhá v člověkem vytvořeném prostředí, což mu propůjčuje étos nezávislosti na venkovských oblastech a přírodě. Tento dojem je však nebezpečnou iluzí. Většina povrchu planety zásobuje přírodními zdroji právě městská sídla. Města zabírají celosvětově jen 2 % pevniny, spotřebovávají ale 75 % přírodních zdrojů využívaných člověkem (ibid.: 4).

Ve státech s nižším HDP vede urbanizace ke známým neblahým důsledkům – noví obyvatelé měst se namísto vysněného životního stylu potýkají s nezaměstnaností, nevyhovujícími podmínkami k bydlení, chudobou a sociálním vyloučením. Podobným problémům však v některých případech čelí také obyvatelé ekonomicky vyspělých zemí. Aktuálním příkladem jsou industriální města v USA, jejichž obyvatelé po ukončení průmyslové výroby obtížně hledají způsob obživy. Literatura (např. USDA 2009, Dutko et al. 2012) popisuje fenomén tzv. potravinových pouští (food deserts), tedy oblastí s obtížnou dostupností zdravých potravin, zejména čerstvého ovoce a zeleniny. Obyvatelé takových míst musí za zdravějším nákupem buď daleko cestovat, nebo za něj zaplatí neúměrně drahé ceny. Podobná situace může krátkodobě snadno nastat v řadě dalších měst vinou výpadku zásobování (viz příklady v kapitole 2.3).

S tím souvisí druhá skupina důvodů, které činí z městského zemědělství relevantní téma. Jde o ekologické limity, na něž bude lidstvo v budoucnu pravděpodobně narážet stále častěji. Stávající potravinový systém je závislý na ropě a dalších fosilních zdrojích jak ve výrobě (průmyslově vyráběná hnojiva a pesticidy, zemědělské stroje), tak v distribuci (zpracovávání, přeprava, balení, chlazení) (Norberg-Hodge et al. 2002). Horší dostupnost a rostoucí ceny těchto stále vzácnějších zdrojů proto do budoucna znamenají také ohrožení stávajících dodavatelských řetězců a cenové fluktuace podobné

⁶ Literatura věnovaná městskému zemědělství se zpravidla nezabývá tím, jaká sídla považovat za městská. Stejně jako zde citovaný Populační fond OSN se řídí tím, jak města definují jednotlivé státy.

⁷ Jev, kdy se obyvatelé měst stěhují na venkov za vidinou zdravějšího prostředí, méně uspěchaného života apod.

potravinové krizi roku 2008 (viz kapitolu 2.3). Globální změny klimatu a s nimi spojené extrémní klimatické jevy představují již nyní pro zemědělství výrazný problém. Kromě častějších přívalemých dešťů, such a mimořádných teplot očekávají zemědělci v budoucnu také větší rozšíření stávajících a výskyt nových škůdců a chorob (Vopravil et al. 2010). Živelné katastrofy budou pravděpodobně stále častěji ničit úrodu i komplikovat dodávky potravin do sídel. Klimatické změny dále mohou uspíšit degradaci půdy, zejména větrnou a vodní erozí (ibid.). Z tohoto vývoje lze usuzovat, že v budoucnu budeme muset hledat příležitosti k pěstování potravin i na méně obvyklých místech, jako jsou právě města.

Z logiky věci vyplývá, že čím delší je cesta potravin od výrobce ke spotřebiteli, tím náchylnější je k nastíněným rizikům. Městské zemědělství v tomto smyslu spadá do širšího diskursu lokalizace výroby a spotřeby, a to jak v reflexi problémů současného uspořádání, tak v některých nabízených řešeních (viz kapitolu 2.2). Zaměřuje se přitom specificky na otázku potravin v městských sídlech. Podobně jako zastánci lokalizace neprosazují striktní omezení výroby a spotřeby na místní kontext (Fraňková 2012), nemá ani městské zemědělství ambice stát se jedinou možnou cestou. V případech, kdy existuje smysluplná možnost vyrábět potraviny ve městech v blízkosti jejich spotřebitelů, však představuje hodnotnou složku zemědělského systému adaptovaného na současný a budoucí stav světa. Navzdory výše popsaným argumentům je zároveň třeba dodat, že městské zemědělství není nebo alespoň nemusí být pouhou reakcí na hrozbu zhoršené dostupnosti potravin – jak popíšu dále, v praxi vyrůstá z nejrůznějších motivací a přináší řadu přidaných hodnot.

2.2.Environmentální přínosy městského zemědělství

Jak již bylo řečeno, definice městského zemědělství je poměrně otevřená a zahrnuje velmi různorodé praxe. Ty však přesto sdílí společné charakteristiky, s nimiž se pojí podobné přínosy a rizika. Následující popis tedy neplatí pro všechny případy městského zemědělství, ale představuje jeho typické atributy, jak je popisují de Zeeuw (2014) a Mougeot (2000).

Od konvenčního zemědělství venkovských oblastí se městské zemědělství odlišuje zejména svým měřítkem, pěstovanými plodinami, délkou spotřebitelského řetězce a mírou tržní orientace. Produkce, zpracovávání a případný prodej jsou si typicky blízké v čase i v místě, přičemž využívají husté městské infrastruktury. Velkou část městské

zemědělské produkce spotřebují sami pěstitelé. Kromě samozásobitelství jsou časté nepeněžní způsoby směny a neformální pouliční prodej. Zemědělci dále využívají trhů nebo malých obchodů, v menší míře prodávají supermarketům a zprostředkovatelům. Produkční plochy jsou zpravidla malé vlivem silné konkurence ve využívání půdy. To ovlivňuje i výběr pěstovaných plodin – nejčastěji jde o ovoce a zeleninu s vysokou výnosností a nízkými nároky na plochu (oproti např. obilninám). Díky bezprostřední blízkosti spotřebitelů se městské zemědělství hodí pro pěstování rychle se kazících a obtížně skladovatelných plodin.

Zemědělství ve městech může kromě produkce potravin plnit řadu dalších funkcí, jak upozorňují van den Berg a van Veenhuizen (2005). Zelené plochy přispívají ke zlepšení životního prostředí zachycováním CO₂, zmírňováním efektu městského tepelného ostrova⁸, zadržováním dešťové vody, hluku a prachu. Při správném hospodaření chrání půdu před erozí a mohou být ideálním využitím pro záplavové oblasti nebo místa z jiných důvodů nevhodná pro zástavbu. Zemědělské plochy obhospodařované k přírodě šetrným způsobem zvyšují biodiverzitu a slouží v městském prostředí jako refugia pro organismy. Při systémovém přístupu může být městské zemědělství napojeno na zpracovávání organického odpadu nebo odpadních vod vzniklých na území města, což kromě ekologického přínosu uzavírání nutričních cyklů znamená také odlehčení odpadového hospodářství a s tím spojené finanční, materiálové a energetické úspory. (Okvat a Zautra 2001) Tento potenciál však pro své plné využití vyžaduje koordinaci „shora“ a vstřícné legislativní podmínky. Podobně může být městské zemědělství integrováno do údržby městské zeleně a rekreačních ploch.

Produkce potravin ve městech představuje možné řešení některých problémů stávajícího potravinového systému nastíněných v předchozí kapitole. Mezi nejvýraznější přínosy patří snížení dopravních vzdáleností, které u vstupů ani výstupů zpravidla nepřekračují hranice města. Nižší dopravní vzdálenosti znamenají snížení emisí CO₂, snížení znečištění ovzduší, jakož i snížení závislosti na fosilních palivech. Potravin, které jsou kratší dobu na cestě, vyžadují méně energie na chlazení a zpracovávání, případně méně jiných opatření na zachování čerstvosti (Norberg-Hodge et al. 2002: kapitola 2). To opět snižuje energetické a materiálové vstupy, a navíc usnadňuje přístup spotřebitelů k čerstvým, nezpracovaným potravinám. Zejména u samozásobitelů nebo

⁸ Jev, kdy je teplota ve městě vyšší než za jeho hranicemi vlivem absorpce tepla zastavěnými plochami.

zemědělců prodávajících v kratších a méně formálních spotřebitelských řetězcích do značné míry odpadá spotřeba obalových materiálů, kterou lze rovněž převést na materiálové a energetické úspory při jejich výrobě i likvidaci.

Zemědělství ve městech nicméně čelí také některým specifickým environmentálním rizikům. V první řadě je to možnost kontaminace plodin vinou znečištěného vzduchu, vody nebo půdy. V městském prostředí je vyšší riziko znečištění těžkými kovy z industriálních zdrojů nebo dopravního provozu. Existuje však řada způsobů, jak kontaminaci potravin zabránit. Například těžké kovy v půdě lze imobilizovat přidáním vápna nebo hnoje, vysadit (nejedlé) rostliny, které těžké kovy absorbují, případně se zaměřit na plodiny, které jsou vůči kontaminaci odolnější (Lock a de Zeeuw 2001). Alternativou je navezení čerstvé zeminy, která může být položena na původní podloží nebo využita k pěstování v nádobách či pytlích. Lock a de Zeeuw (2001) popisují celou řadu dalších zdravotních rizik, která jsou však společná pro všechny zemědělské provozy bez ohledu na jejich umístění. Ačkoli je tedy riziko kontaminace často zmiňovanou námitkou odpůrců městského zemědělství, reálně nejsou tyto hrozby o tolik vyšší, než ve venkovském prostředí, které ostatně už dávno není přírodní idylou nezasazenou industriálním znečištěním.

Samy zemědělské provozy mohou ale také ke znečištění přispět, například nevhodným užíváním pesticidů a hnojiv nebo emisemi metanu při koncentrovaném chovu zvířat. Městské zemědělství nelze automaticky považovat za prosté těchto negativ – stejně jako u běžných farem záleží na uplatněných metodách hospodaření. Jediným rozdílem, který vyplývá ze samotné podstaty městského zemědělství, je, že tyto praktiky probíhají blíže lidským sídlům a tedy více na očích obyvatel. Vzniká tak sociální kontrola, která může být v environmentálních otázkách přínosná (ačkoli v jiných případech vytváří na pěstitele zbytečný tlak, například co se týče požadavků na estetickou úpravu zemědělských ploch – viz kapitolu 3.3). S tím souvisí možné nepřímé environmentální benefity, které podle Okvat a Zautry (2001) vyplývají z osvětové funkce městského zemědělství – pokud budou mít obyvatelé měst k produkci potravin blíže, mohou si snáze uvědomit její environmentální souvislosti a tím i dopady svých spotřebitelských rozhodnutí.

2.3. Městské zemědělství a potravinová soběstačnost

„Městské domácnosti, které se nějakým způsobem věnují zemědělství nebo zahrádkaření mají lepší a rozmanitější jídelníček [...]. Tyto domácnosti ve většině případů požívají větší potravinové bezpečnosti než domácnosti, které do městského zemědělství nejsou zapojené.“ (de Zeeuw a Dubbeling 2009: 10)

„Soběstačnost v otázkách každodenních potravinových potřeb vyžaduje produkci potravin v urbanizovaných oblastech.“ (Grewal a Grewal 2012: 2)

„Přispění městského zemědělství k potravinové bezpečnosti a zdravé výživě je pravděpodobně jeho nejdůležitější předností.“ (van Veenhuizen 2006: 3)

Uvedené citace dokládají, že v zahraniční literatuře je městské zemědělství často spojováno s potravinovou bezpečností (food security), suverenitou (sovereignty) a soběstačností (self-sufficiency).

Potravinová bezpečnost je stav, kdy mají všichni lidé za všech okolností *„fyzický a ekonomický přístup k dostatečnému množství bezpečných a výživných potravin pro pokrytí svých výživových potřeb a stravovacích preferencí tak, aby mohli vést aktivní a zdravý život.“* (World Food Summit 1996) Pokud je potravinová bezpečnost cílem, potravinová suverenita představuje cestu k jeho dosažení. Je definovaná jako *„právo národů na zdravou a kulturně přiměřenou stravu vyráběnou prostřednictvím ekologických a udržitelných metod a jejich právo definovat své vlastní potravinové a zemědělské systémy.“* (Forum for Food Sovereignty 2007)

Pojem potravinové suverenity tedy klade důraz na autonomii a aktivní roli spotřebitelů, respektive výrobců potravin, a jejich práva – na rozdíl od potravinové bezpečnosti, která je spíše popisem ideálního stavu, ale explicitně se nezabývá otázkou, jak k takovému stavu dospět a jak se na tomto procesu podílí oni „všichni lidé“. Potravinová suverenita se proto častěji objevuje ve slovníku iniciativ za práva drobných zemědělců (např. Via Campesina). Jak uvádí Maritzová, jde o *„politický rámec podtrhující právo národů a jejich lidu na stanovení vlastních systémů produkce potravin (produkce, distribuce a spotřeba) bez závislosti na fluktuujících mezinárodních trzích.“* (2011: 1) V tomto směru tedy potravinová suverenita úzce souvisí s potravinovou soběstačností. Kontrola potravinových systémů na národní či lokální úrovni přináší stabilitu a resilienci. Naopak závislost na globálních trzích znamená zranitelnost, jak dokládá příklad potravinové krize z roku 2008. Tehdy se vinou prudkého nárůstu cen paliv a dalších veskrze

globálně-tržních vlivů zvýšily ceny potravin a pod hranici hladu spadlo 75 milionů lidí (FAO 2008).

Ačkoli je potravinová suverenita nejčastěji skloňovaná v souvislosti se zeměmi globálního Jihu, pro ilustraci křehkosti stávajícího potravinového systému nemusíme chodit tak daleko. Proti vysokým cenám paliv, které zvedaly náklady na produkci potravin, protestovali v roce 2000 také britští farmáři. Zemědělskými vozidly zablokovali ropné rafinérie, čímž se jim podařilo ochromit infrastrukturu státu včetně dodávek potravin. *„Uprostřed protestů na soukromých schůzkách zástupci největších britských supermarketů, které pokrývají kolem 80 % našich dodávek potravin, sdělili ministrům a státním úředníkům, že regály prodejen mohou být do tří dnů prázdné. Od anarchie nás prakticky dělilo devět jídel.“* (Simms 2008: 3)

O tom, že k anarchii není daleko, referovala i česká média – to když změna legislativy určující podmínky chovu slepic v roce 2012 v Česku způsobila zvýšení ceny vajec. *„(Veliko)noční můra: Obchody bez vajec“* (ČTK 2012a), *„Češi skupují vejce v Německu, varuje tamní tisk“* (ČTK 2012b), *Slepičí šílenství! Kvůli levným nosnicím lidé nocovali ve frontě, doprava stála a zasahovala policie* (TN.cz 2012), hlásaly dramatické titulky. Oba příklady měly k vážnému ohrožení dostupnosti potravin daleko, dokládají ale, že potravinová soběstačnost je i strategickou a bezpečnostní otázkou. Možnost pokrýt potravinové potřeby daného území jeho vlastní zemědělskou produkcí je bohužel často v rozporu s principy volného trhu – to je také jedním z důvodů, proč potravinová soběstačnost České republiky od roku 1989 a dále po vstupu do Evropské unie klesá (Maritzová 2011, ČT24 a ČTK 2012).

V nedávné historii se města k produkci vlastních potravin uchýlovala v dobách nejrůznějších krizí. Známy je příklad Kuby, která po pádu Sovětského svazu přišla o přísun ropy (Girardet 2004), nebo tzv. *victory gardens*, jež za druhé světové války přispívaly k zásobování ve Velké Británii, USA a Kanadě (MacRae et al. 2009, Simms 2008). Produkční zahrady ale vznikly také ve válkou zdevastovaných městech Sierry Leone (Kanu et al. 2009), uprchlických táborech v Etiopii (WTSadik 2009), New Orleans po hurikánu Katrina (Bailkey 2009)⁹ nebo Lisabonu zchudlém ekonomickou krizí (Bakošová 2012).

⁹ Poslední tři citace jsou z čísla časopisu Urban Agriculture věnovaného spojení městského zemědělství s humanitární a rozvojovou pomocí, což samo o sobě vypovídá o rozsahu této praxe.

Rozmanitost těchto scénářů činí z městského zemědělství takřka univerzální strategii pro neklidnou budoucnost. Potenciál městského zemědělství pro vlastní zásobování se tak v posledních letech snaží posoudit i řada měst globálního Severu. MacRae et al. (2010) například zkoumají, za jakých okolností by mohlo Toronto pokrýt 10 % své spotřeby zeleniny. Na základě průměrné spotřeby, průměrné výnosnosti a dostupnosti vhodných pozemků konstatují, že město by kromě všech stávajících farem a pozemků určených k produkci potravin muselo využít také některé průmyslové zóny, zahrady, parky, pozemky vlastněné institucemi a část střešních ploch vhodných k zemědělské produkci. Tento cíl tedy není snadno dosažitelný, a to i bez přihlédnutí k otázce propojení produkce a distribuce.

Podobně Grewal a Grewal (2012) představují tři scénáře soběstačnosti města Cleveland v Ohio v ovoci, zelenině, medu, vajíčkách a drůbeži. Zatímco MacRae et al. (2010) zakládají své výpočty na výnosech ekologického zemědělství, tito autoři počítají s variantami konvenčního, intenzivního a hydroponického¹⁰ pěstování. V nejmírnějším scénáři – využití 80 % všech volných ploch ve městě pro konvenční zemědělství – by Cleveland mohl pokrýt necelou čtvrtinu své spotřeby ovoce a zeleniny. Ke 100 % by se město přiblížilo jedině prostřednictvím hydroponického pěstování, pro které by kromě volných ploch muselo využít také 62 % všech průmyslových a komerčních střešních povrchů a malou část residenčních zahrad.

Dostatek prostoru je základním předpokladem městského zemědělství. Martellozzo et al. (2014) ve své studii 165 zemí uvádí, že pro pokrytí své aktuální spotřeby zeleniny by musela města věnovat zemědělství v průměru 30 % své plochy. K tomu, aby každému z obyvatel poskytla 300 g zeleniny denně (hodnota odvozená od průměrné spotřeby a doporučení FAO/WHO), by pak potřebovala 35 % rozlohy. Česká republika nicméně v této studii dopadla poměrně dobře – tuzemským městům by k naplnění obou cílů mělo stačit 10-25 % rozlohy. Stejného výsledku přitom dosáhlo méně než polovina zkoumaných států (74 ze 165), ve druhém scénáři počítajícím s vyšší spotřebou zeleniny dokonce méně než třetina (47) (Martellozzo et al. 2014: 4). Studie pochopitelně nezohledňuje, zda spotřebitelé konzumují tytéž druhy zeleniny, které lze v dané oblasti pěstovat, ani jak velká plocha měst je reálně k zemědělským účelům využitelná. Oproti zemím s hustě obydlenými městy, kde potřebná plocha překročila celkovou rozlohu

¹⁰ Hydroponie je pěstování rostlin v živném roztoku bez použití půdy.

sídel, však z tohoto výsledku lze usuzovat, že městské zemědělství má v Česku potenciál přispět k potravinové soběstačnosti měst.

3. ZAHRÁDKÁŘSKÉ KOLONIE

3.1. Stručný historický exkurz Evropou

Jedním z rozšířených stereotypů o zahrádkářských koloniích je přesvědčení, že jsou specificky střeoevropským fenoménem zrozeným z nedostatečné nabídky ovoce a zeleniny na trhu a chabých možností trávení volného času v době socialismu (Alber a Kohler 2008, Gibas 2011). Ačkoli bylo socialistické období i zmíněné faktory ve vývoji tohoto typu městského zemědělství významné, jeho historie je starší a přesahuje území bývalého východního bloku.

Počátky organizovaných zahrádkářských kolonií v Evropě sahají do poloviny devatenáctého století a souvisí s průmyslovou revolucí a masovým stěhováním venkovského obyvatelstva do měst (srov. s kapitolou 2.1 o urbanizaci). Práce na zahradě novopečeným továrním dělníkům pomáhala udržet kontakt s jejich venkovským původem, zlepšovala jejich zdraví a jídelníček, a sloužila i jako prevence sociálních nepokojů: *„Obděláváním vlastní půdy se zahradníci měli začleňovat mezi členy občanské společnosti s nadějí, že unavený zahradník nebude mít uši nastražené na to, aby naslouchal revolučním myšlenkám utopického socialismu.“* (Rasper 2014: 55) Zahrádkářské kolonie měly také částečně kompenzovat mnohdy nuzné a po hygienické stránce nevyhovující podmínky bydlení. V tomto směru souzní s konceptem zahradních měst a podobnými urbanistickými myšlenkami konce devatenáctého století (Keyzlarová 2007).

Kromě Británie, pověstné kolébky industrializace, vznikaly zahrádkářské kolonie také ve Francii. Tamní katolická charita už od třicátých let devatenáctého století rozdávala zahrádky lidem v hmotné nouzi. Vedle tohoto křesťansko-osvícenského proudu se v Německu začal rozvíjet proud osvětově-modernistický (Gibas 2011). Lipský lékař Moritz Schreber propagoval zahrádky jako ideální ozdravný a výchovný prostředek pro městského člověka. Schreber je často považován za otce zahrádkářských kolonií, kterým se v němčině dodnes říká Schrebergarten. Právě německé zahrádky také inspirovaly vznik prvních osad v Česku (viz kapitolu 3.2) (Keyzlarová 2012).

Jak vyplývá z předchozích odstavců, hmotná nouze byla jen jedním z důvodů vzniku zahrádkářských kolonií. Tento motiv se však v následujícím století stal klíčovým v celé

Evropě, ať už v období Velké hospodářské krize nebo obou světových válek. Britské a následně i americké *victory gardens* coby státem podporovaná forma samozásobitelství a „resistence na domácí frontě“ jsou poměrně známé (viz kapitulu 2.3), zahrádkaření se ale rozšířilo prakticky ve všech válkou zasažených státech (Tvardková a Rolfová in Gibas et al. 2013). Podobný byl i poválečný vývoj, kdy popularita zahrádkářských kolonií v převážné části západní Evropy výrazně opadla – jednak vlivem postupného zvyšování ekonomického blahobytu a konce potravinové nouze, zároveň pak rekonstrukcí a dalším budováním měst, při němž osady ustoupily nové zástavbě.

V posledních desetiletích nicméně obyvatelé západoevropských měst kouzlo zahradničení znovu objevují. Jejich zájem přitom vychází z částečně nových motivací – environmentálního uvědomění, zájmu o kvalitu a původ potravin, potřeby kontaktu s přírodním prostředím a snahy o vytváření soudržných komunit, které v anonymním městském prostředí mnohým chybí. Mění se také struktura uživatelů zahrádek, přibývá mladých a alternativně smýšlejících lidí. Stále častěji se o městském zahradničení mluví jako o přirozeném způsobu začlenění imigrantů, zdravotně postižených či jiných menšin do širší společnosti. Zahrádkářské kolonie jsou zároveň ve srovnání s minulostí otevřenější a častěji se angažují ve společenském dění i za vlastními ploty (Gibas 2011, Tvardková a Rolfová in Gibas et al. 2013).

Nová obliba zahradničení v mnoha zemích způsobuje, že zájemci musí na pronájem pozemku čekat i několik let. Zároveň ale v řadě západoevropských států pomohla prosadit legislativní podporu a ochranu zahrádkářských kolonií. Tlak expandující městské zástavby a tendence využít území osad k jiným účelům, které známe z českého prostředí, existují prakticky všude. Tam, kde jsou zahrádky chráněné zákonem, ale jejich uživatelé mohou těmto problémům lépe čelit a v případě zrušení kolonie mají jistotu náhradního pozemku (Tvardková a Rolfová in Gibas et al. 2013: 35).

Nastíněná historie evropských kolonií je samozřejmě schematická a poněkud paušalizující. Kromě zjevně rozdílného vývoje zahrádkaření ve východní Evropě, který přiblížím v další kapitole, se situace zahrádkářských kolonií od výše popsaného liší například ve Španělsku a dalších státech jižní Evropy. U některých zemí data či alespoň obecný přehled o podobné praxi chybí. Popsaný západoevropský trend poválečného (tedy pokrizového) úpadku a následného znovuobjevení zahrádkaření ale může českým

zahrádkářským koloniím nabídnout nadějnou paralelu – prožívá-li u nás zahradničení od roku 1989 útlum, je možná jen otázkou času, než se opět dočká své renesance.

3.2.Zahrádkářské kolonie u nás – prvních sto let

Do poloviny dvacátého století se vývoj zahrádkářských kolonií v Československu příliš nelišil od toho západoevropského. Jak již bylo řečeno, vzorem pro tuzemské osady se díky kulturní i geografické blízkosti staly německé Schrebergarten, důraz byl proto kladen zejména na ozdravnou a výchovnou funkci zahrad. Zároveň zde najdeme i silný sociální motiv, zahrádkářské osady se mnohdy prolínaly s nouzovými koloniemi pro chudé obyvatele měst – ať už to bylo tak, že zahrádkáři v chudších časech začali využívat chatky k trvalému bydlení, nebo obyvatelé nouzových kolonií začali spontánně pěstovat potraviny (Tvardková a Rolfová in Gibas et al. 2013). Zahrádkaření tak již od počátku osciluje mezi dvěma hlavními funkcemi – subsistenční pro nejchudší vrstvu obyvatelstva a rekreační pro dělníky a střední třídu (Gibas 2011).

První zahrádkářské kolonie u nás vznikly v devadesátých letech devatenáctého století v Praze (ČZS 1985, cit. dle Klouparová 2009: 27) . Nedlouho nato, v roce 1907¹¹ vznikla také první brněnská osada v Černých polích – dnes je na tomto místě park, který stále nese název Schreberovy zahrádky (Tvardková a Rolfová in Gibas et al. 2013: 38). Zahrádkařením se už v době jejich vzniku zabývala řada teoretiků. Jejich argumenty o přínosech kolonií a stížnosti na nedostatečnou vstřícnost místních úřadů se příliš neliší od těch dnešních (ibid.). Uživatelé zahrádkářských kolonií se také už od počátku sdružovali do svazů a spolků. U nás vznikl nejprve v roce 1917 Svaz spolků pro zařizování a udržování rodinných a dělnických zahrádek a chov drobného hospodářského zvířectva v Rakousku, který následně prošel několika transformacemi. Český zahrádkářský svaz byl založen v roce 1957, v původním názvu Československý svaz zahrádkářů a ovocnářů¹². (ibid.: 38-40)

Českým a moravským zahrádkářským koloniím se relativně dařilo i v dobách Protektorátu, ačkoli například právě zkoumané osady na Kraví hoře byly za války obsazené gestapem (Kočková a Niklová 2008). Skutečný rozkvět zahrádkaření nicméně nastal v dobách socialismu, kdy výrazně přibylo kolonií i registrovaných členů

¹¹ Ageris (2006: 4) uvádí rok 1908.

¹² Název organizace se měnil ještě několikrát, pro přehlednost budu dále užívat aktuálně platného označení Český zahrádkářský svaz (ČZS).

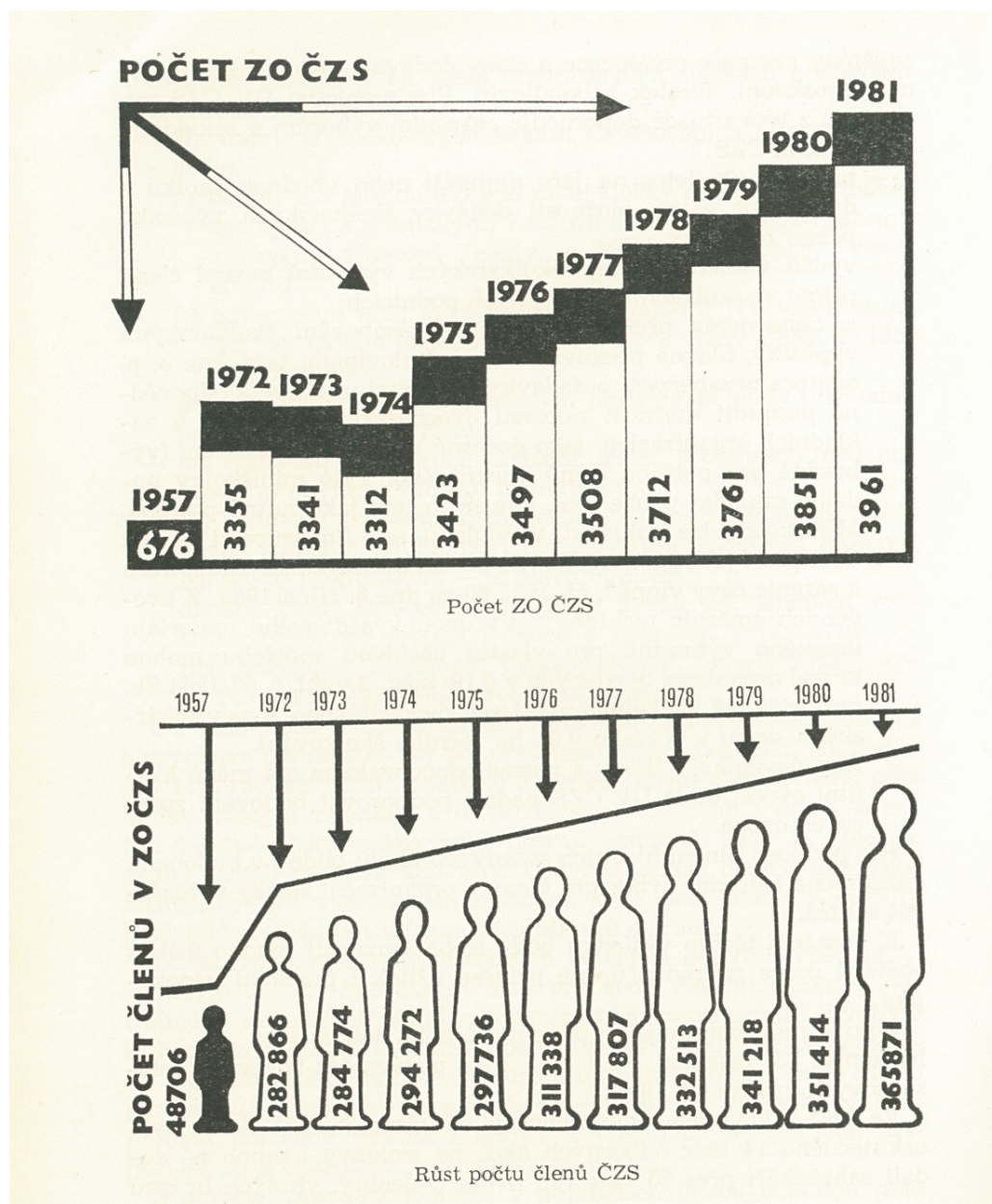
zahrádkářského svazu. K tomuto vývoji přispěla další urbanizační vlna a stěhování venkovských obyvatel do stísněných panelákových bytů (Keyzlarová 2012: 57). Svou roli nepochybně sehrála i nedostatečná nebo nespolehlivá tržní nabídka, kterou za hlavní příčinu východoevropské samozásobitelské tradice považují Alber a Kohler (2008: 117) i Librová (1994: 92). Jehlička et al. (2012: 224) nicméně upozorňují, že v Československu nebyly dodávky potravin tak problematické jako v jiných státech východního bloku. Tomu napovídají i zjištění pravděpodobně vůbec prvního sociologického výzkumu českých zahrádkářských kolonií realizovaného v roce 1975 v Brně – většina dotazovaných označila tuto aktivitu za koníčka, finanční motivace pro zahrádkaření naopak uvedla jen 2,5 % respondentů¹³ (Boudná 1975, cit. dle Hošková 2011: 36).

Za důležitou motivaci tehdejších zahrádkářů můžeme považovat hledání smysluplného a v rámci možností apolitického využití volného času. Jak shrnuje Czumalo (in Schmidt 2006), lidé mnohdy nemuseli v zaměstnání odvádět nikterak vyčerpávající výkony a s pracovními úkoly se navíc často neztotožňovali. Práce na zahradě naopak přinášela pocit seberealizace spojený se sousedskou soutěživostí a komunitním životem, který v zahrádkářských koloniích na rozdíl od státem dozorovaných aktivit nebyl jen vyprázdněným heslem či přetvářkou. Vzhledem k povinnosti organizovat se do zájmových spolků a omezeným možnostem jiných způsobů trávení volného času se proto zejména v období normalizace rozvíjely nejen zahrádkářské kolonie, ale v o něco movitějších vrstvách i příbuzný fenomén chalupaření. Ačkoli získání pozemku nebo nemovitosti bylo do značné míry podmíněno vyhovujícím kádrovým profilem, zahrady se v té době staly místy autonomie uvnitř kolektivistické společnosti, ostrůvky svobody a úniku před všudypřítomnou politickou propagandou, shodují se sociologové a socioložky (Duffková 2002: 31; Jehlička a Smith 2011: 365; Librová 1994: 93; Tvardková a Rolfová in Gibas et al. 2013: 43).

Rozmach zahrádkaření v dobách socialismu dokumentují statistiky Českého zahrádkářského svazu zachycené v dobové grafice (Obrázek 1). Navzdory popsané autonomii, kterou zahrádky poskytovaly na osobní úrovni, byly kolonie ČZS úzce propojené se zbytkem společnosti. Zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech se tak

¹³ Finanční motivace, tedy nedostatek peněz, samozřejmě není totéž jako motivace nedostatkem zboží na trhu. Lze rovněž spekulovat o tom, zda by si respondenti této příčiny svého jednání byli vědomi, zda by se s ní svěřili výzkumníci a zda by takové odpovědi bylo možné publikovat. Zjistit dnes reálné motivace minulého jednání je v každém případě komplikované.

činnost zahrádkářů více politizovala, přinejmenším na rétorické úrovni – Klouparová uvádí například akci „Ani jedna volební místnost bez květinové výzdoby“ (2009: 33), poplatné režimu jsou pochopitelně i dobové věstníky ČZS.

Obrázek 1: Vývoj počtu základních organizací (ZO) sdružených v Českém zahrádkářském svazu a jejich členů. (Peleška 1982, převzato z Klouparová 2009: 110).

Zahrádky tedy zájmu politické garnitury neunikly, na druhou stranu ale ze strany státu dostávaly podporu. Československé zemědělství se orientovalo na velkovýrobu a obdělávání rozsáhlých scelených lánů po sovětském vzoru. Pozemky, které se pro tyto účely nehodily, poskytoval stát ČZS k dočasnému nebo trvalému užívání. Náklady na přívod vody, zbudování cest a vnější oplocení takto vzniklých zahrádkářských oblastí

navíc hradilo město nebo stát (Tvardková a Rolfová in Gibas 2013: 40). Tento způsob přerozdělování mnohdy vyvlastněné půdy po revoluci způsobil řadu sporů o vlastnictví a užívání pozemků.

Pro téma této práce je zajímavé, že zahrádkářské kolonie za socialismu částečně fungovaly jako skutečné zemědělské podniky uvnitř měst a podílely se na zásobování trhu. Vyhláška Ústřední správy nákupu zemědělských výrobků umožnila výkup ovoce a zeleniny od drobných pěstitelů za jednotně stanovené ceny. Nevykoupené výpěstky pak mohli zahrádkáři zpeněžit samostatně v přebytkových prodejnách (Předpis 47/1963 Sb.). Zahrádkářské kolonie se proto profilyovaly převážně produkčně, což dokládá i výstavba společných moštáren a podobných zařízení (Klouparová 2009).

Věstník ČZS z roku 1980 pěstitele k tržní orientaci přímo vybízí: *„Dále budeme plnit i úkoly pěstitelské, a to nejen pro samozásobení, ale zejména nedostatkové produkty vypěstujeme pro obohacení trhu a zásobení zpracovatelského průmyslu potřebnou surovinou,“* (ČZS 1980: 1). Ve stejném dokumentu najdeme konkrétní příklad takové spolupráce:

„V roce 1976 na výzvu MZVŽ¹⁴ k zlepšení zásobování trhu česnekem jsme vyhlásili akci ‚Každý člen 1 kg česneku do výkupu‘. Akce se setkala s plným pochopením členů svazu a hned v roce 1976 jsme na požadavek 300 t česneku dodali do výkupu 525 t, v roce 1977 již 747 t a v loňském roce 764 tun.“ (ibid.: 3).

Věstník dále uvádí roční výkup *„5000 až 6000 vagónů ovoce a zeleniny“* (ibid.), objevuje se také zmínka o 66 222 tunách ovoce za rok 1979 (ČZS 1987, cit. dle Tvardková a Rolfová in Gibas et al. 2013: 41). Podobně konkrétní údaje o objemu dodávek jsou však spíše útržkovitými výjimkami. Navzdory nedostupnosti dat lze nicméně spolu s tehdejšími předsedou ČZS konstatovat, že *„produkce ovoce a zeleniny od zahrádkářů má v našem národním hospodářství stále svoje významné místo.“* (ČZS 1980: 3)

Pokud socialismus zahrádkářským koloniím přál, po revoluci nastala opačná situace, jak opět dokládají počty členů ČZS i rozloha obhospodařované půdy. Tabulka 1 zachycuje, že změna režimu byla výrazným zlomem zejména pro druhý sledovaný indikátor. Některé zahrádkářské kolonie se náhle ocitly na pozemcích podléhajících restituci a musely řešit majetkoprávní spory. Úbytek členů byl oproti tomu pozvolnější. Podle Hoškové (2011: 51) k němu přispělo i to, že před rokem 1989 využívali venkovští pěstitelé členství v ČZS

¹⁴ Ministerstvo zemědělství a výživy

k tomu, aby mohli svou úrodu oficiálně prodávat do výkupu (viz výše). Po revoluci, kdy tento důvod pozbyl relevance, ze svazu vystoupili. Jinde zahrádkáři usoudili, že jim členství v ČZS nepřináší žádné výhody, a zvolili pro svou osadu jinou právní formu (typicky jsou to samostatná občanská sdružení, od roku 2014 podle novely Občanského zákoníku zájmové spolky). Konečně mnohé osady skutečně zanikly, ať už z důvodu opuštění, odprodejem do soukromého vlastnictví a přeměnou na objekty trvalého či druhého bydlení, nebo změnou užití pozemků. Tlak na zábor půdy je zejména ve větších městech čím dál tím silnější a kolonie jsou bez legislativní ochrany¹⁵ vydané na pospas změnám územního plánu.

rok	členů ČZS	obhospodařovaná rozloha (ha)
1989	458137	40775
1991	406909	25662
1992	399520	27663
1993	375423	17923
2003	201874	15335
2004	188017	11178
2005	179923	
2006	172479	14113
2007	170815	
2008	155846	9218
2009	158062	15710
2010	154530	15013
2011	151924	15218
2012	148846	14972
2013	144228	9183

Tabulka 1: Vývoj počtu členů ČZS a rozlohy obhospodařované půdy. Zpracováno na základě dostupných Věstníků ČZS. Uváděná rozloha se týká všech pozemků, tedy i zahrad mimo zahrádkářské kolonie.

Řada lidí po revoluci ztratila o zahrádku zájem v souvislosti se zvýšením standardu bydlení (rodinný domek se zahradou), novými možnostmi trávení volného času a dostupnějším cestováním (Keyzlarová 2012). Ekonomický faktor, hrál-li kdy významnější roli, prakticky zmizel – ve srovnání s levnými, vždy dostupnými a standardizovaně kvalitními produkty obchodních řetězců se pěstování ovoce a zeleniny s nutností pronájmu pozemku a dalších investic jeví při konvenčním srovnání investic a

¹⁵ ČZS se od roku 2001 snaží prosadit přijetí tzv. zahrádkářského zákona, který by zahrádkaření uznal za veřejně prospěšnou činnost a měl by také stanovit pravidla udělení náhradních pozemků v případě rušení osad. Po dvou neúspěšných pokusech se chystá Sněmovně předložit další verzi návrhu zákona v roce 2015.

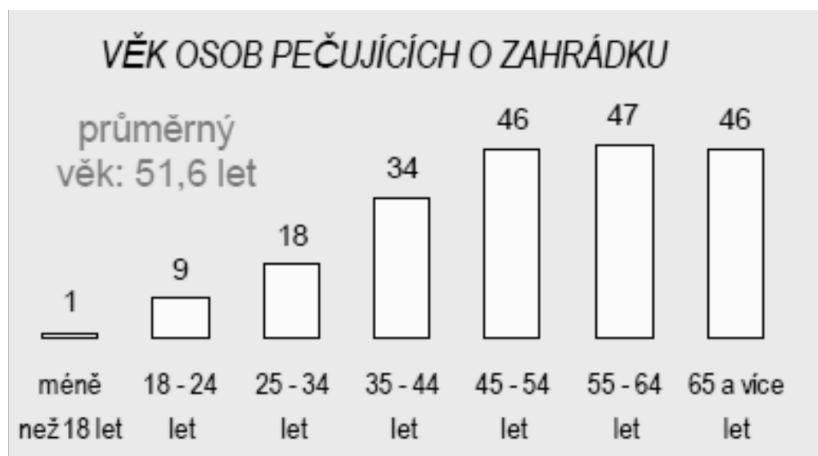
výnosů finančně nerentabilní (komplexnější pohled na ekonomickou stránku zahrádkaření viz kapitolu 3.4).

V roce 2013 bylo v České republice 5034,18 ha zahrádkářských kolonií (ČZS 2014). Literatura věnovaná v posledním desetiletí zahrádkářským koloniím zároveň zachycuje transformace probíhající uvnitř dosud zachovaných osad. Dochází ke dvěma druhům zásadních proměn. Zaprvé se autoři veskrze shodují, že samozásobitelská funkce ztrácí na důležitosti a je výrazněji doplňována funkcí rekreační a sociální (Keyzlarová 2012, Příbylová 2005, Hošková et al. 2008, Buček 2007, Gibas et al. 2013). Tomu odpovídá i způsob využívání pozemků. Keyzlarová (2012: 61) uvádí, že „*podíl zastavěných ploch se zvyšuje a že plochy rekreační a produkční si (co do podílu zastoupení, pozn. L.S.) vyměňují pozici.*“ Podle Hoškové et al. (2008) produkční funkce zahrádek stále hraje roli – nejčastějším způsobem hospodaření v zahrádkářských koloniích je kombinace užitkové a okrasné zahrady. K témuž závěru dochází i autoři případových studií pražských zahrádkářských kolonií (Gibas et al. 2013), kteří navíc posun ve využívání zahrádek dávají do souvislosti s druhou změnou – generační.

Už výše citovaný výzkum z roku 1975 připisuje zahrádkářské aktivity spíše starším lidem (Boudná 1975, cit. dle Hošková 2011: 37). S tímto názorem se ztotožňuje Hošková (2011) či Keyzlarová (2012), která podobně jako Buček (2007) vyzdvihuje význam osad pro aktivní vyžití seniorů. Výzkum agentury Focus (2006: 10) stanovil věk průměrného zahrádkáře¹⁶ v Brně na 52 let, což podle Tvardkové a Rolfové (in Gibas et al. 2013: 42) dokládá, že zahrádkaření není jen doménou důchodců¹⁷. Zastoupení dalších věkových kategorií zachycuje Graf 1.

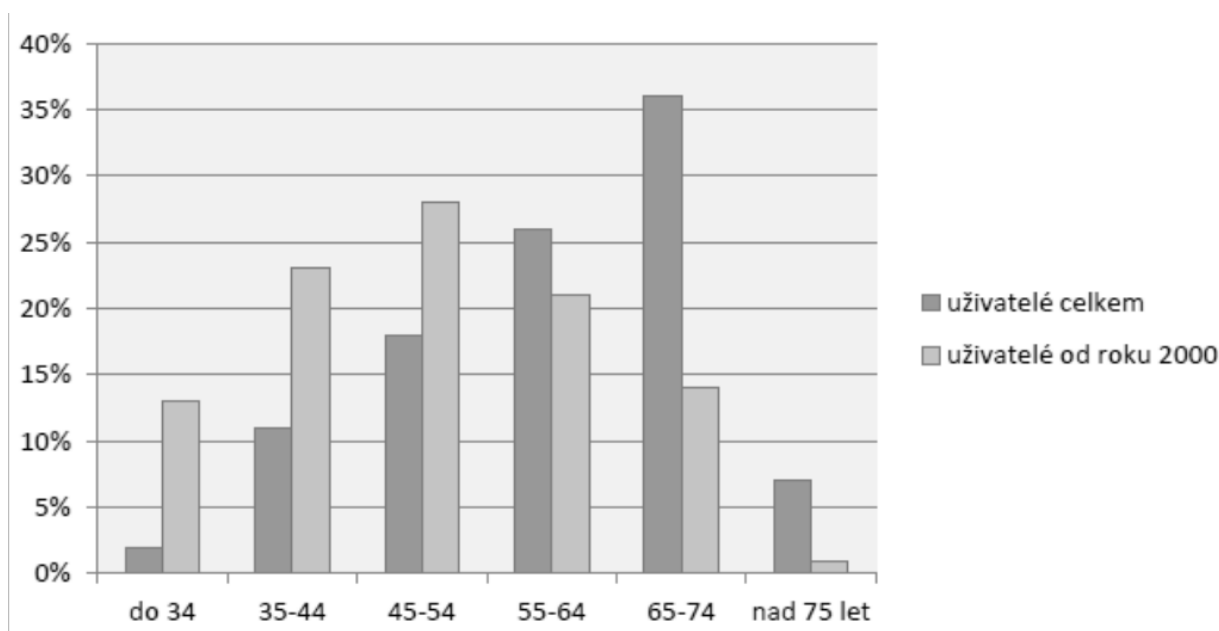
¹⁶ Znovu je třeba připomenout, že studie zkoumala uživatele všech typů zahrad, nikoli jen členy zahrádkářských kolonií – viz poznámku 2.

¹⁷ Z metodologického hlediska je pozoruhodné, že tentýž údaj slouží Hoškové jako důkaz toho, že se zahrádkaření „*týká spíše starších lidí*“ (2011: 37). Tvardková a Rolfové jej interpretují prakticky v opačném duchu.

Graf 1: Věk osob pečujících o zahrady v Brně. Odpovídalo 176 respondentů, kteří mají zahradu v Brně. Bylo možné zvolit více možností – o zahradu se často stará víc než jeden člověk. (Focus 2006: 10)

Případové studie čtyř pražských zahrádkářských kolonií (Gibas et al. 2013) popisují pestrou věkovou skladbu jejich uživatelů. Připouští přitom, že nově příchozí a/nebo mladší zahrádkáři mají často o hospodaření na zahradě odlišné představy – ve srovnání se starousedlíky preferují rekreaci před pěstování potravin, jak potvrzuje rovněž brněnský výzkum Příbylové (2005). V rámci komunity tak mohou vznikat určité podskupiny nebo i neshody. V souvislosti s generační obměnou zahrádkářů stojí za pozornost Graf 2 zachycující věkovou strukturu zahrádkářů v Německu v roce 2007. Je patrné, že většina zahrádkářů sice patří ke starší generaci, mezi nově příchozími jsou však výrazně zastoupeny mladší ročníky. To odpovídá současnému vývoji zahrádkářských kolonií v západní Evropě popsanému v kapitole 3.1. Budoucnost ukáže, zda jsou dnešní mladí zahrádkáři v Česku předzvěstí podobného trendu.

Graf 2: Věková struktura zahrádkářů v Německu v roce 2007. (Buhtz et al. 2008, převzato z Keyzlarová 2012: 62).

3.3. Současnost českých zahrádkářských osad

Po více než stoleté historii se české zahrádkářské osady v současnosti dostávají do situace, kterou není přehnané označit za zlomovou nebo dokonce krizovou, přinejmenším v souvislosti s výše popsaným úbytkem kolonií i zahrádkářů a převažující nepřízní autorit. Hošková zasazuje tento proces do kontextu polistopadového vývoje české společnosti:

„Zahrádkářské kolonie se nyní ruší téměř všude, především v největších českých městech – Praze a Brně. Dochází k zániku jedinečné městské subkultury, která má podle výzkumů hodnotu nejen pro obyvatele města, ale i pro samotné zahrádkáře. Na zániku kolonií můžeme pozorovat trendy současné společnosti, mezi které patří individualizace, návrat k samozásobitelství respektive pokusy o městské zemědělství, postupný zánik originální pospolitosti, ale také boj s developery, boj občané versus město v demokracii, ve které zatím stále ještě nejsme zvyklí aktivně se zapojovat do řešení problémů místa, ve kterém bydlíme.“ (2011: 16)

Změna politického uspořádání a transformace směrem k neoliberálnímu kapitalismu výrazně ovlivnila způsob, jakým obyvatelé bývalého východního bloku získávají potraviny a jak se k jídlu na kulturní úrovni vztahují. Do střední a východní Evropy proniká jak vzor fordistického¹⁸ potravinového systému, tak i odpor vůči němu (Trenouth 2013). Zahrádkářské kolonie i samozásobitelství obecně patří mezi praktiky, které se ocitají v průsečíku dvou sfér ovlivňujících i dvacet let po pádu komunismu život v Česku a dalších státech – tradicí spojovaných (ať už důvodně či nikoli) se socialismem a moderních trendů přicházejících ze Západu. Tato dichotomie je pochopitelně zjednodušující, přesto se objevuje v odborných i politických diskusích, často se zřejmými hodnotovými konotacemi. Snaha distancovat se od minulého režimu mnohdy vede k diskreditaci původně veskrze apolitických společensko-ekonomických praktik.

Tisenkopfs et al. (2010: 83) popisují tento problém u lotyšských iniciativ zemědělců prodávajících společně¹⁹: *„socialistické dědictví spolupráce ‚ustanovené‘ shora stále vyvolává negativní postoje ke spolupráci.“* Porevoluční *„dekolektivizaci následovala*

¹⁸ Fordismus můžeme chápat jednoduše jako systém průmyslové masové výroby. V souvislosti s potravinovými systémy pak Goodman et al. (2012: 20) popisují *„fordistickou triangulaci“* velkovýroby jako souhru globálního kapitalismu, městských spotřebitelů požadujících levné a snadno dostupné produkty a vládních expertů garantujících pomocí regulací stabilní dodávku a nezávadnost potravin. Tato tradiční aliance nicméně podle autorů skončila, a městští spotřebitelé proto hledají nové spojence. To odpovídá postfordismu jako poklesu masové výroby a vzestupu zájmu o diverzifikovanou a pružnou produkci kvalitních a sofistikovaných výrobků.

¹⁹ Collective Farmers Marketing Initiatives (COFAMIS), sdružení zemědělců či výrobců za účelem společného marketingu a odbytu.

atomizace a individualizace. Kolektivní akce jako svobodná volba jednotlivců se nyní postupně obnovuje." (ibid.: 73) Tuto nedůvěru v případě lotyšských „marketingových družstev“²⁰ pomáhá překonat odkaz na předsocialistickou družstevnickou tradici a příklady podobných iniciativ ze západní Evropy. Prakticky totožný vývoj vnímání družstevnictví popisuje v českém kontextu Johanišová (2012).

Družstevnictví je jen jednou z praxí, které se v postsocialistických státech obtížně zbavují stigma minulého režimu. Podobné negativní konotace provázejí celou řadu aktivit a společenských uspořádání, mezi nimi rovněž samozásobitelství a zahrádkářské kolonie. Smith a Jehlička (2013: 149) citují z Plánu rozvoje zemědělství a venkova České republiky na období 2000-2006: *„Z minulosti přežívají neefektivní samozásobitelské způsoby obživy (vejce, drůbež, brambory, zelenina, ovoce), jež přispívají k relativně nízké kupní síle na vesnici.*" (Ministerstvo pro místní rozvoj a Ministerstvo zemědělství 2000: 18) Česká vláda zde přejímá mainstreamový postoj, který zobrazuje samozásobitelství jako předmoderní tradici nedostatečně rozvinutých ekonomik. Uplatňuje tak diskurs orientalismu, tedy přesvědčení o nadřazenosti západního společenského modelu²¹: *„Z této perspektivy jsou evropské post-socialistické společnosti vnímány jako tradiční společnosti, které zůstávají pozadu za rozvinutým Západem. Jako zaostalé společnosti se neustále musí od Západu učit, dohánět ho a modernizovat se podle západního modelu.*" (Jehlička et al. 2012: 222) V případě sporů o rušení zahrádkářských kolonií je pak argument jasný – staré socialistické struktury osad na straně jedné a moderní rozvoj města na straně druhé.

Snaha bezvýhradně následovat západoevropskou rozvojovou trajektorii vede k tomu, že jsou přínosy samozásobitelství opomíjeny i v debatách o udržitelné produkci a spotřebě – jak vládní experti, tak environmentální organizace většinou podporují sice alternativní, ale víceméně tržní praktiky jako je bio či fair trade certifikace nebo různé formy zkrácených spotřebitelsko-dodavatelských řetězců. Samozásobitelství se v těchto diskusích navzdory své rozšířenosti objevuje zcela minimálně. Jedním z důvodů jsou

²⁰ COFAMIS nemusí být z právního hlediska družstvy, Tisenkopfs et al. nicméně spolupráci mezi farmáři dávají do souvislosti s družstevními idejemi.

²¹ Orientalismus označuje západní představy východních společností vycházející z etnocentrických stereotypů založených na kolonialismu a podobných historických faktorech. Termín se původně vztahoval k západním reprezentacím Blízkého Východu (Said 1978), v širším pojetí ale zachycuje vztah Západu a „druhých“. Podle Jehličky et al. (2012: 222) je jedním z projevů orientalismu představa homogenity (bývalých) států východního bloku coby „druhého světa“ nebo pozdější koncept „tranzitních ekonomik“ sledujících předem daný vývoj k jedinému modelu tržní ekonomiky – viz také kapitolu 3.4.

přítom právě zmiňované negativní konotace z minulých dob (Jehlička a Smith 2011, de Hoop a Jehlička 2012). Zahrádkáři jsou tak do značné míry „neviditelní“ a do budoucna se počítá spíše s jejich vymizením než s jejich přispěním k udržitelným potravinovým systémům. Tento pohled jako sebenaplňující proroctví ovlivňuje politická rozhodnutí o zahrádkářských koloniích (Cárdenas Solís a Renting 2012).

Převládající despekt či indiference vůči zahrádkářským koloniím je zarážející zejména v kontextu rostoucího zájmu české veřejnosti o původ a kvalitu potravin. Bio, sezónní a lokální potraviny, jakož i některé alternativní způsoby nákupu získávají v posledních letech popularitu u médií, politických zastupitelů i spotřebitelů (Hrazdírová 2010, Zagata 2012, Frélichová 2013). V rámci pěstování ovoce a zeleniny ve městech se jako nová alternativa objevují komunitní zahrady. Jejich rámování je přitom od tradičních zahrádkářských kolonií zásadně odlišné. Sami průkopníci komunitních zahrad mají dokonce v některých případech potřebu se od zahrádkářských kolonií distancovat:

„Anna, studentka lékařství z Neuköllnu, mi vysvětlila, že Schreberovy zahrádky jsou pro ni ‚příliš náročné a stresující‘ – stejně jako pro mnohé ostatní, v nichž tento druh klasické zahrady probouzí negativní představy. Ale to, co je tady (komunitní zahrady, pozn. L.S.), považuje za správné.“ (Rasper 2014: 28)

Ve vnímání komunitních zahrad najdeme hodnoty jako modernita, mládí, otevřenost, komunita a v neposlední řadě příjemná prezentace a vizuálnost – což odpovídá západnímu pólu výše nastíněné západně-východní dichotomie. Se zahrádkářskými koloniemi se naopak spojuje již zmiňovaná zastaralost, přežitost, uzavřenost a neestetičnost (k posledním dvěma jmenovaným viz dále) – atributy nevábné socialistické minulosti. Podobně vnímá rozdíl mezi oběma typy městského zahradničení Lay (2014), když ve spojitosti se *Schrebergarten*²² zmiňuje oplocení, těžkou práci, charitu a nouzi. Komunitní zahrady naopak popisuje jako zábavné, nízkoprahové²³, symbolicky subverzivní vůči současnému ekonomickému systému a dobře mediálně prezentovatelné.

Komunitní zahrady se skutečně jeví jako atraktivní téma i pro česká média. Zprávy popisující nové tuzemské iniciativy hojně odkazují ke vzorům západoevropských měst, zřídka ale vzpomenou na bohatou tradici českých zahrádkářů. Namátkou:

²² Rasper i Lay píše v německém prostředí, které je nám kulturně blízké a má podobnou zahrádkářskou tradici – viz kapitoly 3.1 a 3.2.

²³ Ve smyslu snadno přístupné pro účast, v originále *low participation thresholds*.

„Vlastnoručně vypěstovanou zeleninu a ovoce si mohou nyní bez problémů dopřát i Pražané žijící v bytech. V hlavním městě se po vzoru Londýna nebo New Yorku začaly objevovat takzvané komunitní zahrady.“ (Římanová 2014)

„Komunitní nebo také městské zahradničení má mnoho nadšenců po Evropě i za oceánem a pomalu se zabydluje i u nás.“ (Vítková 2012)

„I k nám už dorazilo městské zahradničení (urban gardening). Oživit nevyužívaný veřejný prostor, nabídnout užitečnou a současně zábavnou činnost zejména seniorům či rodičům s dětmi ve městech, navázat sousedský kontakt, podpořit zdravý životní styl nebo se naučit kompostovat. To je podstata komunitního zahradničení, kterému se daří např. v Paříži, Berlíně či ve Vídni [...]“ (ihned.cz 2012)²⁴

V otázce odlišného vnímání a mediální reprezentace zahrádkářských kolonií a komunitních zahrad do určité míry vycházím z vlastních dojmů a zkušeností ze studia tématu. Pro hlubší porozumění by byla nutná analýza jejich mediálního obrazu. O tu se v menším měřítku pokusili Pauknerová a Gibas (2011), kteří studovali prezentaci zahrádkářských kolonií v pražské městské části Kbely v novinách vydávaných místní radnicí. Kromě zjevných mocenských pozic zachycují noviny proměnu diskursu o zahrádkách v období jejich rušení – od veskrze pochvalných zmínek (zahrádkáři se podíleli na jarním úklidu, stromy v osadách se účastnily soutěže o nejkrásnější strom) po stručné a spíše implicitní oznámení o likvidaci kolonií (budování parku v oblasti „někdejších zahrádkářských kolonií“) nepřipouštějící diskusi (ibid.: 229). Příklad kbelských kolonií je zároveň dobrou ukázkou některých témat, která se v debatách o zahrádkách a jejich rušení objevují opakovaně, a kterým proto věnuji několik následujících odstavců.

Zdánlivě okrajovým problémem, který však může v postojích veřejnosti k zahrádkářským osadám sehrát významnou roli, je jejich vzhled. *„Architektura zahrádkářských chatiček není architekturou, je to soubor kratochvilných ohavností. To samotné prostředí sice má svou specifickou estetiku, ale není to obecná krása tohoto světa,*

²⁴ Záměna termínů komunitní a městské zahradničení, která v podstatě opomíjí ostatní druhy městských zahrad včetně zahrádkářských kolonií, je rovněž častá. V českém kontextu může vyplývat z nepřesného rozšíření pojmů městské zahradničení nebo městské zemědělství, které se častěji objevují právě až se vznikem na Západě inspirovaných komunitních zahrad. Podobné terminologické zkratky se nicméně dopouští i někteří zahraniční autoři, např. citovaní Rasper a Lay. V této práci se držím definice městského zemědělství uvedené v kapitole 2.1, přičemž komunitní zahrady i zahrádkářské kolonie považuji za jeho druhy.

je to spíše krása kutilská,“ shrnuje Czumalo²⁵ (in Schmidt 2006). Osady organizované v ČZS uživatelům stanovují základní zásady užívání pozemku, jako je např. maximální možná velikost nebo i umístění zahradního přístřešku. Mimo to je ale úprava chatky otázkou individuálního vkusu²⁶. Celkové vzezření zahrádkářských kolonií je proto přinejmenším pestré, nebo, v méně pozitivním tónu, nesourodé. K oné specifické estetice přispívá rovněž šetrnost mnohých zahrádkářů (Gibas et al. 2013) a vynalézavá recyklace nejrůznějších materiálů, jejichž výsledky někteří pozorovatelé interpretují jako „*chátrající boudy*“, „*haraburdí*“ či dokonce „*vředy obce*“ (Kbelák 2010). Za *vředy* hyzdící tvář města zahrádkářské kolonie v minulosti označili i pražští zastupitelé (Gibas 2011), negativně jejich vzezření hodnotily také pracovnice brněnského Odboru pro územní plánování a rozvoj (Hošková 2011: 57). Samostatnou kapitolou jsou pak skutečně chátrající a opuštěné zahrady. K doplnění estetických výhrad vůči zahrádkám stojí za zmínku citace ze zprávy Ageris: „*Poněkud kontroverzním doprovodným prvkem zahrádek jsou stále ještě dosti hojné drobné skládky, většinou obsahující rozkládající se vegetační odpad (shnilé ovoce, tlející posečená tráva, vytrhaný plevel a jiné vegetační zbytky).*“ (2006: 27)

Snaha o estetično se promítá do vnitřního řádu osad, který zpravidla vyžaduje upravenost zahrádek. Konkrétní kritéria se v různých koloniích liší, stejně jako důslednost při jejich vymáhání. Často zde však funguje kontrola spojená s upomínáním nedostatečně pečlivých zahradníků (Hošková et al. 2008). Ta může být jedním ze zdrojů zmiňovaného stresu, který si se zahrádkářskými osadami asociují někteří členové komunitních zahrad. Je otázkou, zda tímto způsobem zahrádkáři brání vlastní estetické preference, nebo zda je snaha o úpravnost motivována také tlakem z vnějšku. Estetické argumenty každopádně figurují v jednáních o budoucnosti zahrádkových osad (Pauknerová a Gibas 2011). Vizuální atraktivita navíc vyvolává kladné reakce médií a veřejnosti, jak dokládá Lay (2014) na příkladu komunitních zahrad.

²⁵ Podobně specifická je estetika venkova, kterou zachycuje Klvač (2006, Klvač a Ulčák 2008). Zároveň podotýká, že městské zahrádkářské kolonie mnohdy působí více „venkovsky“ než vesnické dvory, kde záhony v posledních letech nahrazují bazény, anglický trávník a další atributy vlastní spíše městskému životnímu stylu (Klvač 2013). Kritici, podle nichž zahrádky „nepatří do města“ (Gibas 2011), se opírají o totéž tradiční dělení města a venkova – dělení, které v současné době zjevně pozbylo platnosti.

²⁶ Přinejmenším v osadách, které jsem měla možnost vidět nebo o nich četla v literatuře.

Další častá výtká vůči zahrádkářským koloniím se týká jejich uzavřenosti. Studie firmy Ageris hodnotí, nakolik osady tvoří v terénu neprostupnou bariéru a upozorňuje, že by zahrádky neměly blokovat přístup k „recreačním a atraktivním místům krajiny“ (2006: 32). Prostupnost autoři studie považují za jednu z podmínek pro zachování osad. Oplocení, vymežující plochy kolonií jen pro vybranou skupinu lidí, bylo zahrádkářům vyčítáno už v době budování prvních osad (Hošková 2011: 48). V posledních letech s argumenty územní bariéry a exkluzivity operuje například brněnský magistrát (ibid.: 57), který zahrádkáře vybízí k větší otevřenosti – kromě akcí pro veřejnost existují i návrhy na permanentní zpřístupnění cest vedoucích skrz kolonie. Buček (2007) a Keyzlarová (2007) souhlasí s tím, že otevření kolonií by jejich benefity rozšířilo mezi širší veřejnost. Zahrádkáři by ale ztratili soukromí, navíc by bylo nezbytné přijmout opatření na ochranu majetku – k nejčastějším krádežím dochází právě na okrajích kolonií, podél cest. V průzkumu názorů brněnské veřejnosti považovalo zahrádkářské kolonie za bariéru omezující pohyb ve městě 37 % dotazovaných. S tvrzením, že by kolonie měly ustoupit parkům a zeleni, kterou by mohli využívat všichni občané, souhlasilo 45 % respondentů. Že zahrádkářské kolonie slouží aktivitám několika málo lidí, kteří tak zabírají plochu, na níž mají nárok všichni obyvatelé města, si myslelo 41 % lidí (Focus 2006: 21, graf dostupný v Příloze 6).

Oba zmiňované problémy, tedy neestetičnost a exkluzivita zahrádkářských kolonií, se promítají do návrhů jiných využití těchto ploch. Časté jsou plány na přeměnu kolonií v park nebo jinou formu veřejné zeleně, která je veřejně přístupná a spíše odpovídá všeobecným estetickým představám (Gibas et al. 2013, Hošková 2011, Ageris 2006). Parky jsou obecně dobře přijímaným způsobem využití prostoru. V brněnském průzkumu by v případě zrušení zahrádkářských kolonií se zbudováním parku souhlasilo 93 % dotazovaných. Jako další přijatelné varianty respondenti vybrali dětská hřiště (77 %) a sportoviště (72 %). Výrazně hůře dopadla výstavba domů i bytů, budování obchodních a zábavních center pak naprostá většina dotazovaných odmítla (Focus 2006: 27).

Varianta parku částečně stírá environmentální argumenty pro zachování zahrádkářských kolonií – její zastánci nepopírají, že zelené plochy jsou pro město

potřebné. Z hlediska městského ekosystému jsou obě možnosti srovnatelné²⁷, v obou případech jde o kultivovanou formu přírody. Dá se předpokládat, že zahrádkářské kolonie nabízí ve srovnání s parkem vyšší biodiverzitu a jsou útočištěm více druhů živočichů (Hošková 2011: 57, Buček 2007), konkrétní údaje v této oblasti ale chybí a nepochybně se budou lišit podle způsobů hospodaření na konkrétních místech²⁸. Podle některých názorů jsou v zahrádkářských osadách ekologicky nejhodnotnější extenzivně obhospodařované (Ageris 2006) nebo dokonce opuštěné (Hošková 2011) pozemky. Ekologické přínosy ale mohou být v rozporu s estetickými požadavky, jak potvrzují mnohdy nepochopené snahy o využití prvků permakultury uvnitř kolonie (Tvardková in Gibas et al. 2013: 74), jakož i výše citovaný odsudek kompostů jako skládek hnilivého odpadu.

Odlíšné představy o funkcích městské zeleně leží podle Gibase (2011) v jádru řady zahrádkářských sporů. Pro obhájce parků je klíčová přístupnost, jejich vize ideálního využívání zeleně zahrnuje především poklidné procházky v přírodním prostředí veřejného prostranství. Zahrádkáři naproti tomu oceňují také aktivní způsob odpočinku a v neposlední řadě soukromí a pocit vlastnictví²⁹. Právě silné emocionální vazby a mnohdy po generace budovaný vztah k místu zahrádkářské kolonie povyšují nad veřejnou zeleň. Sociální funkce, které autoři a autorky zabývající se zahrádkářskými koloniemi (Buček 2007, Hošková 2011, Keyzlarová 2012) považují za zásadní (vzájemná pomoc a spolupráce, sdílená komunitní identita, seberealizace a další) nemohou parky plnit právě proto, že jsou „územím nikoho“ otevřeným vždy pro jiné příchozí. *„Návštěvník parku si nikdy nemůže k místu vytvořit podobně hluboký vztah, neboť o něj sám nepečuje,*“ shrnuje Valešová (in Gibas et al. 2013: 122). Z praktického hlediska dále příznivci zahrádkářských kolonií argumentují tím, že budování a údržba parků jsou finančně náročné, zatímco v osadách o zeleň pečují zahrádkáři na vlastní náklady (Kočková a Niklová 2008). V případě, že si ČZS pronajímá pozemky od města, pak dokonce přispívá do jeho rozpočtu.

Pokud kritici zahrádkářským koloniím vyčítají nepřístupnost, uzavřené a navenek nepřívětivé jsou často i komunity uvnitř osad. *„Možná to nevíte, ale čeští*

²⁷ Blíže se environmentálním přínosům zahrádkářských kolonií ve srovnání s jinými druhy zeleně věnuji v kapitole 3.5.

²⁸ Výzkum biodiverzity aktuálně probíhá v Brně na Kraví hoře, kde se nachází zahrádkářské kolonie zkoumané v této práci.

²⁹ Ve smyslu anglického *ownership*, spíše než ve striktně majetkoprávním významu.

zahrádkáři ze zahrádkářských kolonií jsou nedůvěřivé bytosti, podléhající vysokému stupni organizovanosti. Jsou odhodláni chránit těžce vydobytou úrodu meruněk vlastním tělem – před kýmkoli, včetně novinářů!“ stěžuje si ve svém článku reportérka Lidových novin (Coufalová 1999 in Hošková 2011: 49). Hošková et al. tuto charakteristiku zahrádkářských komunit spojují s konstrukcí jejich vlastní identity v opozici k vnějšímu světu:

„Zatímco mezi zahrádkami uvnitř kolonie prakticky neexistují žádné fyzicky neprostupné bariéry (vymezení jednotlivých zahrádek vůči sobě navzájem je spíše symbolické – obvykle zvýrazněné pomocí liniově vysázené zeleně), vnitřní prostor kolonie je vůči vnějšímu prostředí doslova opevněn vysokým plotem, typicky nadstaveným ochranou z ostnatého drátu. Vstupní brány a branky jsou úzkostlivě zamykány. Z pozorování je zřejmé (např. z domácího oblečení, popřípadě z odhalených částí těla zahrádkářů, ale i dalších indikátorů), že vnitřní prostor zahrad je chápán jako intimní a bezpečný. Hranice kolektivní identity – my / oni (Bauman, 1996) – je konstruována mezi komunitou kolonie (my) a jejím okolím (oni).“ (2008: 21)

Důležitost vymezení „druhého“ nebo v některých případech přímo „nepřítele“ pro překonání dílčích vnitřních sporů a stmelení zahrádkářské komunity zachycují také Gibas et al. (2013). V některých koloniích se zahrádkáři svou podezřívavostí chrání před krádežemi majetku (Valešová in ibid.). V první řadě ale Gibas (in Jansová 2014) „defenzivní“ postoj zahrádkářů spojuje s pocitem nejistoty a ohrožení, který zakouší v souvislosti s budoucím osudem kolonií. To připouští i firma Ageris, jejíž mapování zahrádkářských lokalit pro brněnský magistrát v některých osadách zkomplikovala „*nechuť ke komunikaci, patrně vyvolaná nevhodnou medializací návrhových ploch územního plánu*“ (2006: 10). Kromě praktického developerského tlaku zde hraje roli také tlak diskursivní – přesvědčení, že zahrádkářské kolonie do města nepatří, jehož prvky jsem nastínila výše (Gibas in Gibas et al. 2013). Zahrádkáři proto často volí strategii „sklopené hlavy“: „*Žijí si uzavřeně za plotem a dodržují regule, nechtějí nikoho provokovat a zavdat příčinu ke zrušení.*“ (Gibas in Jansová 2014) Současný společenský diskurs o zahrádkářských koloniích tak zpětně ovlivňuje způsob, jak osady vstupují (či nevstupují) do interakcí s vnějším světem, což vede k dalšímu umocňování negativních stereotypů. Nedůvěra a ostražitost zahrádkářů mimo jiné ovlivňuje i výzkum těchto komunit, jak popisuje Gibas (in Gibas et al. 2013) a jak sama rozvedu v kapitole 4.4.

Nepřístupnost nicméně není společná všem koloniím ani zahrádkářům, vedle „defenzivy“ najdeme i konstruktivnější strategie komunikace s okolím. Tabulka 2

dokládá, že ČZS v posledním desetiletí drží relativně vysoký³⁰ počet společenských a odborných akcí, a to i těch otevřených pro veřejnost. Zvláštní pozornost zahrádkáři věnují nejmladší generaci.

rok	akce					celkem akcí
	instruktáže	výstavy	přednášky	akce pro děti	zúčastněných dětí	
2003	880	603	1593	457		3533
2004	616	488	1354	456		2914
2006	764	627	1372	485		3248
2008	672	653	1285	549	20823	3159
2009	669	631	1221	535	21151	3056
2010	618	691	1191	546	23988	3046
2011	576	690	1209	604	27602	3079
2012	571	712	1109	599	26805	2991
2013	540	725	1069	624	28629	2958

Tabulka 2: Akce pořádané Českým zahrádkářským svazem. Zpracováno z Věstníků ČZS 2004-2014.

Svou činnost se některé osady snaží pozitivně medializovat, ať už prostřednictvím vlastních webových stránek nebo příspěvků do místních periodik. Sebe prezentace zahrádkářských kolonií má nicméně značné rezervy, zejména pokud ji opět srovnáme s populárnějšími alternativními potravinovými sítěmi – komunitními zahradami nebo farmářskými trhy. Předsudky veřejnosti a politických činitelů, s nimiž zahrádkáři bojují, jsou navíc silně zakořeněné: *„Zahrádkářství je u nás často považováno za jakýsi relikv socializmu a právě toto stigma do jisté míry zabraňuje nahlédnout zahrádky v současné společnosti v novém světle.“* (Tvardková a Rolfová in Gibas et al. 2013: 44) Moderní trendy jako lokální nebo bio potraviny, městské zahradničení a udržitelná produkce potravin obecně tak sice mohou být v zahrádkářských koloniích žitou realitou, jejich aktéři je však takto nekonceptualizují. Stávají se tak nositeli tzv. *„tiché udržitelnosti“*³¹ (Smith a Jehlička 2013, podrobněji viz kapitolu 3.5).

3.4. Zahrádkářské kolonie jako (alternativní) ekonomický prostor

V souvislosti s ekonomickými přínosy městského zemědělství zdůrazňuje RUAF Foundation (Dubbeling et al. 2011, Moustier a Danso in van Veenhuizen 2006) zejména potenciál vzniku pracovních míst a finančních příjmů. Za důležitou považuje rovněž úlevu rodinnému rozpočtu zahrádkářů. První z těchto dvou variant, tedy pěstitelství jako zdroj finančních příjmů, byla v rámci zahrádkářských kolonií rozšířená před rokem

³⁰ Zejména pokud vezmeme v potaz úbytek kolonií a členů.

³¹ Quiet sustainability

1989, kdy členové ČZS měli možnost dodávat své výpěstky do výkupu (viz kapitolu 3.2). V současné době je tato praxe spíše výjimečná. Poslední údaje o zahrádkářských prodejnách pochází z roku 2004, kdy bylo v České republice 23 takových zařízení (ČZS 2005). Ze 176 zahrádkářů v Brně v roce 2006 prodávala své výpěstky pouze 3 % (Graf 3). Případové studie z pražských zahrádkářských kolonií (Gibas et al. 2013) nezmiňují takovou praxi vůbec.

Jehlička et al. (2012: 227) dokládají, že samozásobitelství je v České republice relativně stejnoměrně rozšířené ve všech sociálních skupinách: z průměru lehce vyčnívají důchodci, u nichž podíl zahrádkářů činí 55,6 %, v ostatních skupinách včetně nezaměstnaných se samozásobitelství věnuje kolem 40 % lidí. Výrazné rozdíly nenajdeme ani při dělení samozásobitelů podle výše příjmů (ibid.: 229). Vyvrací se tak teze o zahrádkářích motivovaných hmotnou nouzí (Alber a Kohler 2008). Nejchudší vrstvy se v Česku samozásobitelství paradoxně věnují nejméně, což Jehlička et al. (2012: 228) vysvětlují tak, že lidé s nízkými příjmy zpravidla nemají přístup k půdě na zahradách rodinných domů, u chat nebo v zahrádkářských koloniích.

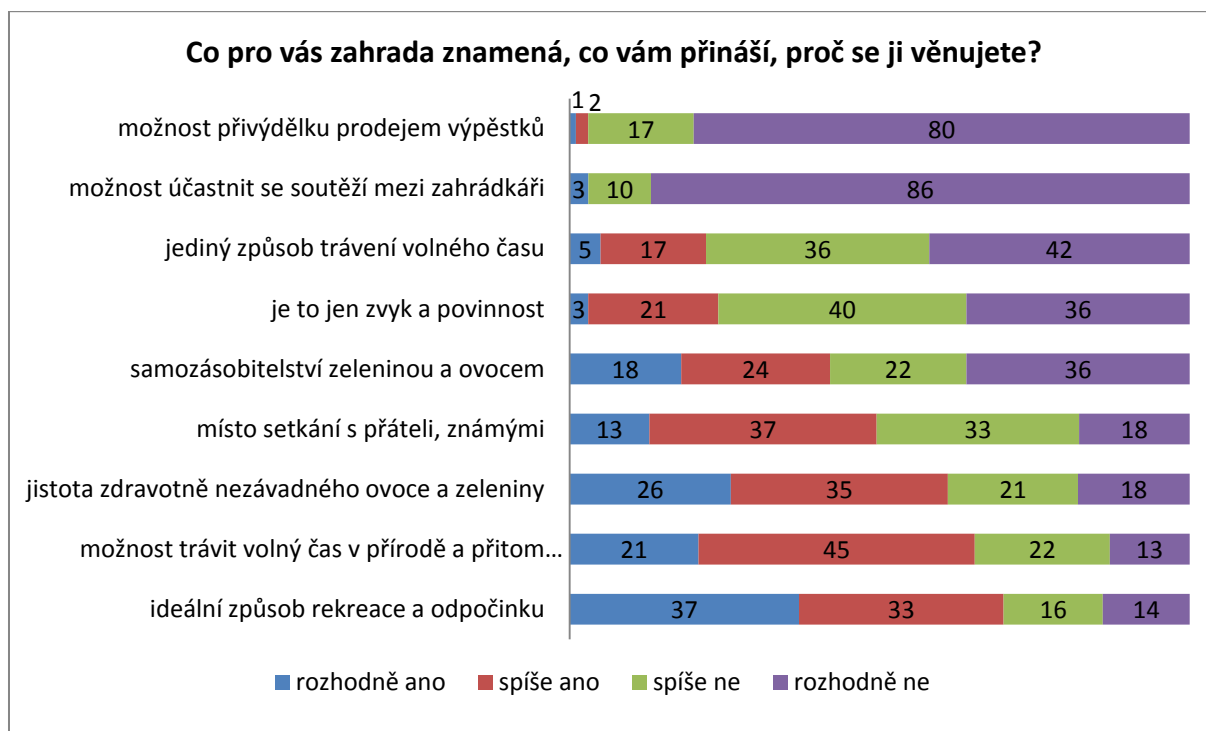
Rezervované názory nicméně v českém kontextu panují i v otázce druhého možného ekonomického přínosu samozásobitelství, tedy úspoře za nákup potravin. Z realizovaných výzkumů³² v první řadě vyplývá, že šetření peněz je pro samozásobitele spíše okrajovou motivací:

„Pokud jde o motivaci samozásobení, pro 61 % domácností je zemědělská produkce ‚koníčkem‘, 26 % ji realizuje z ekonomických důvodů, zbylých 13 % uvedlo ‚jiné důvody‘, z nich mezi nejčastější odpovědi patřila produkce ekologicky nezávadných potravin, čerstvých potravin lepší chuti a kvality, ale také nutnost využití stávajících ploch či rodinná tradice, relaxace, výchova dětí apod.“ (ČSÚ 2007a: Komentář)

Možnost „hobby“ zvolila jako svou primární motivaci třetina respondentů výzkumu Jehličky et al. (2012: 231). „Finanční úspory“ byly v žebříčku motivací na čtvrtém místě, jako hlavní důvod ho ale uvedlo jen 10 % samozásobitelů (ibid.). Výzkum agentury Focus zachytil rozmanité motivace brněnských zahrádkářů (Graf 3). I zde si nejvíce respondentu na zahradě váží relaxace a odpočinku. Je patrné, že produkční funkce má stále významnou roli, vzhledem k formulaci otázek ale nelze posoudit, nakolik souvisí se snahou ušetřit. Rozsahově menší výzkum Příbylové (2005) zaměřený přímo na uživatele

³² Srovnávaná data se týkají českých samozásobitelů bez ohledu na místo této aktivity v letech 2006 (Český statistický úřad 2007) a 2010 (Jehlička et al. 2012); uživatelů čtyř zahrádkářských kolonií v Praze v roce 2011 (Gibas et al. 2013) a uživatelů různých typů zahrad v Brně v roce 2006 (Focus 2006).

brněnských zahrádkářských kolonií potvrzuje popsané tendence: nejvíce respondentů považuje zahradu za hobby, někteří dále zmiňují možnost vypěstovat si čerstvé a zdravé ovoce a zeleninu, autorka ale zaznamenala i odpověď „jablka se ani moc pěstovat nevyplatí, v obchodech je to levnější.“ (Příbylová 2005: 52)

Graf 3: Benefity zahrádkaření vnímané zahrádkáři v Brně. Odpovídalo 176 respondentů, kteří mají zahradu v Brně. (Focus 2006: 12)

Podobné závěry vyplývají z kvalitativního výzkumu zahrádkářských kolonií v Praze: „Ačkoli je pojem zahrádkář stále spojován s pěstitelskou činností, současní zahrádkáři spíše hledají smysluplnou náplň volného času, jejíž význam nemusí být hodnocen jen kvantitou či krásou výpěstků,“ uvádí například Valešová (in Gibas et al. 2013: 108). Rovněž ostatní výzkumníci se shodují, že většina zahrádkářů alespoň v malé míře potraviny pěstuje, úrodu ale nepovažují za hlavní hodnotu. Matějovská (ibid.: 91) dává různé přístupy k produkční funkci zahrad do souvislosti s věkem a hodnotovými orientacemi různých skupin zahrádkářů. Starší generace, která vyrostla v období nedostatku, podle ní v souladu s Inglehartovou (2008) teorií zastává spíše materialistické orientace a hmotným výnosům ze zahrady proto přikládá větší důležitost. Naopak mladší zahrádkáři se častěji profilují post-materialisticky a více oceňují ostatní funkce zahrady – seberealizaci, budování komunity, vytváření estetického a komfortního prostředí, projevování vlastní environmentální uvědomělosti apod.

Pokud se k ekonomickým přínosům samozásobitelství staví sami zahrádkáři rezervovaně, postoj výzkumníků je v řadě případů vyloženě skeptický:

„Produkce vlastních potravin se finančně nevyplatí. Hypermarkety a supermarkety nás denně ohromují širokým druhovým spektrem exotických plodin. Uvědomme si navíc, že požadavkem městského člověka je ‚hotový produkt, získaný bez práce‘, jak uvádí Těšitel a kol. (2001).“ (Keyzlarová 2012: 58)

„Na straně zahrádkářů jsem se často setkávala s tvrzením, že samozásobitelství představuje velkou finanční výhodu pro seniory, což se při porovnání dnešních cen poplatků za zahrádku a cen ovoce a zeleniny nezdá příliš pravděpodobné.“ (Valešová in Gibas et al. 2013: 108)

V obou citátech se objevuje srovnání na zahrádce vypěstovaných plodin s jejich dostupností na trhu. Tuto „tržní optiku“ lze považovat za symptom některých předporozumění nastíněných v kapitole 3.3: *„To, že samozásobitelství probíhá mimo trh, podporuje jeho vyobrazení jako zpátečnické praxe, která do moderních společností nepatří.“ (Jehlička et al. 2012: 222)* V popsané dichotomii Západu a Východu patří netržní praktiky do obrazu východního, tedy zastaralého a přežitého, kterého je třeba se zbavit. Modernitu a pokrok naopak v porevoluční české společnosti spojujeme s fungováním volného trhu:

„Politickoekonomickým programem transformačního období se stalo začlenění Česka mezi rozvinuté země, a do hledáčku ekonomické vědy se proto dostal především důraz na liberalizaci, privatizaci a hospodářský růst. Díky zachování sociálních záchranných sítí z předtransformačního období se přechod od centrálně plánované k sociálně tržní ekonomice ukázal jako vcelku úspěšný, což ještě více posílilo váhu liberální neoklasické doktríny.“ (Horký 2011: 340)

Podle Gibson-Graham (2008) pád socialismu přispěl k utvrzení diskursivní vlády kapitalismu jako jediného platného ekonomického režimu, k němuž neexistují alternativy. V tomto systému jsou nepeněžní transakce, neplacená práce a další odchylky od „normální“ tržní směny odsouvány do pozadí navzdory svému rozšíření a socio-ekonomickým dopadům.

„Zahrádkářská ekonomika“ je značně specifická. Při pobytu v kolonii zahrádkáři mnohdy nerozlišují mezi prací a odдыхem (Veselý a Novák in Gibas et al. 2013: 131). Svou činnost tak odlišují od kapitalistického pojetí práce jako způsobu získávání finančních zdrojů. Dochází-li přitom na svůj pozemek denně či téměř denně, jak v Brně uvedlo 29 % zahrádkářů (Focus 2006: 11), mohou dosáhnout nezanedbatelné délky „pracovní doby“.

Na straně investic tedy kromě peněz za nájem pozemku, nástroje a materiál najdeme výrazný vklad času a lidské práce. Čas je ale statkem, kterého mají například důchodci či matky s dětmi, skupiny výrazně zastoupené mezi uživateli zahrádkářských kolonií, relativní dostatek. Vynaložené práci mohou proto subjektivně přikládat nižší hodnotu, zejména pokud ji považují za příjemnou a smysluplnou (Veselý a Novák in Gibas et al. 2013: 131). Na stranu výnosů je kromě (přinejmenším subjektivně kvalitnějších) potravin nutné připočítat radost z aktivního odpočinku ve zdravém prostředí, pocit seberealizace a další přínosy. Do složité „ekonomické bilance“ dále vstupuje celá síť spolupráce, sdílení, směn a darů, jejíž sociální význam nejspíše přesahuje potenciální finanční hodnotu (Trenouth 2013). Časté sdílení úrody a práce vysvětlují Smith a Jehlička (2013) altruismem, stigmatizací odpadu a plýtvání a implicitními normami nezištného chování a rovnostářství. Podle Okvat a Zautry (2011) pak spolupráce mezi zahrádkáři napomáhá budování komunitní resilience.

Srovnání finanční náročnosti pěstování ovoce a zeleniny s jejich nákupem opomíjí řadu obtížně kvantifikovatelných aspektů obou způsobů získávání potravin – ať už to jsou negativní externality na straně konvenčního potravinového systému nebo pozitivní dopady, které přináší zahrádkářské kolonie svým uživatelům i širší veřejnosti. Porovnávat efektivitu samozásobitelství s jinými způsoby produkce potravin v úzkém tržním pohledu nemá smysl. Zahrádkářství se projevuje jako alternativní ekonomická praxe (Gibson-Graham 2008), v níž hrají významnou roli prvky neviditelné pro mainstreamovou ekonomii, a kde i obvyklé ekonomické statky nabývají odlišných hodnot. Do určité míry ho lze považovat za (potenciální) alternativu poskytující relativní nezávislost na trhu (Keller 2000), v každém případě pak za aktivitu stojící mimo utilitaristické uvažování tržního konzumu (Veselý a Novák in Gibas et al. 2013).

Navzdory výše osvětlené problematickosti posouzení ekonomických přínosů zahrádkářství a určité marginalizaci této otázky se lze o důležitosti samozásobitelství dočíst i v oficiálních statistikách. Šetření Českého statistického úřadu z roku 2006 zjistilo, že samozásobitelství se věnuje 40 % reprezentativního vzorku domácností³³ (ČSÚ 2007a: Komentář). Podobné procento uvádí i Smith a Jehlička (2013: 152), podle nichž podíl Čechů, kteří se věnovali pěstování potravin, vzrostl z 30 % v roce 2003 na 43 % v roce 2010. Objem produkce domácností přitom v některých druzích překonal

³³ Za samozásobitelství byly považovány pěstitelské aktivity provozované jako hobby, které zároveň nedosahují parametrů zemědělských hospodářství. Studie nezohledňuje, kde jsou potraviny pěstované.

tuzemské zemědělské podniky³⁴. Celkem se na českých zahradách v roce 2006 urodilo 239 780 tun ovoce a 87 231 tun zeleniny (ČSÚ 2007a.: odd. 2).

Zajímavé je tyto údaje doplnit o statistiku spotřeby. Tabulka 3 zachycuje průměrnou spotřebu ovoce a zeleniny na osobu v českých domácnostech v roce 2013 porovnanou s údaji o naturální spotřebě. Tento pojem označuje věci získané mimo peněžní ekonomiku, v případě potravin tedy samozásobitelstvím, sběrem, darem či směnou. Kromě finanční úspory dává naturální spotřeba tušit také další výhody – takto získané potraviny budou pravděpodobně vypěstované v menší vzdálenosti od spotřebitele, dostanou se k němu čerstvé bez zbytečných prostředků, obalů a konzervace atd. (viz výhody lokálních potravinových systémů v kapitole 2.2)

celková spotřeba (kg/osoba a rok)			celková útrata (Kč/osoba a rok)	
ovoce mírného pásma	zelenina	brambory	ovoce	zelenina a brambory
40,2	45,1	46,6	1502	2034
naturální spotřeba (kg/osoba a rok)			úspora z naturální spotřeby (Kč/osoba a rok)	
ovoce mírného pásma	zelenina	brambory	ovoce mírného pásma	zelenina a brambory
14,4	8,4	11,6	447	367
podíl naturální spotřeby na celkové spotřebě			podíl úspory na celkových výdajích	
ovoce mírného pásma	zelenina	brambory	ovoce mírného pásma	zelenina a brambory
35,8%	18,6%	24,9%	29,8%	18,0%

Tabulka 3: Naturální spotřeba ovoce a zeleniny v průměrné české domácnosti v roce 2013. Zpracováno na základě statistik rodinných účtů (ČSÚ 2014: Tab. 1b a 1d). Úspora z naturální spotřeby je vyčíslena podle průměrných cen v regionu, kde domácnosti naturální spotřebu uvedly.

U domácností, které se samozásobitelství věnují, lze očekávat ještě vyšší míru naturální spotřeby. Napovídá tomu i výzkum Smithe a Jehličky (2013: 153) z roku 2005, podle nějž u některých druhů zeleniny a zejména ovoce pokryli samozásobitelé více než polovinu vlastní spotřeby. Samozásobitelé tak pravděpodobně dosahují i vyšších finančních úspor. Studie ze Slovinska vyčíslila, že tamní zahrádkáři vypěstují na každém metru čtverečním obdělávané půdy ovoce a zeleninu v hodnotě 3,44 eura (95 Kč) (Glavan 2014). V Londýně je vlivem vyšších cen potravin zahrádkaření ještě lukrativnější, každý metr čtvereční uspoří 3,5 libry (123 Kč)³⁵ (Capital Growth 2014: 6). Jakkoli jsou podobné údaje zajímavé, mohou být zavádějící – nejen, že opomíjí další možné přínosy zahrádkaření, ale rovněž nezahrnují náklady na pěstování potravin.

³⁴ Domácnosti v roce 2006 vypěstovaly převážnou část většiny druhů ovoce, zemědělce předčily také v množství česneku, okurek, rajčat a kedluben (ČSÚ 2007a.: odd. 2).

³⁵ Při přepočtu na jednotky hmotnosti na základě výnosností uváděných v obou výzkumech činí úspora na 1 kg úrody 50 Kč pro Lublaň a 250 Kč pro Londýn.

Štiková et al. (2009) na základě údajů z let 2000-2007 tvrdí, že celkový objem naturální spotřeby všeho zboží a služeb pozvolna klesá. V případě zeleniny tuto tezi potvrzují i pozdější data Českého statistického úřadu (Tabulka 4). U naturální spotřeby ovoce mírného pásma nelze ale jednoznačný trend zcela doložit, respektive jej odlišit od meziročních výkyvů úrody.

naturální spotřeba (kg na osobu a rok)	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
zelenina	11,7	10,5	10,4	10,5	9,5	9,5	8,8	8,2	9,5	9,9	8,4
ovoce mírného pásma	15,3	15,6	11,5	15,2	13,0	17,0	16,7	11,1	14,6	16,0	14,4

Tabulka 4: Vývoj naturální spotřeby ovoce a zeleniny v letech 2003-2013. Zpracováno dle Štiková et al. (2009: 37), pozdější data převzata ze statistik rodinných účtů (ČSÚ 2009-2014).

K uzavření ekonomické stránky fenoménu zahrádkářských kolonií – Gibas et al. (2013) jsou sice skeptičtí k ekonomickým přínosům samozásobitelství, zahrádkaření ale přesto považují za úspornou aktivitu, jde totiž podle nich o relativně laciné hobby. Do peněžní sféry bychom mohli převést řadu sociálních a environmentálních přínosů zahrádkářských kolonií. Jako zelené plochy osady poskytují nenahraditelné ekosystémové služby, čímž šetří potenciální náklady na biotechnologická a vodohospodářská opatření (Miovská 2009). Domácnosti zahrádkářů mohou díky kompostování ušetřit poplatky za svoz odpadu, pobyt na zahrádce je zpravidla nenáročný na spotřebu energie i materiálů (Gibas et al. 2013). Osady svým uživatelům poskytují možnost seberealizace v bezpečném a zdravím prospěšném prostředí, což lze interpretovat jako prevenci výdajů na zdravotnictví a sociální služby, vzdělávací a volnočasová zařízení atd. Jakkoli je kvantifikace těchto přínosů prakticky nemožná a snad i nežádoucí, jeví se zahrádkářské kolonie z hlediska své multifunkcionality a nízkých provozních nákladů jako vysoce efektivní. Městskému zemědělství je tak i v českém kontextu třeba přiznat ekonomickou dimenzi, byť neviditelnou pro hospodářské indikátory nebo i samotné uživatele.

3.5. Tichá udržitelnost zahrádkářských kolonií

Smith a Jehlička v souvislosti s rozšířením samozásobitelství v Česku zavádí koncept tiché udržitelnosti:

„Tichá udržitelnost je definovaná praktikami, které přináší příznivé environmentální nebo sociální dopady, nevztahují se přímo ani nepřímo k tržním transakcím a nejsou svými aktéry reprezentované jako bezprostředně cílené na zlepšení životního prostředí nebo udržitelnosti.“ (2013: 155)

Autoři dávají tyto aktivity (kromě samozásobitelství zmiňují různé formy sdílení, směny a daru nebo opravování rozbitých věcí) do kontrastu s mainstreamovým chápáním environmentálně příznivého chování jako promyšlené aktivity, která vzniká v reakci na současnou situaci, zakládá se na environmentálním uvědomění a pocitu osobní odpovědnosti, a je více či méně vnímaná jako oběť či slevení z vlastních standardů. Tichá udržitelnost oproti tomu vychází z odlišných motivací, spíše než se sebeomezením je spojovaná s kvalitou života, osobními preferencemi nebo tradicí.

Dosavadní výzkumy dokazují, že čeští zahrádkáři ve své činnosti skutečně většinou nejsou motivováni ochranou životního prostředí nebo snahou o udržitelnost. Tato skutečnost je také další odlišností od komunitních zahrad, pro jejichž uživatele je společenská angažovanost a environmentální uvědomění klíčovou složkou zahrádkaření (Rasper 2014). Ve výzkumu Smithe a Jehličky se environmentální motivace umístila jako poslední z nabízených možností (2013: 155). K podobným závěrům dochází Příbylová ve svém výzkumu brněnských zahrádkářských osad:

„Chování zahrádkářů je totiž spíše ovlivňováno neinformovaností, neznalostí a vlastním komfortem než ohleduplností k životnímu prostředí. Pokud jsou nějaké ekologizační tendence patrné, nelze mluvit o cíleném a vědomém přístupu. [...] Za ekologizačními tendencemi organizovaných zahrádkářů nestojí jejich sebereflexe ani promyšlené dopady jejich chování na životní prostředí či své vlastní zdraví. Ekologizační tendence jsou dány spíše zakořeněným jednáním než uvědomělými postoji a snahami.“ (2005: 64)

Autoři případových studií pražských zahrádkářských kolonií (Gibas et al. 2013) shodně uvádějí, že v chování zahrádkářů lze pozorovat environmentálně příznivé prvky jako je recyklace materiálů, šetření vodou a energií a podobně. S odvoláním na Librovo (1994, 2003) pak tyto praktiky označují za dobrovolnou skromnost. Ani zde nicméně není cílem aktérů omezení negativních vlivů na životní prostředí. Motivuje je spíše zažitá šetrnost, případně (alespoň při pobytu na zahradě) přikládají větší váhu nemateriálním hodnotám³⁶. Na pomyslném spektru Librovo tak většina zahrádkářů patří spíše mezi „pestré“ než „zelené“ – ekologicky příznivé stránky jejich životního způsobu jsou nezamýšleným vedlejším důsledkem jejich hodnotových orientací (Librová 1994: 126). Významnou roli navíc v případě zahrádkářských kolonií hraje zvyk a sociální kontext.

³⁶ Do hry zároveň vstupují vnější faktory – v jednom případě je například nepoužívání sekačky na trávu způsobené obavami z její krádeže (Valešová in Gibas et al. 2013: 116).

Původní „pestří“ z výzkumu Librové (1994) nebyli sice ke svému životnímu způsobu primárně motivovaní ekologickým uvědoměním, přesto však měli živý a veskrze kladný vztah k přírodě a dobrý přehled o problémech životního prostředí (ibid.: 127). Závěry pražského výzkumu byly v tomto ohledu méně jednoznačné. Globální environmentální problémy zahrádkáři zpravidla nereflektují a ekologickými otázkami se zabývají pouze v případě, že se viditelně projevují v samotné zahradě nebo jejím bezprostředním okolí (Tvardková in Gibas et al. 2013: 74, Valešová ibid.: 104).

Mírně rozporuplná je i konceptualizace přírody. Prostor zahrádkářských kolonií jejich uživatelé zpravidla označují jako přírodní (Gibas et al. 2013). Pobyt v přírodě vnímají jako důležitou hodnotu (Focus 2006, Keyzlarová 2012, Klouparová 2009), přičemž jej staví do opozice vůči městskému prostředí. Oceňované prostředí zahrad je však často vysoce kontrolované a přeměněné. Z okolní „divočiny“ nevytvořené člověkem zahrádkáři oceňují volně žijící zvířata, která pro ně nepředstavují hrozbu – ježky, netopýry, obojživelníky, ptactvo nebo hmyz. Naproti tomu pro ty složky přírody, které zasahují do úpravnosti zahrádky nebo dokonce ničí úrodu, v koloniích není místo, jsou vnímané jako nepřátelé, proti nimž je třeba bojovat (Tvardková in Gibas et al. 2013: 74, Valešová ibid.: 104). Více partnerský přístup k přírodním procesům je spíše ojedinělý (Valešová ibid.: 116). Pokud tedy zahrádkáři deklarují kladný vztah k přírodě, je třeba se dotazovat, co se pod pojmem „příroda“ skrývá a nakolik se zahrádkářský pohled liší například od toho, co v přírodních lokalitách oceňují ekologové.

První premisa tiché udržitelnosti je nicméně splněna – cílem zahrádkářů primárně není environmentální příznivost ani udržitelnost. Jak se ale jejich pojetí přírody a spíše malý zájem o ekologické problémy promítá do jejich jednání? Jsou zahrádkáři skutečně nositeli ekologické šetrnosti a udržitelnosti, jak tvrdí Smith a Jehlička (2013)?

V obecné rovině je vliv zahrádkářských kolonií na životní prostředí pozitivní a odpovídá environmentálním přínosům městského zemědělství popsáním v kapitole 2.2. Některé z těchto bodů (pohlcování CO₂, vytváření příznivého lokálního mikroklimatu a refugií pro živočichy, zmírňování prašnosti a hluku ad.) mohou být při vhodném hospodaření společné všem zeleným plochám. Podstatnou výhodou zahrádek oproti parkové úpravě veřejných prostranství (viz kapitolu 3.3) je z environmentálního hlediska zejména nízká náročnost na údržbu těchto ploch. Oproti parkům upravovaným nejčastěji pomocí techniky poháněné fosilními palivy jsou dílčí parcely zahrad obhospodařované

v menším měřítku, čemuž odpovídají i užívané nástroje³⁷. Podle výzkumu Českého statistického úřadu obdělávala své pozemky v roce 2006 celá pětina českých samozásobitelů pouze pomocí ručních zařízení bez pohonu (ČSÚ 2007: Komentář).

Kromě výše naznačeného rozdílu v biodiverzitě se dále v zahrádkářských koloniích dá předpokládat šetrnější hospodaření s vodou (užívání dešťové vody, skladba vegetačního pokryvu méně náročná na zálivku) a již několikrát zmiňované využívání organického odpadu směřující k uzavřenému cyklu živin. Některé z těchto rozdílů mezi zahrádkářskými osadami a parky je možné překlenout změnou způsobu údržby městské zeleně – respondenti výzkumu Hoškové (2011: 60, 68) navrhuje například park s větším zastoupením keřů sloužících jako úkryty pro živočichy, extenzivně obhospodařovanými a polodivokými částmi či dokonce ovocnými stromy a bylinkovou zahradou.

Právě produkce potravin je ale oblastí, v níž parky po environmentální stránce nemohou zahrádkářským koloniím konkurovat. Zkrácení vzdálenosti mezi produkcí a spotřebou a s tím spojené energetické a materiálové úspory jsou jedním z hlavních environmentálních přínosů produkce potravin ve městech (viz kapitolu 2.2). Systém darů a směn navíc zajišťuje „efektivní alokaci“ veškeré produkce a předchází plýtvání potravinami (Smith a Jehlička 2013: 154). Výslednou bilanci ale zásadně ovlivňuje způsob, jakým se potraviny pěstují. V následujících odstavcích se konkrétněji zaměřím na užívání průmyslově vyráběných hnojiv a pesticidů jakožto emblematický indikátor (ne)ekologičnosti hospodaření.

Smith a Jehlička odvozují environmentální příznivost produkce potravin v domácnostech z motivací deklarovaných samozásobiteli. Velkou část jejich respondentů vede k zahrádkaření touha po čerstvých a zdravých potravinách (Jehlička a Smith 2011: 368, Smith a Jehlička 2013: 153). Vlastní výpěstky odlišují od produktů z konvenčních tržních řetězců, které s despektem spojují s užíváním „chemie“. Tuto vnímanou opozici potvrzují rovněž Hošková (2011: 51), Keyzlarová (2012: 77), Tvardková (in Gibas et al. 2013: 73) a Rolfová (ibid.: 105). Nedůvěra vůči průmyslově vyráběným chemickým přípravkům přitom nevyplývá tolik z ohledů na životní prostředí, jako spíše z péče o vlastní zdraví, zmiňovaná je také lepší chuť domácích potravin (Smith a Jehlička 2013: 155). Souvislosti tohoto pohledu můžeme hledat na

³⁷ Podle Kellera (2000) jsou zahrádky jedním z posledních prostorů, který si zachoval smysl pro míru. Vybavuje se také Schumacherův (2000) apel na lidské měřítko a „střední technologie“.

jedné straně v hojně medializovaných kauzách spojených s kvalitou a bezpečností potravin dostupných na trhu, na straně druhé mezi řádky prosvítá pocit určité autenticity, „čistoty“ a „přírodnosti“ ovoce a zeleniny z vlastní zahrádky, který vychází z bezprostřední zkušenosti spotřebitele s jejich produkcí.

K představě domácích potravin jako zdravých a prakticky organických je nicméně třeba přistupovat obezřetně. Navzdory proklamovaným názorům vykazuje přístup zahrádkářů k „chemii“ podobné ambivalence jako výše popsany vztah k přírodě – obě otázky spolu ostatně souvisí. Zahrádkáři sice kritizují užívání chemických přípravků v konvenčním zemědělství, většina z nich se ale příležitostnému užití průmyslově vyráběných hnojiv či pesticidů na zahradě nebrání a v zásadě je nepovažuje za závadné. Své výpěstky hodnotí stejně bez ohledu na to, zda chemické přípravky použili nebo ne (Příbylová 2005).

Ve výzkumu Smithe a Jehličky (2013: 153) uvedlo užívání umělých hnojiv 31 % respondentů³⁸, industriální pesticidy na svém pozemku aplikovalo dokonce 51 % samozásobitelů³⁹. Výpovědi zahrádkářů, z nichž autoři vycházeli, navíc mohou reálnou praxi zkreslovat: *„Daleko úplnější obraz by vyplynul z fyzických měření, jako je analýza půdních vzorků (nadužívání (hnojiv a pesticidů, pozn. L.S.) je v domácím pěstitelství daleko běžnější než v komerčním).“* (Smith a Jehlička 2013: 153)

Ve výzkumu Příbylové užívalo průmyslově vyráběné pesticidy 44 % respondentů, umělá hnojiva pak 30 % (2005: 60). O příliš šetrném hospodaření nevyprávěly ani ostatní indikátory, které autorka sledovala (např. zelené hnojení, resistantní odrůdy, mulčování, pestrý osevní postup ad.). V chování zahrádkářů hraje velkou roli zvyk, neinformovanost o alternativách a zřejmě také zaměření převážné většiny zahrádkářských periodik, které Příbylová analyzuje – témata jako *„pěstování bez chemie“*, *„přírodní zahrada“* apod. se zde vyskytují zcela minimálně (ibid.: 46).

Na práci Příbylové částečně navazuje Hrazdírová. Její výzkum na venkovských zahradách zachycuje podobnou situaci: z celkových 30 respondentů užívalo průmyslově vyráběné pesticidy 26 zahrádkářů, umělými hnojivy hnojilo 18 dotazovaných (2010: 47-48). Oproti Příbylové zaznamenala Hrazdírová v zahrádkářských časopisech častější výskyt článků o ekologickém hospodaření, ve srovnání s konvenčními metodami jsou

³⁸ Z toho 28 % užívalo jak přírodní, tak průmyslově vyráběná hnojiva, 3 % se spoléhala výhradně na hnojiva umělá.

³⁹ Z toho 43 % respondentů užívalo jak přírodní, tak industriální pesticidy, 8 % pouze industriální.

nicméně ty ekologické stále ve výrazné menšině (ibid.: 70). Autorka navíc podotýká, že zejména zkušenější zahrádkáři jen obtížně mění léty prověřené zvyky.

Zajímavé je sledovat, jak o užívání průmyslových pesticidů a hnojiv hovoří sami zahrádkáři. Poměrně často zmiňují užívání chemických látek „jen když je to nutné“ (Tvardková in Gibas et al. 2013: 73, Rolfová ibid.: 105, Hrazdírová 2010: 47). Zvyk a představa nezbytnosti alespoň příležitostné aplikace chemických prostředků se v některých případech projevuje bagatelizací nebo opomíjením této praxe:

„[...] při otázce, zda pěstují rezistentní odrůdy ovocných stromů, respondent nevěděl, o co se jedná, bylo mu vysvětleno, že jsou odolné proti chorobám a nemusí se tím pádem používat postřiky, odpověděl, že jeho jabloně se musí ‚stříkat‘ a při přímé otázce o používání pesticidů respondent odpověděl negativně.“ (Příbylová 2005: 59)

„Nepěstuji to, co by bez chemie nešlo pěstovat, nejezdím z paneláku z Prahy, abych šel do dalšího jedovatého prostředí... Nějaký ten Cererit⁴⁰ použiju, ale to je běžné hnojivo, které se používá.“ (Matějovská in Gibas et al. 2013: 84)

Setkat se lze ale i s téměř omluvným přístupem: *„[...] já když na zahrádce udělám dva postřiky jabloní, tak už si říkám, že jsem to přehnal, ale jablko z dovozu koupené v obchodě je většinou ‚nakrmeno‘ osmnácti až dvaceti postřiky.“* (Hošková 2011: 51) Zahrádkáři se více či méně vědomě vyrovnávají s disonancí mezi kritikou užívání chemických přípravků v konvenčním zemědělství a zažitou, „nezbytnou“ aplikací „trošky“ podobných preparátů na vlastní úrodu: *„Hnojení nakoupenými hnojivy sice přiznala menšina respondentů, nicméně se domnívám, že ve skutečnosti hnojí většina,“* konstatuje Valešová (in Gibas et al. 2013: 117).

Výzkumy pochopitelně dokumentují také zahrádkáře, kteří se užívání jakýchkoli syntetických prostředků důsledně vyhýbají (Jehlička a Smith 2011: 367, Tvardková in Gibas et al. 2013: 73), a na druhé straně ty, kteří si umělá hnojiva a pesticidy vyloženě pochvalují (Rolfová in ibid.: 105, Hrazdírová 2010: 47). Většina zahrádkářů se ale pohybuje v nejasné zóně mezi těmito extrémy.

Užívání chemických látek samozřejmě neznamená celkovou „diskvalifikaci“ environmentálních přínosů samozásobitelství. Výše citovaný argument respondenta Hoškové je platný v tom smyslu, že zahrádkáři pravděpodobně aplikují umělá hnojiva a pesticidy méně často než konvenční zemědělské podniky. Znevážit ale nelze ani tvrzení Smithe a Jehličky o častějším nadužívání chemických látek v amatérském pěstitelství.

⁴⁰ Cererit je průmyslově vyráběné hnojivo obsahující dusík, fosfor a draslík, případně další stopové látky.

Hrazdírová (2010: 48) popisuje, že zahrádkáři často neví, jak tyto přípravky správně naředit a namísto návodu se řídí spíše vlastním odhadem, výsledné postřiky proto mohou být zbytečně koncentrované. Pokud tedy nevíme, jak velká je ona „troška Cereritu“ a zda zahrádkáři podobné prostředky aplikují správně, nemůžeme v tomto směru s jistotou říci téměř nic – způsoby hospodaření samozásobitelů považuji za hodné dalšího výzkumu, nejlépe za využití měření výskytu vybraných látek v půdě a plodinách a podobných metod.

EMPIRICKÁ ČÁST

4. METODOLOGIE

4.1. Myšlenkový rámec a hodnotová východiska

V obecné rovině se práce hlásí k rámci ekologické ekonomie jako post-normální vědy, jak ji popisují například Funtowicz a Ravetz (1994). Post-normální věda se od normální vědy ve smyslu Kuhnovy *Struktury vědeckých revolucí* (1997) liší zejména v tom, že si nevytváří nárok na jedinou objektivní pravdu, ale připouští nepřesnosti, přiznává pluralitu názorů a reflektuje hodnotové postoje spojené s jednotlivými stanovisky. Výzkum na téma zahrádkářských kolonií nevyhnutelně naráží na konflikty ohledně jejich zachování či zrušení. Na tomto místě je proto vhodné uvést, že práce vychází z předpokladu, že zahrádkářské kolonie jsou přínosné, skýtají potenciál k řešení některých současných problémů a je žádoucí je ve městech zachovat. Toto osobní přesvědčení mě vedlo k výběru tématu, formulaci výzkumných otázek a celkovému rámování práce. Zároveň nicméně usiluji o to, aby nikterak nezkreslilo výsledky výzkumu a závěry, které z nich vyvozuji. Rovněž při prezentaci výzkumu respondentům jsem se snažila o maximální možnou neutralitu.

Dalším z aspektů post-normální vědy je rozšíření tradičně uznávané komunity expertů a docenění či zrovnoprávnění znalostí a názorů neakademických účastníků diskuse. V daném tématu jde zejména o uživatele zahrádkářských kolonií, jejichž pohledy na zkoumanou problematiku považuji za relevantní zdroj informací (který však zároveň stejně jako ostatní zdroje vyžaduje kritické čtení). Třetí post-normální charakteristika této práce spočívá v přiznání a přijetí nejistoty a nepřesnosti výzkumných dat, o níž podrobněji pojednávám v kapitole 4.5.

4.2. Výzkumné otázky

Výzkumné otázky vyplývají z cílů práce popsanych v kapitole 1.1. Hlavními dvěma otázkami jsou:

1. Kolik ovoce a zeleniny vypěstují respondenti na svých zahradách během jedné sezóny?

2. Do jaké míry tímto způsobem pokryjí celkovou spotřebu ovoce a zeleniny svých domácností?

Následují vedlejší výzkumné otázky, které slouží k postihnutí kvalitativních aspektů výzkumu:

3. Jakým způsobem zahrádkáři na svých pozemcích hospodaří? Do jaké míry lze tuto praxi označit za environmentálně příznivou?
4. Z jakých zdrojů kromě vlastní zahrady získávají respondenti ovoce a zeleninu?
5. Jaký význam má při nakládání s úrodou neformální ekonomika (dary, směna apod.) a jak daleko sahají její sítě?
6. Jaké další funkce kromě produkce potravin zahrádkářské kolonie plní? Co považují sami uživatelé za jejich hlavní přínosy?

Konečně poslední otázky slouží k zasazení výzkumných zjištění do širšího kontextu a pokusu o jejich zobecnění:

7. Jak velká plocha je v rámci zahrádkářských kolonií na Kraví hoře zhruba využívána k produkci potravin?
8. Na základě získaných údajů, kolik ovoce a zeleniny se může zhruba vypěstovat ve všech brněnských zahradách, a nakolik tyto zahrady mohou přispět k potravinové soběstačnosti obyvatel města?

4.3. Metody

Jádro práce tvoří spotřební deníky sledující množství ovoce a zeleniny vypěstované vybranými respondenty v sezóně 2014 v zahrádkářských koloniích na Kraví hoře v Brně a zároveň množství ovoce a zeleniny, které respondenti získali jiným způsobem, typicky nákupem. Vzhledem k tomu, že podobný výzkum v Česku dosud nebyl realizován, a zejména s ohledem na rozsah této práce a časová i finanční omezení, jsem dostatečnou velikost vzorku stanovila poměrně nízko, na deset respondentů. Metoda spotřebního deníku a relativně dlouhé trvání výzkumu (šest měsíců) klade na respondenty vysoké nároky. Výzkum jsem proto zahájila s patnácti uživateli zahrádkářských kolonií. Účastníci výzkumu byli dále motivováni finanční odměnou (500 Kč), kterou obdrželi po ukončení sběru dat.

Mým cílem bylo ve zkoumaném vzorku zachytit co největší rozmanitost jak v demografických proměnných, tak i v umístění zahrad, způsobu užívání pozemku apod. (viz kapitolu 5.1) Výsledná skupina respondentů nicméně nevznikla výběrem založeným na předem definovaných požadavcích, ale prostřednictvím samovýběru, spolupráce s gatekeepery⁴¹ a metody sněhové koule (Hendl 2005: kap. 5.3). S výzkumem jsem oslovila představitele všech tří zahrádkářských osad na území Kraví hory (Kraví hora 1, Kraví hora 2, Malina). Jejich prostřednictvím jsem získala většinu respondentů, menší část byla rekrutována na základě osobní známosti. Vzorek tedy není reprezentativní, v hrubých rysech se nicméně podařilo zachytit rozmanitost uživatelů zahrádkářských kolonií tak, jak ji popisují sami zahrádkáři, jak ji zachycuje dosavadní literatura a jak se jeví při prvotním pozorování.

Výzkumu se účastnili zahrádkáři ze všech třech kolonií, přičemž nejmenší osada Malina (57 zahrad) byla zastoupena nejméně (3 respondentky, z nichž jedna výzkum nedokončila), nejrozsáhlejší kolonie Kraví hora 2 (365 zahrad) a Kraví hora 1 (153 zahrad) měly stejný počet respondentů a respondentek (6, v případě Kraví hory 2 nakonec o jednu méně⁴²). Jednotlivé kolonie se liší polohou i velikostí pozemků.

Respondenti a respondentky vedli spotřební deníky od začátku května do konce října 2014, což přibližně odpovídá hlavní pěstitelské sezóně. Sledovanými výstupy jsou: množství vypěstovaného ovoce a zeleniny, poměr samozásobitelství a jiných způsobů získávání ovoce a zeleniny pro vlastní spotřebu, povaha jiných zdrojů těchto potravin, dále způsob jejich užití a význam darů a neformální ekonomiky. Metoda spotřebních deníků tedy přímo vede k zodpovězení výzkumných otázek 1, 2, 4 a 5. Formát spotřebního deníku zachycuje Tabulka 5. Každou ze sledovaných otázek jsem doprovodila vysvětlivkami a nabídkou několika očekávaných kategorií, která vytváří strukturu umožňující následné srovnání deníků, zároveň však nevyklučuje jiné možnosti.

⁴¹ Gatekeeper či informátor je člověk, který výzkumníkovi zprostředkuje vstup do terénu, usnadní mu získání respondentů a zároveň v jejich očích posílí jeho důvěryhodnost.

⁴² Všechny další počty se týkají respondentů a respondentek, kteří výzkum dokončili – viz kapitolu 4.4.

Datum	Co	Kolik	Odkud	Užití
<i>Datum získání potravin</i>	<i>Ovoce a zelenina – čerstvé, ale i mražené, sušené, konzervované apod.⁴³</i>	<i>Hmotnost, případně počet kusů. Možno i odhadnout.⁴⁴</i>	<i>Zahrada / název obchodu nebo trhu / vlastní zásoby / dar / volný sběr</i>	<i>Vlastní spotřeba⁴⁵ / Konzervace (mražení, sušení, zavařování...) / dar / prodej / směna / odpad⁴⁶ / odcizení⁴⁷</i>

Tabulka 5: Formát spotřebního deníku

Data ze spotřebních deníků jsem doplnila o pozorování, rozhovory pomocí návodu a neformální rozhovory (Hendl 2005: kap. 6.1), a srovnala s již existujícími údaji. Cílem této triangulace je snížení nepřesnosti výzkumu (ibid.: kap. 5.2).

Pozorování bylo zaměřené primárně na rozlohu produkčních ploch v rámci zahrádkářských kolonií v poměru k rekreačním, okrasným a infrastrukturním prvkům (výzkumná otázka 7). Přispělo také k celkové představě o pěstitelských metodách, kde jsem sledovala zejména míru environmentální udržitelnosti (výzkumná otázka 3). Pozorování rovněž dotvářelo můj dojem o struktuře uživatelů zahrádek mimo výzkumný vzorek a způsobech trávení času. Z hlediska různých typů pozorování, jak je vymezuje Hendl (ibid.: kap. 6.2) se jedná o neparticipativní a do jisté míry skryté pozorování – mé zapojení do aktivit v zahrádkářských koloniích bylo minimální a mé identity výzkumnice si byli vědomi respondenti výzkumu, nikoli však ostatní zahrádkáři, kterých se pozorování také dotýkalo.

K pozorování jsem si vybrala 108 z celkových 575 zahrad na Kraví hoře. Snažila jsem se přitom postihnout rozmanitost danou jejich umístěním – svažitost terénu, světové strany, stínění vysokými stromy apod. Dále byl výběr náhodný a odvíjel se zejména od přístupnosti zahrad. Při pozorování jsem se snažila odhadnout podíl plochy zahrady

⁴³ Sledovaná kategorie ovoce a zelenina zahrnuje jak čerstvé potraviny, tak mražené, sušené či jinak konzervované produkty. Ze sledování byly vyřazeny ovocné a zeleninové výrobky jako džem, lečo a podobné směsi, kde je obtížné vystopovat podíl ovocné nebo zeleninové složky. Obsah položky tak přibližně odpovídá kategoriím *ovoce v hodnotě čerstvého* a *zelenina v hodnotě čerstvé* užívaných v šetřeních Českého statistického úřadu.

⁴⁴ Množství potravin měřím v jednotkách hmotnosti a v tomto smyslu jsem také instruovala respondenty. Tam, kde hmotnost nedokázali ani změřit ani odhadnout, uváděli počet kusů, který jsem následně na hmotnost převedla na základě průměrných hodnot. Množství takto odhadovaných hodnot jsem z důvodu jejich potenciálně větší nepřesnosti sledovala – viz kapitolu 4.5.

⁴⁵ Většina respondentů žije ve vícečetných domácnostech, vlastní spotřebou se tak rozumí spotřeba domácnosti.

⁴⁶ Myšlen je odpad vzniklý přímo na zahradě například při napadení úrody škůdci, poškození krupobitím apod. Kuchyňský odpad deníky z důvodu obtížné proveditelnosti nesledují.

⁴⁷ Tuto kategorii jsem zařadila z důvodu krádeží v zahrádkářských koloniích.

věnované produkčním účelům a počet ovocných stromů a dále posoudit způsob hospodaření na zahradě⁴⁸. Pro tento účel jsem vytvořila jednoduchou typologii rozlišující zahrady neobhospodařované (0), zahrady s nízkou mírou zásahu (1), se zřetelnými prvky permakultury či přírodní zahrady (1a), zahrady se střední (2) a vysokou (3) mírou zásahu. Při operacionalizaci těchto kategorií bylo těžké dosáhnout objektivitu (viz kapitolu 4.5), vycházela jsem nicméně z předpokladu, že na zahradách s vysokou mírou lidského zásahu (upravené, geometricky přesné záhony oddělené obrubníky, dlážděné či vybetonované cesty, túje či další zjevně nepůvodní druhy) hospodaří uživatelé méně ekologicky, než na méně kultivovaných pozemcích (méně upravený trávník i záhony, méně důsledné oddělení jednotlivých ploch, vícedruhové záhony). Příklady jednotlivých typů zahrad jsou zdokumentované v Příloze 5.

Rozhovory pomocí návodu jsem vedla se členy samosprávních orgánů jednotlivých kolonií a s řadovými zahrádkáři. V případě funkcionářů byly otázky cílené spíše na kolonie jako celek – rozlohu, počet a demografické charakteristiky uživatelů, převažující způsoby užívání zahrad, vlastnické vztahy a právní ukotvení atd. Zahrádkářů jsem se ptala na jejich osobní motivace a vztah k zahradě, způsob trávení času (poměr práce a odpočinku) a environmentální aspekty jejich hospodaření (výzkumná otázka 3), zejména užívání průmyslově vyráběných pesticidů a hnojiv. K ověření otázek 1, 2 a 5, sledovaných metodou spotřebních deníků, slouží dotazy na pěstované plodiny, vnímanou míru soběstačnosti a odhadovaný objem darů a směn. Zaznamenávala jsem taktéž odpovědi obou tázaných skupin na výzkumnou otázku 6, tedy vnímané funkce a přínosy zahrádkářských kolonií. Osnovy obou typů rozhovorů jsou dostupné v Příloze 1.

Poslední využitou metodou byla analýza dokumentů. Oficiální dokumenty zahrádkářských kolonií (stanovy, osadní řád, webové stránky a další) mi umožnily nahlédnout do organizačních aspektů fungování osad. Mapové podklady jsem využila zejména pro výzkumnou otázku 7.

4.4. Průběh sběru dat, přijetí výzkumu respondenty

Na přelomu března a dubna jsem oslovila představitele zahrádkářských kolonií na Kraví hoře. Jak výstižně popisuje Gibas (in Gibas et al. 2013), při výzkumu zahrádkářských osad představuje už vstup do terénu určitou výzvu. Kolonie jsou zpravidla oplocené a

⁴⁸ Toto kritérium jsem stanovila později, určila jsem ho proto jen u 85 zahrad.

nově příchozí je tak vždy odkázán na průvodce. Tato místa navíc často čelí nejistotě ohledně své budoucnosti, což v některých zahrádkářích vyvolává defenzivní a protekcionistické postoje, nedůvěru a nechuť ke spolupráci. Přijetí mého výzkumu bylo nejproblematictější v kolonii Kraví hora 2. Část tamních funkcionářů byla výrazně proti mé přítomnosti v osadě, přičemž argumentovali irelevancí zamýšleného výzkumu z hlediska sledovaných parametrů a velikosti výzkumného vzorku. Vedení kolonie nicméně nakonec k realizaci výzkumu svolilo. Vstřícné spolupráce se mi naopak dostalo v koloniích Malina a Kraví hora 1. Zde jsem se však musela vypořádat s dalším úskalím, jež Gibas (in Gibas et al. 2013) zmiňuje – vzhledem k nejisté pozici zahrádkářských kolonií jejich zástupci ve výzkumníkovi mnohdy spatřují naději na zlepšení své situace. K tomu se přidává obvyklá limitace spolupráce s gatekeepery, kteří mohou výzkumníkovi terén otevřít, zároveň ho ale svou přítomností do jisté míry deformují, ať již nevědomě (např. doporučením respondentů na základě osobní známosti) nebo cílenou snahou o pozitivní prezentaci (totéž ostatně platí pro respondenty – viz kapitolu 4.5).

První setkání s respondenty proběhla v dubnu, kdy také někteří z nich začali v testovacím modu vyplňovat spotřební deníky. Všechny zúčastněné jsem znovu kontaktovala po začátku sledovaného období v květnu, abych ověřila, že pokynům pro sběr dat porozuměli. Snažila jsem se být se všemi respondenty v průběžném kontaktu, abych je motivovala k pokračování v poměrně náročném vedení deníků a odhalila případné potíže. Naše setkání zpravidla probíhala přímo na zahradách, což mi poskytlo možnost částečně ověřit údaje o sklizni. Zároveň se mi tímto způsobem podařilo s respondenty ustanovit vzájemnou důvěru, kterou považuji za dostatečnou pojistku věrohodnosti získaných dat.

Rozhovory jsem provedla v období od dubna do června. Každý z nich trval kolem 30 minut, a kromě tří případů⁴⁹ jsem vždy hovořila jen s jedním člověkem. Konverzace jsem nahrávala na diktafon (ukázka přepisu viz Příloha 2). Z rozhovorů mimo záznam jsem si vedla terénní poznámky, které zachycují také několik náhodných konverzací s neúčastníky výzkumu.

⁴⁹ Respondenti 11 a 13 jsou sousedé, část rozhovoru absolvovali společně. Respondentky 10 jsou matka a dcera, které pečují o sdílenou zahradu. Rozhovor s funkcionářem 2 doplnila jeho družka.

Pozorování náhodně vybraných zahrad proběhlo na přelomu srpna a září. Jeho načasování, stejně jako fakt, že jsem všechny zahrady hodnotila pouze jednou, přispěly k omezené platnosti výsledků této metody (viz kapitolu 4.5).

Na přelomu srpna a září jsem vybrala spotřební deníky s prvními čtyřmi měsíci záznamů. Chtěla jsem tak předejít zpracovávání velkého objemu dat po ukončení výzkumného období i jejich případné ztrátě. Dva z respondentů (r. 8 a r. 11) bohužel tento sběr interpretovali jako konec výzkumu a ve svých denících dále nepokračovali. Přes pokus o dodatečnou rekonstrukci jsou tak jejich data neúplná. Chybějící záznamy za září a říjen mohou výsledky lehce deformovat ve prospěch ovoce a zeleniny sklizené na zahradách – v letních měsících bylo úrody nejvíce, a zahrádkáři se tak mohli jevit jako více soběstační než na podzim, kdy nad sklizní začaly převažovat jiné zdroje. Po úvaze jsem se nicméně rozhodla tyto deníky do celkových výsledků zahrnout. Další dvě respondentky z výzkumu odstoupily. Analyzovaný soubor tedy obsahuje data 11 zahrad a domácností za období od začátku května do konce října 2014 a data dalších dvou respondentů za období od začátku května do konce srpna.

Při zpracování dat ze spotřebních deníků došlo k několika upřesněním jejich původní struktury. V sekci zdrojů ovoce a zeleniny jsem rozlišovala kategorie: *dar* (od rodinných příslušníků, přátel nebo sousedů), *sběr*, *zahrádka*, *zásoby*. Pro tržní zdroje jsem stanovila skupiny *trh*, *obchod* a *supermarket*, přičemž za obchod považuji menší a zpravidla samostatnou prodejnu, supermarket znamená větší prodejnu spadající pod mezinárodní řetězec⁵⁰. V několika denících se objevily záznamy o nákupu přímo od zemědělců (pod hesly „od soukromníka“, „z farmy“ apod.), dodatečně jsem proto zavedla kategorii *přímý prodej*. Další přidanou kategorií byly *biopotraviny*, zahrnující prodejny zdravé výživy apod.⁵¹ V sekci užití jsem kromě skupin navržených v původní šabloně spotřebního deníku zavedla kategorii *návštěva* – konzumaci při zvláštních příležitostech ve větší skupině lidí uvedly tři respondentky pod hesly „návštěva“ a „oslava“.

⁵⁰ Nerozlišuji tedy supermarkety, hypermarkety, diskontní prodejny apod.

⁵¹ Jedna z respondentek uvedla, že nakupuje výhradně ovoce a zeleninu z ekologického zemědělství. Vzhledem k tomu, že jsem v tržních zdrojích sledovala spíše délku dodavatelského řetězce (viz kapitolu 5.4) než kvality potravin, jsem ale její nákupy biopotravin v supermarketech řadila do kategorie *supermarket*, nikoli *biopotraviny*.

4.5. Limity výzkumu

Jsem si vědoma toho, že můj výzkum provází řada omezení. Prvním faktorem limitujícím reliabilitu výzkumu je malá velikost výzkumného vzorku, a to jak v počtu respondentů, tak v zastoupení jediného umístění kolonií – Kraví hory. Přestože se tak práce snaží pracovat i s kvantitativními daty získanými prostřednictvím spotřebních deníků, její celková povaha je spíše kvalitativní, s omezenou možností zobecnění.

Tato práce podle mého názoru může přispět k debatě o budoucnosti zahrádkářských kolonií na Kraví hoře a v Brně obecně. Ukáže-li se, že zahrádky výrazně přispívají k potravinové soběstačnosti svých uživatelů, může jít o další argument pro jejich zachování. Na druhou stranu pokud se produkční funkce projeví jako marginální, může to v některých interpretacích vést k opačným závěrům. Vzhledem k mým výše nastíněným postojům a jasným zájmům zahrádkářů jsem tuto domněnku respondentům vědomě nesdělovala a všechny způsoby získávání ovoce a zeleniny (jak vlastní sklizeň, tak nákup) jsem se snažila prezentovat jako rovnocenné. Stejně tak jsem se hodnotovým stanoviskům vyhýbala v komunikaci ostatních sledovaných aspektů. Přesto ze strany respondentů může dojít k deformaci výsledků směrem k nadhodnocování vlastních výpěstků, k čemuž může přispět i přirozená soutěživost zahrádkářů a jejich osobní preference vypěstovaného před nakoupeným. Podobně mohou být zkreslené další sledované kategorie i výpovědi v rozhovorech. Určitou mezeru mezi (sebe)prezentací a „realitou“ lze však očekávat u jakéhokoli společenskovedního výzkumu.

K další deformaci může při vyplňování spotřebních deníků dojít vinou neúplnosti záznamu, nepřesného pochopení sledovaných kategorií nebo odhadu množství potravin. V ideálním případě respondenti zapisované ovoce a zeleninu sami vážili nebo uváděli hmotnost z nákupních účtenek. K menším nepřesnostem došlo tehdy, když hmotnost odhadovali. Objevily se nicméně také zápisy v neurčitých jednotkách – kus, větší/menší, nejhůře pak svazek, hrst apod. Jejich výskyt se v jednotlivých denících lišil, celkově ale tvořily necelou třetinu všech záznamů (909 z 3087). Při převodu takto zaznamenaných potravin na kilogramy jsem se snažila odhadnout jejich hmotnost konfrontací vždy několika (internetových) zdrojů⁵², vzájemným porovnáním a vlastním úsudkem – jednotnou tabulku průměrné hmotnosti všech druhů ovoce a zeleniny se mi nepodařilo najít. Mezi takto odhadovanými položkami byly nejčastěji bylinky a podobné drobné

⁵² Např. http://www.fromkarenskitchen.com/tips/produce_weight_yield_chart.php

potravin, naopak druhy s velkým rozptylem možné hmotnosti (např. dýně) se objevovaly minimálně. Věřím proto, že můj odhad výsledná data příliš nezkrátil. Ve studiích výnosů komunitních zahrad (Gittleman et al. 2012, Algert et al. 2014) výzkumníci poskytli respondentům váhy, což považuji za vhodnou strategii pro rozsáhlejší šetření. Pro účely této práce nicméně snaha o matematickou preciznost vzhledem k ostatním omezením a nejistotám není na místě (viz Funtowicz a Ravetz 1994).

Za nejproblematictější část výzkumu považuji z hlediska objektiviny pozorování náhodně vybraných zahrad, jehož cílem bylo posoudit podíl užitkové plochy a způsob hospodaření v koloniích. Pozorování proběhlo jednorázově na přelomu srpna a září, tedy již ke konci sezóny a bez možnosti zohlednit dřívější využití zahrad. Jelikož jsem nechtěla na pozemky zahrádkářů vstupovat, proběhla kategorizace zahrad zpravidla pohledem „od plotu“, což značně omezuje její přesnost⁵³. Zahrady ohrazené keři nebo jinak nepřístupné očím pozorovatele ze vzorku vypadly úplně, stejně jako členité a nepřehledné pozemky.

Poslední omezení reliability vyplývá z povahy zkoumaného fenoménu. Údaje o sklizni jsou bezvýhradně platné jen pro konkrétní pozemky a navíc jen v dané sezóně. Jejich extrapolace na obecnou rovinu je proto vždy zjednodušující a je třeba k ní přistupovat obezřetně.

Navzdory popsaným limitacím jsem přesvědčena o relevanci a určité výpovědní hodnotě svých závěrů. Práci vnímám jako svého druhu případovou studii a především pilotní sondu pro další výzkum. I malý vzorek respondentů umožňuje potvrdit či zpochybnit představy o samozásobitelství, které zachycuje odborná literatura, vytvořit prvotní, byť ne přesný, obraz o produkční funkci zahrádkářských kolonií, a v neposlední řadě také otestovat vhodnost použitých metod. Závěrečná indukce z Kraví hory na potenciál zahrad v Brně se pohybuje spíše na úrovni hypotézy či kvalifikovaného odhadu, i tak ale podle mého názoru může přispět k debatě na obecnější rovině, zejména vzhledem k dosavadní absenci podobných argumentů.

⁵³ Další sledovanou kategorií měla být přítomnost kompostu. Od tohoto indikátoru jsem nicméně musela upustit právě proto, že komposty bývají často v méně viditelných částech zahrad.

5. ROZBOR VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

5.1. Představení výzkumné lokality a respondentů

Zahrádky na Kraví hoře (městská část Brno-střed, katastrální území Veverčí) mají dlouhou tradici. Kolonie Kraví hora 1 byla otevřena v roce 1934, osady Kraví hora 2 a Malina vznikly po druhé světové válce. V současné době zabírají všechny tři osady podle satelitního snímku (viz Příloha 3) zhruba 14 ha plochy a tvoří je v součtu 575 zahrad. Zahrádkářů je ještě více – funkcionářka z osady Malina odhaduje, že na každém pozemku hospodaří 2-5 lidí.

Registrovaní uživatelé jsou členy Českého zahrádkářského svazu, pod něž osady spadají. Této organizaci také připadá část poplatků za zahradu, které dále zahrnují nájem a spotřebu vody a přispívají do rozpočtu kolonií. Výše nájemného se liší v závislosti na velikosti parcely, pohybuje se ale kolem 2500 Kč ročně. Smlouvu o podnájmu uzavírá zahrádkář s kolonií jako právnickou osobou. Ta zároveň pronajímá území celé osady od statutárního města Brna, které je jeho vlastníkem. Smlouva s městem platí vždy na jeden rok, což odráží nejistý osud kolonií do budoucna.

Každou kolonii řídí volený výbor a předseda. Zahrádkáři se zavazují respektovat osadní řád, který upravuje mimo jiné i pravidla užívání pozemků. Všechny tři osadní řády⁵⁴ obsahují požadavek na úpravnost zahrady, který jsem zmínila v kapitole 3.3. Nejvíce patrný je v případě Kraví hory 1 (2014: 2), kde mezi povinnosti uživatelů patří „nenarušovat vzhled okolí zahrádkářské osady i jednotlivých zahrádek osady skladováním různého odpadu a nepoužitelných věcí kolem besídky“, „udržovat pořádek na společných komunikacích, odstraňovat plevel a trávu i před zahrádkou, dále udržovat úzké cesty k bočním zahrádkám, udržovat živý plot u cest, pokud tvoří hranici zahrádky“ a „provádět včas všechna agrotechnická opatření, zejména hubení plevelu a škůdců a dělat na vlastní náklady opatření k zamezení jejich rozmnožování“. V Kraví hoře 2 k estetickému vzezření přispívá i to, že „kompost musí být umístěn tak, aby nebyl rušen vzhled dílců a musí být překryt zeminou.“ (2009: 3)

Míra striktnosti požadavků na údržbu zahrady se v jednotlivých koloniích liší. „Provádíme kontroly, aby ty zahrádky taky k něčemu vypadaly. Nemůže to tady někdo nechat zarůst, když je nemocný, tak si pozve příbuzné, ti to dají do pořádku [...]. Díváme se

⁵⁴ Podobnost osadních řádů je daná tím, že vychází ze vzorového řádu ČZS.

na přerostlé stromy, kdo má kompost, jak to vypadá, jestli mu padá plot, jestli je třeba natřít besídku. Většinou chodí tak tři členové výboru,“ popisuje funkcionářka z Kraví hory 1. Nutno říci, že právě tato osada působí ze všech třech nejutěšeněji. Členka výboru kolonie Malina má na věc mírnější pohled: *„Mně to přijde trochu nefér, když vidím, že je tady stará paní, která to tady miluje, ale chodí o berlích a je ráda, když se pro něco ohne. A nemůžete po ní chtít, aby se toho vzdala, nebo aby zatěžovala rodinné příslušníky tím, aby s tím tady něco dělali. S tím já nesouhlasím. Pokud je tam vidět, že zvládá to, co zvládá, pokud tam není metrová tráva, tak bych to nechala.“*

Kromě požadavků na vizuální stránku, boj se škůdci a plevelem a neobtěžování sousedů osadní řády nestanovují, co by měli uživatelé na svých pozemcích dělat. Podle osadního řádu kolonie Kraví hora 2 zahrady slouží k *„pěstování ovocných stromů, keřů, zeleniny, bobulovin, vinné révy, květin a jiných plodin a současně k zotavení uživatelů a jejich rodin.“* (2009: 1) V osadě Malina musí být pozemky užívané *„k zahrádkářským účelům“* (2012: 1), které zahrnují jak pěstitelství, tak rekreaci. Dotazovaní funkcionáři i zahrádkáři se shodují, že naprostá většina členů osad se alespoň v malé míře pěstování potravin věnuje. Čistě rekreační zahrady nejsou obvyklé ani mezi mladými zahrádkáři, které někteří výzkumníci (Příbylová 2005, Matějovská in Gibas et al. 2013) označují za méně orientované na produkci:

„A ti mladí, jsem docela překvapená, že si sázejí věci a pěstují to.“ (r. 9)

„Mladí to mají stejně, co je znám. Hodně začali pěstovat. Radili se se mnou a všimla jsem si, že co jsem jim poradila, to všechno udělali, všechno zasázeli. Je vidět, že jsou strašně nadšení tím, co si vypěstují.“ (r. 4)

Mladší zahrádkáři jsou přitom na Kraví hoře početnou a v posledních letech rostoucí skupinou (srov. s věkovou strukturou zahrádkářů v kapitole 3.2), jak se shodují funkcionáři všech tří osad:

„Už jsem tu zažila několik přívalů a obměn, lidé třeba odcházeli, protože se báli, že zahrádky budou zrušeny. Naposled se to stalo tak před 10 lety. Od té doby máme neuvěřitelný nárůst zájemců a jsou to vesměs mladé rodiny.“ (f. 1)

„Je to tak půl na půl. Důchodci a hodně mladých lidí s dětmi.“ (f. 2)

„Věkové složení je od novorozenců, a nejstarší člen má přes 70. Nejčastěji sem chodí rodiny s dětmi.“ (f. 3)

Nyní již k výzkumnému vzorku. Respondenty byli dvě současné a jeden bývalý člen výborů jednotlivých osad a jedenáct dalších zahrádkářů (dvě funkcionářky se výzkumu

rovněž zúčastnily jako zahrádkářky). Pro zachování anonymity je v textu cituji jako f. 1-3 a r. 1-13. Vybrané demografické proměnné zachycuje Tabulka 6, zastoupení jednotlivých kategorií pak shrnuje Tabulka 7. Věková struktura poměrně dobře reprezentuje výše popsanou rozmanitost, zastoupení všech stupňů dosaženého vzdělání zase odpovídá představě zahrádkaření jako sociálně inkluzivní aktivity (viz kapitolu 3.4). Ve vzorku výrazně převažují ženy (11), což je dáno spíše nezáměrně způsobem výběru, převaha žen-zahrádkářek na Kraví hoře pravděpodobně ve skutečnosti není tak výrazná. Část zahrádek navíc obhospodařují společně celé domácnosti, údaj o pohlaví respondentů proto může být zavádějící.

číslo respondenta	kolonie	věk	pohlaví	vzdělání	pracovní vytížení	počet členů domácnosti
1	Malina	36-45	Ž	střední s maturitou	pracující	3
2	Malina	do 35	Ž	vysokoškolské	pracující	2
3	Kraví hora 1	56-65	Ž	vysokoškolské	důchodce	2
4	Kraví hora 1	46-55	Ž	základní	nezaměstnaná	2
5	Kraví hora 1	nad 65	Ž	základní	důchodce	2
6	Kraví hora 1	46-55	Ž	střední s maturitou	pracující	2
7	Kraví hora 1	do 35	Ž	vysokoškolské	mateřská dovolená	3
8	Kraví hora 1	56-65	Ž	vysokoškolské	pracující	1
9	Kraví hora 2	56-65	Ž	vysokoškolské	důchodce	2
10	Kraví hora 2	nad 65	Ž	vysokoškolské	důchodce	2
11	Kraví hora 2	nad 65	M	vyučen	důchodce	3
12	Kraví hora 2	36-45	Ž	vyučena	nezaměstnaná	2
13	Kraví hora 2	nad 65	M	vysokoškolské	pracující	2

Tabulka 6: Struktura výzkumného vzorku.

Pracovní vytížení částečně vypovídá o životním stylu respondentů a o tom, kolik času mohou věnovat zahrádkaření. Na to má vliv také vzdálenost zahrady od místa bydliště – většina dotazovaných bydlí nedaleko a do osady dochází pěšky, respondentky 3, 7 a 9 ale dojíždí z okrajových částí města. Počet členů domácnosti se promítá do celkové spotřeby ovoce a zeleniny.

věk		vzdělání		pracovní vytížení	
do 35	2	základní	2	pracující	5
36-45	2	vyučen	2	nezaměstnaní	2
46-55	2	střední s maturitou	2	mateřská dovolená	1
56-65	3	vysokoškolské	7	důchodci	5
nad 65	4				

Tabulka 7: Zastoupení vybraných demografických kategorií ve výzkumném vzorku.

Co se týče užití pozemků, jak je popisují sami zahrádkáři a jak vyplývá z pozorování, převažuje konvenční pěstování kombinované v různé míře s rekreačními prvky, objevují se ale i alternativy s prvky ekologického hospodaření a přírodních zahrad (r. 1, 2 a 10).

5.2. Produkční funkce zahrad na Kraví hoře

Tato kapitola zodpovídá hlavní výzkumné otázky 1. Kolik ovoce a zeleniny vypěstují respondenti na svých zahradách během jedné sezóny? a 2. Do jaké míry tímto způsobem pokryjí celkovou spotřebu ovoce a zeleniny svých domácností? Ještě předtím však krátkou poznámku k tomu, jak produkční funkci zahrad vnímají sami respondenti. Přesto, že všichni na svých pozemcích potraviny pěstují, žádný z nich neusiluje o soběstačnost. Úroda sice v jejich motivacích hraje určitou roli, spíše ale ve spojení s kvalitou vlastních výpěstků, radostí a seberealizací, než s úsilím o maximalizaci výnosů:

„Chtěli jsme si zkusit něco zasadit, zkusit, jestli to půjde.“ (r. 7)

„Na takové malé ploše toho máme dost. Je to prostě využité. Je to taková zemědělská povaha nebo touha vypěstovat si. A to není ani z takové té hamižnosti, mě prostě těší, když se tomu daří.“ (r. 9)

„Pěstuju si svoje, a jak chci.“ (r. 10)

„Něco si vypěstujeme a dobře si vypěstujeme, protože když si vezmete jahody ze zahrádky a kupované, tak to je obrovský rozdíl. Cokoli je vypěstované na zahrádce, má daleko větší kvalitu, než když to koupíte v marketu. (r. 13)

„Je tady toho vcelku dost, hlavně ty rajčata a papriky, na to se každý rok těším. To si sem vezmu jenom krajíček chleba s máslem, utrhnu čerstvé rajče ze záhonku, nebo si k tomu křoupu papriku. To má úplně jinou chuť, než co je v potravinách, tam je to takové bez chuti.“ (r. 12)

Kromě chutnějšího ovoce a zeleniny se někteří zahrádkáři orientují také na plodiny nebo odrůdy, které nejsou běžně k dostání:

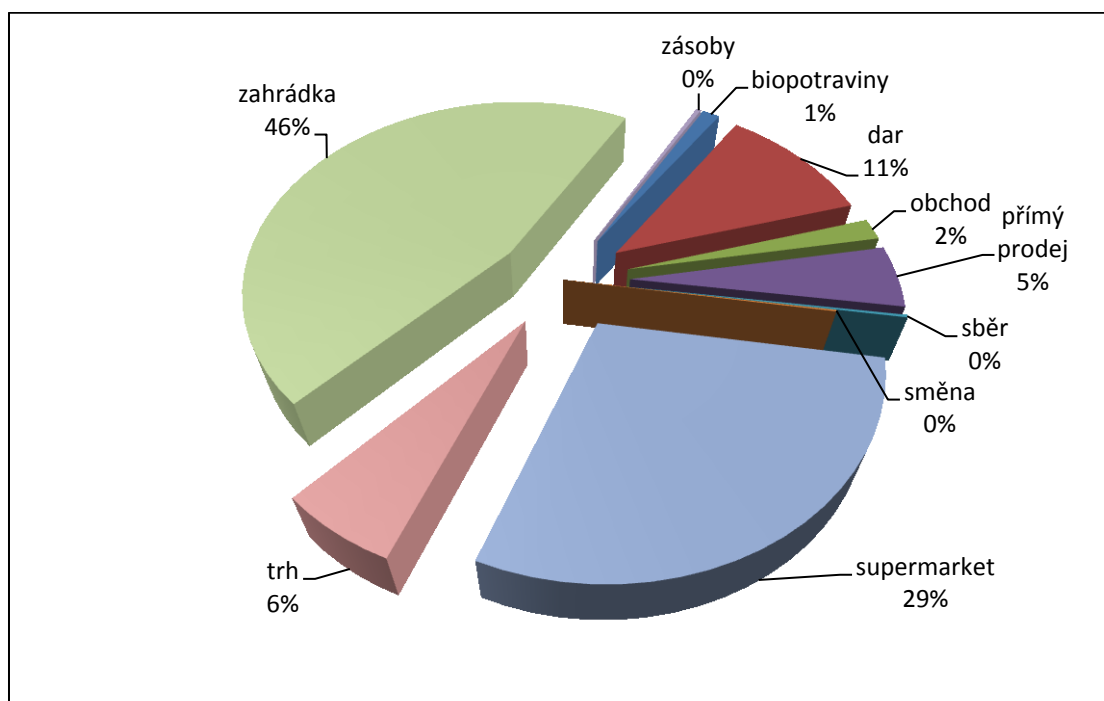
„Je to spíš pro potěšení, ale třeba pupalku ani nikde nekoupíš.“ (r. 10)

„Baví mě ty odrůdy, co normálně nenajdeš. Takže jsem si letos koupila třeba černé rajče, jmenuje se to Černý princ. Nebo Volí srdce, to má málo semen a je hodně masité. Takže mě baví si pěstovat něco jiného, než co běžně seženeš, a je to i vizuálně pěkný a divný. A pak pěstuju to, co nekoupím běžně na trhu, tuhle čínskou listovou zeleninu neprodává nikdo.“ (r. 2)

Respondenti věnovali pěstování potravin poměrně velkou část svých pozemků – v průměru jim ovoce a zelenina zabraly polovinu plochy zahrady, přičemž průměr zjištěný pozorováním v koloniích byl pouze jedna čtvrtina⁵⁵.

Podle spotřebních deníků se na 13 sledovaných zahradách od začátku května do konce října 2014 vypěstovalo celkem 1588 kg ovoce a zeleniny. Mezi jednotlivými respondenty přitom byly řádové rozdíly – na nejméně produktivní zahradě se urodilo jen něco přes 4 kg, naopak nejúspěšnější zahrádkářka sklídila 411 kg úrody. Průměrně na jednu zahradu o rozloze 200-250 m² připadá 122 kg ovoce a zeleniny.⁵⁶

Graf 4 dokládá, že zahrada je pro respondenty významným zdrojem – průměrně z ní pocházelo 46 % ovoce a zeleniny zapsaných ve spotřebních denících. I zde se respondenti výrazně lišili, od nejnižších 4 % až po 77 %. Toto číslo tedy vyjadřuje, jak velký podíl tvoří sklizeň ze zahrady na celkovém množství veškerého ovoce a zeleniny, které respondenti získali. Přímější odpověď na výzkumnou otázku 2 poskytuje vyčíslení podílu vypěstovaných plodin na vlastní spotřebě. Ten je u většiny respondentů nižší, pohybuje se mezi 4 a 64 % s průměrnou hodnotou 31 %. Rozdíl obou výsledků je způsoben jinými způsoby užití úrody, než je vlastní spotřeba (viz Graf 6 v kapitole 5.4).

Graf 4: Zdroje ovoce a zeleniny – odkud pocházely všechny potraviny zapsané ve spotřebních denících.

⁵⁵ Tento rozdíl může být částečně způsoben odlišnými metodami – zatímco respondenti odhadovali podíl užitkových ploch sami, průměr kolonií vycházel z mého pozorování, které bylo samo o sobě limitované – viz kapitolu 4.5. S velikostí produkční plochy a z ní odvozené výnosnosti dále operuji v kapitole 5.6.

⁵⁶ Kompletní údaje o zdrojích i užití ovoce a zeleniny viz Příloha 4.

V otázce soběstačnosti je nutné zohlednit, že většina respondentů žije ve sdílené domácnosti – nákupy a spotřeba se vztahují nejčastěji ke dvěma, v některých případech i k více lidem. Pokud by respondenti živil jen sami sebe, úroda by pravděpodobně pokryla větší část spotřeby.

Jak vnímali míru soběstačnosti sami respondenti? Odpovědi pokryly celé spektrum od nepředstavitelnosti zahrady jako hlavního zdroje ovoce a zeleniny až po výrazné spoléhání na vlastní úrodu. Soběstačnost se také lišila u různých plodin – většina zahrádkářů se shodla na tom, že zatímco některých druhů ovoce a zeleniny mají nadbytek, jiné musí kupovat:

„Nekupujeme špenát, cukety, fazolky, kadeřávek, hrášek, řepu, kopr a další bylinky. Brambory vydrží vždycky tak do Vánoc, do ledna. Mrkev částečně kupujeme, jablka a salát taky. Jíme sezónně. Určitě se musí dokupovat, ze zahrádky by to nevystačilo. Ale pupalky a rakytníku je i na výměnný obchod. A rybízu bylo vždycky hodně, to jsme mrazili a jedli celou zimu.“ (r. 10)

„Úrodu nerozdávám, vychází nám to s babičkou tak akorát. Stejně potom už prosinec leden musím mrkev koupit. Ale vydržíme s tím tak nějak. Tím, že jsem teď doma, nechodím do práce, tak víc vařím, takže máme taky větší spotřebu. Ale na druhou stranu mám ještě v mrazáku namixovanou kořenovou zeleninu z loňska a kousek špenátu tam taky ještě bude.“ (r. 6)

„V létě, když jsou ty rajčata, tak se 2 měsíce cpeme rajčaty a paprikami. Ale ze záhonku je to jenom 2 měsíce v roce. Zbýlých 10 měsíců je výhoda, že tyhle plodiny jsou k dostání v obchodech celoročně.“ (r. 12)

S případnými přebytky si zahrádkáři dokážou poradit – celkem devět respondentů část letošní úrody uchovala pro budoucí spotřebu, ať už prostřednictvím sušení, mražení nebo zavařování. S momentálním nadbytkem pomáhají také rodinní příslušníci, přátelé a sousedi (více o darech v kapitole 5.4):

„Mám dva kluky a oba mají po dvou děckách, takže není co řešit. I když je nadúroda, tak to nepřebývá.“ (r. 11)

„Loni jsem měla 140 kg meruněk. Musel to jíst můj syn, ten už pak říkal nenávidím meruňky, už nedělej nic s meruňkami. Tak jsem říkala, to máš na několik let dopředu. A letos se ptal, budou meruňky? Vidiš, a nebudou. Dělal jsem hodně džemu, pyrě, zmrzlin, to jsme měli až do jara. A přesto jsem ještě rozdávala kamarádům, známým a sestřím. Všichni kolem mě měli meruňky. Takže když se ovoce urodí, tak svou spotřebu pokryju. Co se týče meruněk, tak až nadměrně.“ (r. 1)

Zahrádkáři se snaží zužitkovat vše, co na jejich pozemku vyrostě. Za touto praxí je opět spíše než nutnost vyvolaná nouzí cítit radost, hrdost na výsledky vlastní práce či zažitá šetrnost:

„Zpracuju všechno, co mi tady vyrostě. Zavařuju zeleninu, pečů jablka, loni jsem vnoučkovi udělala dvě stě skleniček výživ. Z rybízů sirup, z pampelišek med, celoročně suším čaj. Sbíráám bylinky, sedmikrásky, podběl. Su babka kořenářka.“ (r. 4)

„Snažíme se využít všechno. Víceméně jsme soběstační, kromě česneku a cibule, to si kupujeme. Ale jinak brambory a zeleninu a ovoce z větší části vypěstuju tady. Já jsem ‚Barunka‘. Zužitkuju i padaná jablka – na kompot, na štrúdl. Nic se nevyhodí.“ (r. 5)

Některé z výše uvedených citátů zachycují neopomenutelný aspekt jakékoli zemědělské produkce – sezónnost a meziroční výkyvy úrody. Letošní sezóna, jak se respondenti shodují, přitom byla spíše špatná. Mírná zima umožnila přežití řadě škůdců, suché jaro nepřálo plodinám náročným na vodu, neblaze zasáhl mnohé zahrady deštivý konec léta. Zahrádkáři si stýskali na nízkou úrodu ovoce ze stromů, velmi emotivní reakce vzbudila plíseň, která zdecimovala velkou část úrody rajčat⁵⁷. Podle výpovědí respondentů byla tak letošní úroda nižší než obvykle. Přesto ve čtyřech spotřebních denících kategorie „ze zahrady“ převýšila kategorii „vlastní spotřeba“ – teoreticky by se tak tito zahrádkáři mohli ze své úrody „uživit“, pokud by omezili jiné způsoby užití a zejména pokud bychom považovali všechny druhy plodin za zaměnitelné.

5.3.Samozásobitelství na Kraví hoře v environmentálních souvislostech

V této kapitole se pokusím zodpovědět výzkumnou otázku 3. Jakým způsobem zahrádkáři na svých pozemcích hospodaří? Do jaké míry lze tuto praxi označit za environmentálně příznivou? Vycházím zároveň z teoretických východisek týkajících se environmentálních aspektů městského zemědělství (kapitola 2.2) a českého zahrádkaření jako jeho specifického druhu (kapitola 3.5).

Způsoby hospodaření na zahradě byly ve výzkumném vzorku rozmanité, potvrzují ale některé tendence popsáné v literatuře. Tři respondentky (1, 2 a 10) ve svých zahradách využívají prvky přírodních zahrad a ekologického hospodaření. Zbýlých 10 zahrádkářů hospodaří spíše konvenčně, s různým stupněm intenzity. S výjimkou jedné respondentky, která svou zahrádku získala nedávno a teprve na ní začíná pracovat, užívají všichni zahrádkáři preparáty k hnojení a ochraně rostlin. Osm dotazovaných

⁵⁷ Část znehodnoceného množství respondenti zaznamenali v kategorii „odpad“, dá se ale předpokládat, že vyhozených rajčat bylo ještě více.

používá průmyslově vyráběné pesticidy a fungicidy. Nejčastěji jimi ošetřují ovocné stromy a rajčata. Respondentky ze (semi)přírodních zahrad tyto přípravky nahrazují přírodními nálevy. V letošní sezóně (viz kapitolu 5.2) zahrádkáři často bojovali se slimáky. Tři respondenti používali tzv. slug pellets⁵⁸, jedna zahrádkářka sype slimáky solí.

Umělá hnojiva používalo 5 respondentů, populární je zejména Cererit a NPK. Jedna zahrádkářka přidávala do půdy vápno. Respondenti byli kreativní v nechemických způsobech hnojení – pochvalovali si koňský, kravský a králíčí hnůj v čerstvé i granulované podobě, slepičí trus, zelené hnojení, popel či ekologické hnojivo z vulkanického bahna.

Užívání podpůrných prostředků považují zahrádkáři za nezbytné. V některých částech Kraví hory si stěžují na nekvalitní půdu, kterou je třeba zlepšovat. Tento názor sdílí i šetrněji hospodařící respondentky:

„Myslím, že by se ten pozemek měl hodně hnojit, je to vážně nekvalitní půda. Ted' zkouším takové ty zkvašené kopřivy ve vodě nebo kostival, to se potom zředí vodou na zalití a kytičky hned poposkočí. [...] Když si to člověk promyslí, dá se to postupně zlepšovat.“ (r. 2)

„Lidé nepečují o půdu. Tam je to na kameni, půda tam není nic moc výživná. Kdo nekompostuje a nehnojí, ten má smůlu“ (r. 10)

Jedním z argumentů pro užívání pesticidů je šíření chorob mezi jednotlivými zahrádkami: *„Stříkám rajčata, když začínají chytat plíseň. Jak jsou ty zahrádky jedna za druhou, tak to někde začne a pak se to nese vzduchem.“* (r. 6) Nutnost ospravedlňuje užití „chemie“, vůči níž mají respondenti převážně negativní vztah. Dalším způsobem, jak se vyrovnat s určitým rozporem ve vlastních přesvědčeních, je zlehčování této praxe a poněkud rozostřené vnímání toho, co je a není „chemické“: *„Nějaká umělá hnojiva, to ne. Jenom na podzim dávám NPK.“* (r. 11) *„Používám Cererit nebo síran. Chemikálii ne, spíš nějaké podpůrné látky.“* (r. 4)

Respondentka 9 se pustila také do srovnání s konvenčním zemědělstvím:

„Jednou jsem viděla v televizi takový pořad o tom, jak je to všechno ztechnizované, promyšlené, aby ten produkt byl na oko efektní, ale mnoho lidí si neuvědomuje, co se za tím skrývá. A když jsem tam viděla, jak se tam ta jablka třídí... to byly takové zrychlené záběry

⁵⁸ Modré granule s obsahem metaldehydu prodávané pod různými komerčními názvy. Metaldehyd způsobuje nadměrnou sekreci slizu a tím vysušení slimáka. Z látek užívaných k hubení měkkýšů patří mezi méně jedovaté, ve větším množství může přesto způsobit problémy jiným živočichům.

– stromy se rozvíjejí, stříká se to, pak už jsou rozvinuté, stříká se to, pak jsou mladá jablíčka, stříká se to, pak jsou větší jablíčka, stříká se to. Prostě tam aspoň sedmkrát jely ty vozy mezi těmi stromy. Pak se to trhá, pak se to třídí podle velikosti. A ta velká jablka se naháněla do takových ohrad, kde byl nějaký roztok [...] Já si myslím, že to mám bio. Stříkám to tehdy, když to kvete, ale než to dozraje, tak už je to dávno pryč.“ (r. 9)

Na druhé straně tohoto argumentu jsou problémy se správnou aplikací zvolených prostředků, které někteří respondenti přiznávají:

„Postřiky používám. Ale já to mám tak, že je koupím a odnesu je buď támhle sousedovi naproti, nebo tady sousedovi. Protože já nedokážu spočítat ty poměry, já bych to určitě zmořila.“ (r. 8)

„Na podzim jsem posypal záhony, aby se to rozpustilo do jara. Letos se to stejně nepodařilo, nebyl sníh a všechno to zůstalo na vrchu.“ (r. 11)

V otázce užívání průmyslově vyráběných pesticidů a hnojiv tedy můj výzkum nevybočuje z dosavadních studií a potvrzuje jisté ambivalence v environmentálních aspektech zahrádkaření. Respondenti podle svých vyjádření užívají chemické prostředky s mírou a pouze v případě potřeby. Přistupují k nim s rozvahou a jsou otevření ekologicky šetrnějším alternativám, o nichž jsou mnozí poměrně dobře informovaní⁵⁹. Jejich hospodaření ale ve většině případů nelze označit za zcela ekologické.

Co se týče dalších aspektů hospodaření, většina respondentů má kompost, přičemž se liší míra jeho údržby. Někteří zahrádkáři vlastní kompostér, nashromážděný materiál důsledně prokládají a prohazují. Jiné komposty jsou méně sofistikované a udržované, zpravidla jde o jámu, kam zahrádkáři ukládají organický odpad. Užívání kompostu na hnojení zahrady explicitně zmínilo 9 respondentů. Výjimkou není ani to, že zahrádkáři na kompost donášejí organické zbytky z domova. Kromě kompostování se zahradní odpad pálí – v osadách Malina a Kraví hora 2 to dělají sami zahrádkáři ve dny k tomu určené, v osadě Kraví hora 1 se organizuje společné pálení. Osady také zajišťují svoz nespalitelného odpadu.

Zkoumané kolonie mají vodovodní přípojky, většina zahrádkářů ale na zalévání užívá rovněž dešťovou vodu. Pro dvě respondentky bylo hospodaření s vodou zvláště důležité:

⁵⁹ Například osada Kraví hora 1 na svých webových stránkách odkazuje na kompostovací poradnu i Ekologický institut Veronica.

„Když můžu, tak zalívám dešťovou vodou, nebo dávám aspoň odstátou. Ale občas musím tu hadici vytáhnout a kropit, a to fakt nejsem ráda, protože jednak voda... a jednak je chlorovaná a ty rostliny tím trpí.“ (r. 1)

„Nevíme, jak to udělat, abychom vytvořily nějaké záhony, které by fungovaly samy o sobě, do kterých by pořád nebylo potřeba investovat tolik času a energie, pořád to zalívat, odplevelovat... aby ty kytky zabraly ten záhon samy, samy si udržely vlhkost. Navíc tady to je pitná voda, čím se to zalívá. A jak jsou vedra, tak je té vody málo.“ (r. 2)

Na užívání mechanizace jsem se respondentů přímo neptala, během svých návštěv Kraví hory jsem nicméně hluk strojů téměř neslyšela. Osady poskytují k zapůjčení společné nářadí jako sekačky, křovinořezy apod. Na malých plochách zahrad ale mnohdy na větší stroje není ani prostor, zvláště jsou-li pokryté záhonky. Údržba společných prostor kolonie pak probíhá buď v rámci brigádnických hodin⁶⁰, nebo se na ni najímá placený pracovník.

Osady se vyznačují vysokou rozmanitostí rostlin. Zatímco někteří zahrádkáři se pyšní exotickými výpěstky z kategorie nepůvodních či invazních rostlin, zaznamenala jsem také dosti hlasů velebících staré a tradiční odrůdy:

„Jsou tady mladá jablka, mladé odrůdy, a nechce se jim, a ty staré jabloně pořád plodí. Já jen obdivuji ty zahrádkáře z těch třicátých let, to byly tak dobré odrůdy.“ (r. 3)

„Teď jsem zasadila sladkovišeň, kdouloň, jeřáb, oskeruši, ale ty jsou letos zasazené, z těch ještě nic nebude. – Co že jste si vybrala takové neobvyklé plodiny? – Já si myslím, že nejsou neobvyklé, to je naše zeměpisné pásmo. Já bych právě chtěla, aby tam byly naše původní plodiny. Přihnojovat nebo přikyselovat půdu, to se mi nelíbí. Já mám ráda takový planý polodivoký rostliny, i mi to chutná.“ (r. 1)

V zahrádkářských koloniích je také úctyhodný počet převážně ovocných stromů. Podle funkcionáře 2 byl na místě dnešní kolonie Kraví hora 2 v minulosti meruňkový sad, z jehož pozůstatků se někteří zahrádkáři těší dodnes. V rámci pozorování jsem na většině zahrad zaznamenala 1-5 ovocných stromů. Ve vybraném vzorku bylo dále 24 pozemků s více než pěti ovocnými stromy. Naopak zahradu bez ovocného stromu jsem nenašla ani jednu.

Respondenti sklízí (ve svých zahradách i jinde) rovněž volně rostoucí rostliny, jako jsou kopřivy, medvědí česnek, černý bez a další. Tato praxe je poměrně rozšířená, samozřejmě v ní však vynikají uživatelky přírodní zahrady, jejichž výčet sklízených

⁶⁰ Každý zahrádkář by měl odpracovat určitý počet hodin pro osadu (typicky 4). Alternativně se z této povinnosti může vyplatit.

planých rostlin nebral konce: „[...] *bršlice kozí noha, žebříček, petrklíče, sedmikrásky, violky trojbarevné, ptačinec, žabinec. V létě černucha. Oddenky z pýru na průduškový čaj. Pampelišky ve velkém od března do května, to si vždycky vyčistíme játra.*“ (r. 10)

Přístup k volně rostoucím rostlinám je nicméně jedním z třecích bodů mezi zastánci přírodního a konvenčního způsobu zahrádkaření. Těsné sousedství jednotlivých pozemků prakticky vylučuje nezávislé hospodaření a mnohdy maří úsilí zahrádkářů: „*Když tady budete stříkat dva stromy a tady vedle z jedné a z druhé strany to nikdo stříkat nebude, tak to moc nepomůže,*“ stěžuje si respondent 11. „*Vedle od sousedů mi prorůstá pýr, že to ani nestačím plít,*“ potvrzuje respondent 13. Většina osazenstva kolonie nepovažuje pampelišky za zdravý salát, ale za agresivní plevel, s nímž je třeba bojovat – upomínka v tomto duchu se zjara objevila na osadní nástěnce. Přírodní zahrádkářky nicméně podle svých slov výraznější řevnivost nezaznamenaly:

„*V podstatě je to v klidu. Občas souseďi řeknou, že máme stříkat, ale to je nesmysl. Že se to potom šíří mezi všechny, dřív prý byla úroda a teď není, když lidé nestříkají. Ale oni tomu vůbec nerozumí. Letos jsme teda poslušně sundali loňské meruňky s moniliózou ze stromů, aby se neřeklo.*“ (r. 10)

Kompromisy se daří nacházet i v otázce úpravy pozemku:

„*Některé zahrádky jsou vyloženě vzorné, jiné jsou zanedbané. U nás je zjevné, že je to zahrada s tendencí přírodní, ale zanedbaná rozhodně není. Možná že budou řvát kvůli tomu dřevu (zimoviště pro živočichy ze starého dřeva a pařezů, pozn. L.S.), ale to bychom mohli nasekat na menší a ohradit paletami. [...] On Vlašín, když navrhoval hadníky, tak psal do Veroniky⁶¹: napište tam ,to je hadník, to není bordel’,“ směje se respondentka 10.*

Hodnocení přírodnosti hospodaření v náhodně vybraných zahradách dopadlo následovně: největší část zahrad (48) se ocitla v kategorii „střední míra zásahu“. Intenzivně obhospodařovaných zahrad pak bylo více než pozemků s nízkou mírou zásahu (23 oproti 12). Pouze dvě zahrady byly neobhospodařované. Na jasně identifikovatelné prvky permakulturního hospodaření jsem nenarazila.

Ekologické přínosy kolonie považují respondenti za důležité, pro mnohé z nich tvoří významnou součást motivace k zahrádkaření. V rozhovorech se objevila vyjádření kladného vztahu k přírodě, s níž respondenti prostředí osad do určité míry ztotožňují podobně jako zahrádkáři v dříve realizovaných výzkumech (viz kapitolu 3.5):

⁶¹ Mojmír Vlašín je propagátorem zahrad přívětivých k volně žijícím živočichům. O tom, jak zbudovat úkryty pro hady, brouky nebo netopýry píše mimo jiné do časopisu Veronica vydávaného Ekologickým institutem Veronica.

„Zkusit si něco vypěstovat, svým způsobem návrat k přírodě, nebo pokus o kontakt.“ (r. 7)

„Chyběl mi pobyt na čerstvém vzduchu a to rýpání v hlíně. U nás doma když se měly přesazovat nějaké kytky, tak jsem to vždycky dělala já. [...] Od malička jsem měla vřelý vztah k přírodě, hlavně ke zvířatům a k těm květinám.“ (r. 12)

„Já třeba jezdím na kole, takže se do lesa, do té zeleně, dostanu i takhle. Ale kdybych nejezdila na kole, jako někteří, tak toto je pro ně jediný způsob, jak být v zeleni, na čerstvém vzduchu.“ (r. 6)

Na Kraví hoře zahrádkáři oceňují zejména „zeleň“ a čisté ovzduší, několik dotazovaných osady označilo za „plíce města“ (r. 8, 9, 12) poskytující zejména v letních měsících svěžest, která v městské zástavbě chybí. Několikrát se objevila také zmínka o volně žijících živočiších – jezcích, ptácích, hmyzu, ještěrkách i bažantech.

Respondenti se projevují jako poměrně vnímaví k přírodním zákonitostem a proměnám životního prostředí:

„Je zajímavé, jak se teď posunují ta roční období, jak se to stírá. Dřív když kvetly stromy, tak to bylo postupně. Teď je to během 14 dnů. Před týdnem nebylo ani vidu po tom, že by měly kvést jabloně, v podstatě mají kvést až za 3 týdny. A už kvetou.“ (r. 3)

„Jak dřív býval ten spad, že ve vzduchu byla síra, a pak se začalo odsiřovat, tak to má vliv. Na ty jablíčka, ty byly hlad'onký... já nechci říct, že to bylo dobré, protože jsme to zároveň dýchali, ale tohle jsme pozorovali.“ (r. 3)

„Ze začátku jsem tam tak seděla a koukala, jak to funguje, od jara do podzimu, jestli je někde vlhko nebo sucho. Ale moc mi to nepomohlo, to, co jsem zasadila, tak ve třetině případů odešlo. Protože to klima se mění, to, co jsem pozorovala, tak je všechno jinak.“ (r. 1)

U některých respondentů je nicméně patrné pomyslné dělení přírody na žádoucí a nežádoucí, které nastiňují někteří autoři citovaní v kapitole 3.5:

„Když je mírná zima a je teplo a vlhko, tak to je úplné semeniště. To je schopné vám úplně zničit strom. [...] Všude za tou kůrou, to jsou mšice, svinušky, květopas jabloňový, toho je šíleně moc. [...] Tady ta třešeň, to jsem nevěřila, ožraný listy a malé třešničky ožrané až do pecky, i ta pecka byla navrtaná a vyžrané jádýrko.“ (r. 9)

„Už jsem dlouho sliboval, že propleju ten první řádek zvenku, jakoby za plotem. No nechtělo se mi, ale udělal jsem to. Hodinu a půl jsem tam dlabal trávu a takový ten nepořádek.“ (r. 11)

Větší míru environmentálního uvědomění jsem zaznamenala u třech zahrádkářek hospodařících na (semi)přírodních zahradách. Projevuje se i v jejich spotřebitelském chování. Respondentka 1 nakupuje výhradně biopotraviny nebo potraviny z lokálních

zdrojů. Spotřební deník respondentky 10 zachytil v porovnání s ostatními výrazně méně nákupů v supermarketech, její jídelníček neobsahoval žádné exotické plodiny a byl veskrze sezónní. O lokální a sezónní spotřebu se snaží také respondentka 2: „V zimě se klidně obejdu bez rajčete, nějakého vybledlého, radši jím řepu, celer, mrkev brambory, tuhle kořenovou zeleninu, luštěniny a hotovo.“ Ta se také zamýšlí nad současným potravinovým systémem:

„Pak když člověk zjistí, kolik práce stojí něco vypěstovat a ten trhovec to tam má za pár šupů... je to těžké. A samozřejmě nemůže konkurovat supermarketům, tam je to ještě o půlku levnější. To není žádná sranda. A když to nehnojíš, tak je to malý a lidem se to nelíbí. Nebo teď už by se jim to mohlo líbit, teď už to hodně lidí vědí. Všimla jsem si, že často lidi obíhají trhovce a ptají se, co je české. Lidi chtějí českou zeleninu, nechťejí česnek z dovozu, že to hodně řeší.“

Náznak podobné úvahy jsem zaregistrovala u respondentky 9:

„Samozřejmě, že když někde vidím něco, co tu nemáme, tak si koupím, ale to je málokdy. Já třeba nekoupím ani meloun. To si radši natrhám rybíz, v tom je spousta vitamínu C a je to ekologické, zato když to kupujete...“

Na environmentální ohledy ve spotřebním chování jsem se během rozhovorů nedotazovala, ostatní respondenti se proto k tomuto tématu nevyjádřili. Ve spotřebních denících nicméně příliš důkazů o uvědomělé spotřebě nenajdeme – naprostá většina respondentů se nevyhýbá supermarketům, poměrně rozšířená je i konzumace exotických plodin, a to i během letní sezóny, kdy by je snad mohla nahradit úroda ze zahrad (více k tomuto tématu viz kapitoly 5.4 a 6).

5.4.Zahrádkářská ekonomika na Kraví hoře

Tato kapitola usiluje o zodpovězení výzkumných otázek 4. Z jakých zdrojů kromě vlastní zahrady získávají respondenti ovoce a zeleninu? a 5. Jaký význam má při nakládání s úrodou neformální ekonomika (dary, směna apod.) a jak daleko sahají její sítě? Navazuje přitom na teoretická východiska uvedená zejména v kapitole 3.4.

Nahlédneme-li ekonomickou stránku samozásobitelství tolik diskutovanou optikou finančních úspor, potvrzují respondenti výzkumu skepsi, která v tomto ohledu panuje v literatuře. V mých otázkách na motivaci k zahrádkaření se snaha ušetřit peníze neobjevila vůbec. „Neděláme to proto, abychom si přilepšili ke spotřebě, ale za účelem rekreace,“ řekl dokonce jeden z funkcionářů. Pokud se zahrádkáři nad finanční bilanci samozásobitelství vůbec pozastavovali, považovali ji spíše za nepříznivou. „My už toho

moc nepěstujeme. Je levnější si ty věci koupit,“ řekli mi manželé, s nimiž jsem se v jedné z osad dala náhodně do řeči. Respondenti nicméně tento názor nesdíleli a byli si vědomi „přidaných hodnot“ zahrádkaření a vlastních výpěstků:

„Finančně se to asi nevyplatí, platí se nájem a člověk se hodně nadře. Třeba jahody, sklizeň trvá dva týdny, ale je s nimi práce celý rok. Ale zase s těmi jahodami, co se prodávají teď na trhu, to se nedá srovnat. Tamty jsou velké, červené, ale nemá to žádnou chuť.“ (r. 11)

„Platíme tady nájem. Ta zahrádka se nevyplatí. Na tom, co tady vypěstujeme, se to nezaplatí. My to spíš bereme tak, že si tady odpočineme, že tady máte do čeho vrtat. Ale jinak se to za ty peníze nevyplatí.“ (r. 13)

Naopak potenciálních ekonomických přínosů samozásobitelství si povšimla respondentka 8 – poté, co vyjmenovala několik dalších přínosů zahrádkářských kolonií:

*„A nakonec i to pěstování, třeba tady naproti jsou dva staří manželé, a oni z toho žijí prakticky celý rok. A já to vím i od svého otce a babičky, ti také žijí z té zahrádky. Mají tam i brambory... já bych to tady samozřejmě taky mohla rozkopat a mít tady brambory, zatím to není nutné, ale oni z té zahrádky opravdu vyžijí. Koupí trochu masa, mouky, mléka. Myslím, že u těch starých lidí to opravdu má i tu ekonomickou úlohu.“*⁶²

V některých případech se finanční úvahy promítají do způsobu hospodaření na zahradě:

„Rajčata pěstuju ze semínek. Já mám takové široké parapety, tam se jim moc daří. Letos jsem měla 112 sazenic rajčat. Jednak mě to baví, že už vidím, že bude jaro. A když jich je tolik, tak kupujte je po 15 po 18 korunách! To nejsem blázen, když koupím za 15-20 korun semínka.“ (r. 8)

U respondentky 2 ekonomické faktory ovlivňují výběr pěstovaných plodin, zjevně však nejsou jediným kritériem:

„Myslím, že se vyplatí udělat si na zimu zásoby vlastního česneku, neplatit dvacet korun za nějakou divnou velkou palici bůhví odkud. [...] Třeba řepu vím, že seženu levně, a že seženu českou řepu. Mrkev v té půdě nejde a vím, že se dá taky sehnat česká. Tu kořenovou zeleninu člověk může ještě koupit v pohodě.“

Většina respondentů nicméně o zahrádkaření v ekonomických souvislostech nepřemýšlí, pravděpodobně proto, že tuto činnost nevnímají jako způsob získávání obživy. V rozhovorech jsem se snažila zjistit, jak velkou část času stráveného v kolonii respondenti věnují práci, a kolik zbývá na odpočinek. Zde se potvrdily závěry Gibase et al. (2013) o tom, že zahrádkáři nepovažují činnost na zahradě za práci, respektive nerozlišují mezi prací a odpočinkem – většinu dotazovaných tato otázka zaskočila a

⁶² „Staré lidi“ zmiňovali respondenti často, do této skupiny ale bez ohledu na věk téměř nikdy nezahrnovali sami sebe. Autorce zde uvedeného citátu je 63 let. Podobně jiný respondent před sedmdesátkou popisoval, že nosí zeleninu sousedům v domě, protože „oni už jsou staří“. Zahrádkáři se zjevně cítí fit a stále plní síly.

odpovídali na ni jen s obtížemi. Na jedné zahradě se nicméně podařilo odhadnout, že zde její uživatelky odpracují v součtu zhruba 33 hodin týdně. Má poznámka o tom, že taková zátěž téměř odpovídá plnému pracovnímu úvazku, respondentky rovněž překvapila a bylo zjevné, že tímto způsobem o zahradničení neuvažují. „*Asi se ta pracovní doba přeci jen vyplatí,*“ konstatovaly po výčtu pěstovaných plodin, „*na jeden úvazek je to docela dost.*“ (r. 10)

Ačkoli mnozí respondenti uznávají, že práce je na zahradě hodně, o této činnosti hovoří především jako o potěšení a aktivním odpočinku:

„*Třeba když pleju záhonky, tak to neberu jako nutné zlo, mě to vlastně baví. Ale že bych se tady opalovala, nebo takový ten relax v klidu, tak to ne. Já se pořád někde pohybuju, běhat kolem těch kytek mě baví, je to pro mě relax, takový aktivní*“ (r. 2)

„*Když přijde tady soused, tak si sedneme, zapálíme si a vydržíme kecat třeba půl hodiny. Ale když jste sama, tak ono vás to nebaví jen tak sedět a koukat se. Pořád je co dělat. Hned támhle vidíte travičku, tak to jdete kopnout, i kdyby se vám nechtělo.*“ (r. 11)

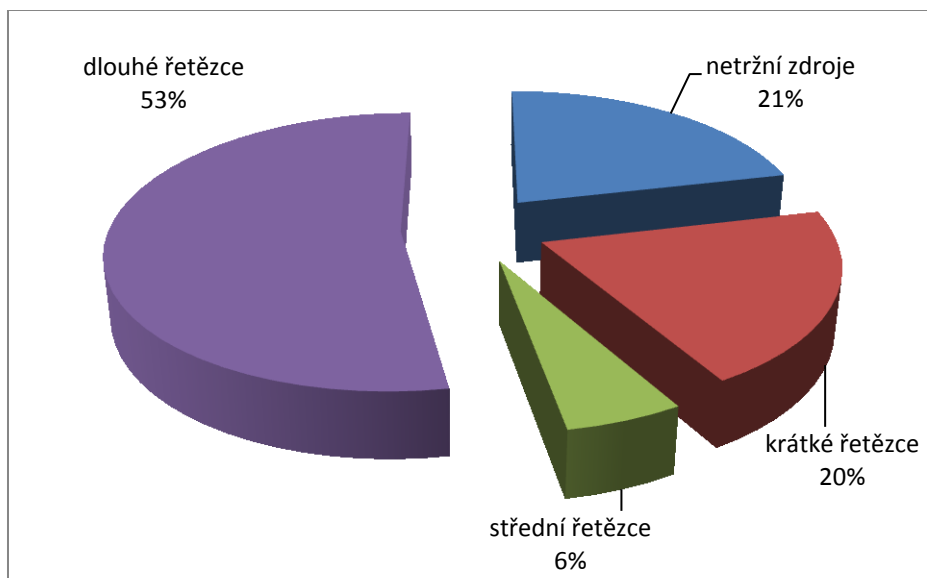
„*I ta práce je příjemná. Řeknete si tak, dneska udělám tamten záhon, abych tam malému mohla dát hrášek. A to berete jako samozřejmost a naopak se těšíte, že tu práci budete dělat.*“ (r. 3)

Výnosy ze zahrad a míru soběstačnosti respondentů jsem popsala v kapitole 5.2. Z hlediska širších ekonomických souvislostí jsou nicméně zajímavé i další zdroje ovoce a zeleniny, které zachycuje Graf 4 tamtéž. Pokud vlastní úroda představuje 46 % veškerého ovoce a zeleniny zaznamenaného ve spotřebních denících, zbylých 54 % je rozděleno mezi netržní zdroje a různě dlouhé tržní řetězce, jak znázorňuje Graf 5. Mezi netržní zdroje jsem započítala ovoce a zeleninu přijaté v rámci darů a směn, plodiny z volného sběru a dřívějších zásob⁶³. Za krátké řetězce jsem považovala nákupy uskutečněné přímo u pěstitelů a na trzích⁶⁴. Středně dlouhé řetězce zahrnují menší prodejny ekologických i konvenčních potravin, jako dlouhé řetězce jsem označila supermarket⁶⁵.

⁶³ U těchto potravin není rozlišeno, odkud pocházely původně. Do kategorie netržních zdrojů jsem je nicméně zařadila proto, že za ně v této sezóně respondenti nemuseli zaplatit.

⁶⁴ Zde s trochu zjednodušujícím a možná naivním předpokladem, že potraviny na trzích prodávají sami zemědělci a nikoli překupníci.

⁶⁵ Tyto kategorie mohou být rovněž poněkud zavádějící. Předpokládám, že cesta potravin do menších prodejen je kratší jak z hlediska vzdálenosti, tak z hlediska počtu mezičlánků. Zejména v případě biopotravin z dovozu to ale nemusí být pravidlem, naopak supermarket⁶⁵ mohou své zboží nakupovat i od lokálních pěstitelů. Dalším předpokladem bylo, že malé prodejny více přispívají do místní ekonomiky, což je opět problematické zejména u franšíz řetězců zaměřených na prodej biopotravin. Sofistikovanější a podloženější rozdělení nicméně není v možnostech tohoto výzkumu.

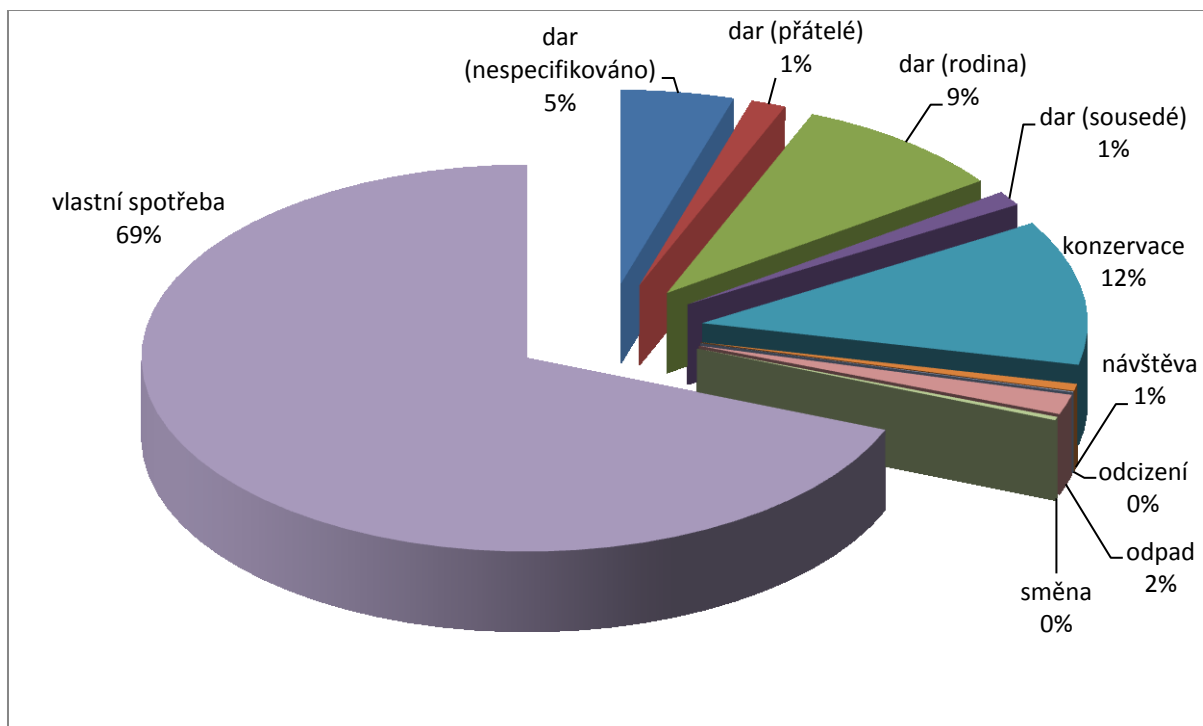
Graf 5: Zdroje ovoce a zeleniny mimo samozásobitelství. Jednotlivé kategorie vznikly součtem dílčích zdrojů ovoce a zeleniny: dlouhé řetězce = supermarkety, střední řetězce = biopotraviny + obchod, krátké řetězce = přímý prodej + trh, netržní zdroje = dar + směna + sběr + zásoby.

Z převahy dlouhých dodavatelských řetězců lze vyvodit dva závěry: v první řadě to, že zahrádkáření nečiní z respondentů uvědomělé spotřebitele, kteří by se z environmentálních pohnutek či v rámci solidarity s drobnými farmáři a podpory místní ekonomiky vyhýbali supermarketům⁶⁶. Tuto skutečnost lze ale interpretovat i tak, že vlastní produkce zahrádkářům nejvíce „nahrazuje“ právě nákupy v supermarketech a „nekonkuruje“ tak místním zemědělům.

Velký podíl netržních zdrojů dokládá, že se respondenti podílí na alternativně-ekonomických praktikách. Netržní transakce probíhají i na straně výdajů, respektive způsobu užití potravin (Graf 6) – v součtu 16 % veškerého ovoce a zeleniny respondenti darovali dalším lidem. Kromě dvou případů se dary objevily ve všech spotřebních denících, u jednoho respondenta dokonce přesáhly vlastní spotřebu, což potvrdil v rozhovoru:

„Sám spotřebuju minimum. Mám tři syny, oni většinu spotřebují. A když je to víc, tak to rozdám. Třeba u nás v baráku jsou staří lidé, oni nemají možnost, tak jim samozřejmě donesu. Nebo jahody, rozdám. Co s tím, když to zraje najednou. Bydlím sám se synem a přes týden nevaříme, protože jíme v práci.“ (r. 13)

⁶⁶ Je třeba brát v potaz, že sledované byly pouze nákupy ovoce a zeleniny. Nákup na trhu tedy neznamená, že se spotřebitel nevydá do supermarketu pro jiné zboží. Respondenti navíc v tomto směru nikterak nevybočují – podle výzkumu společnosti Incoma z roku 2011 byly diskonty, supermarkety a hypermarkety v součtu nejčastějším místem nákupu pro 83 % českých domácností (Zagata 2012: 351).

Graf 6: Užití ovoce a zeleniny.

Právě dary v rámci rodiny byly ve výzkumu nejčastější. Jejich množství je pravděpodobně ještě vyšší, než zachycují data ze spotřebních deníků – dvě respondentky přímo zmínily obtíže při rozlišování mezi vlastní spotřebou a dary příbuzným. Podobné situace jsou nejspíše obvyklé, zejména pokud děti respondentů žijí v samostatných domácnostech, ale jsou u rodičů tak častými hosty, že se alespoň co do sdílení potravin považují takřka za domácí. Nezanedbatelné je ovšem i zastoupení darů mimo kruh rodiny. Dosah dárcovských sítí může být poměrně daleký:

„Když byl dětský domov Dagmar, tak jsem tam nosila třeba dvakrát týdně ovoce. Ale co jsme v EU, tak to zakázali. Teď to buď rozdáme tady (v kolonii, pozn. L.S.), nebo třeba v domě máme dvě nebo tři starší paní, co nemají zahrádku, tak to potom rozdávám tam, nebo máme přátele. Máme takovou oblíbenou domácí hospůdku, tak tam vždycky nosím libeček, bylinky, a i ty saláty nebo nějaké to zelí nebo kapustu.“ (r. 5)

Většina darů pocházela ze zahrad respondentů, objevily se ale také případy, kdy bylo darované koupené ovoce a zelenina, případně kdy zahrádkáři dále distribuovali obdržený dar. Do kategorie sdílení se navíc dá zahrnout i položka „návštěvy“, do níž někteří respondenti řadili potraviny zkonsumované při zvláštních příležitostech s více účastníky. Po započítání této kategorie a množství produkce odevzdané v rámci směny

vydali respondenti v netržních transakcích celkem více než 590 kg ovoce a zeleniny⁶⁷. Na konvenční trh přitom neputovalo vůbec nic.

V kategorii směny se sice objevilo relativně malé množství ovoce a zeleniny, z rozhovorů ale vyplývá, že neformální výměny nejsou v zahrádkářských osadách výjimečné. Výpěstky se vyměňují buď za jiné druhy ovoce a zeleniny, nebo i za výpomoc na zahradě – starší pěstitelka rakytníku (r. 10) například zmínila, že tuto neobvyklou rostlinu nabízí za zrytí záhonků nebo posekání trávy. Spolupráci a vzájemnou výpomoc, ať už ve formě fyzické práce nebo poradenství a sdílení zkušeností, zahrádkáři zmiňují jako běžnou praxi:

„Ještě tady je známý, tak mu tam vždycky proseču cestičku kolem zahrádky, on už je starší pán.“ (r. 11)

„Mnoho lidí potřebuje radu. Třeba tady ta paní, jak šla, těm jsem hodně pomáhala, stromy prostříhat, poradila jsem jim, čím to postříkat, aby se to nezničilo...“ (r. 9)

Kvantifikovat tyto dary a bezplatně poskytované služby v intencích naturální spotřeby by nicméně bylo zjednodušující – prolínají se se sociálními vazbami a přispívají k utužení odolnosti a soběstačnosti komunity (viz kapitolu 3.4).

5.5. Přínosy a funkce zahrádkářských kolonií očima respondentů

Kapitola se věnuje otázce 6. Jaké další funkce kromě produkce potravin zahrádkářské kolonie plní? Co považují sami uživatelé za jejich hlavní přínosy? a vychází zejména z částí rozhovorů směřovaných na motivace respondentů k zahrádkaření a vnímané přínosy zahrádkářských kolonií.

Jak jsem uvedla v kapitolách 5.2 a 5.4, žádný z respondentů cíleně neusiluje o potravinovou soběstačnost a významné nejsou ani ekonomické motivace. Pokud si respondenti zakládají na vlastních výpěstcích, je to zejména proto, že je považují za chutnější než kupované potraviny.

V kapitole 5.3 jsem poukázala na to, že environmentální funkce zahrádkářských kolonií jsou pro respondenty významnou hodnotou – oceňují zejména „přírodní“ zeleň, čistý vzduch, přívětivější teploty v letním období a přítomnost volně žijících živočichů. Pobyt na zahradě považují respondenti za zdraví prospěšný, ať už kladou důraz na přírodní prostředí, pohyb nebo čerstvé ovoce a zeleninu:

⁶⁷ Z netržních zdrojů zároveň obdrželi bezmála 400 kg ovoce a zeleniny, celkový objem netržně směněné produkce se tedy blíží jedné tuně.

„Když to vezmu od nenarozených dětí – maminka je na čerstvém vzduchu, jí dobré ovoce, mírně pracuje, je tady klid. [...] Pro seniory to má zdravotní přínosy. Lidé, kteří nepůjdou do parku, nesvlečou se tam, tak tady běhají v krátkém rukávu. Je to nejzdravější možné trávení volného času pro nejstarší generaci.“ (f. 1)

„Máme tady ten pohyb, který člověk potřebuje v dnešní době sezení u počítačů.“ (r. 7)

„Hlavní přínos je v tom, že musím chodit do kopečka. Zahrádka člověka udržuje fit. A potom to dýchání, tady dole se to nedá. Člověk nemusí chodit každý den na výlet, stačí popracovat na zahrádce. Je tam zdravo, těch stromů je tam hodně.“ (r. 10)

„Tady kolegyně lékařka vám potvrdí, že zahrádkáři žijí déle. Protože se musí hýbat, i když je něco bolí, tak se zvednou, protože vědí, že musí jít na zahrádku. A musí přežít zimu, protože musí zasadit (smích).“ (r. 8)

Těžiště vnímaných funkcí a přínosů zahrádkářských kolonií nicméně leží v sociální oblasti. Nejčastěji se respondenti o zahrádkaření vyjadřují jako o hobby, podobně jako to dokládají dřívější výzkumy popsané v kapitole 3.4. Zároveň ale nejde o „pouhou“ zábavu – v řadě výpovědí je patrná důležitost seberealizace, stejně jako regenerace duševních sil:

„Je to taková relaxace. Odpočinout si od té magořiny, co je třeba ve špitále, přijít na jiné myšlenky.“ (r. 13, pracující v nemocnici)

„Lidé sem chodí za zábavou a za relaxem, je jim tady dobře. [...] Jdu sem proto, že tu něco dělám, něco tady roste, je za mnou něco vidět.“ (r. 6)

„Mně to hodně uklidňuje a dělá mi to dobře psychicky. Sem přijdeš a tady je klid. Je to pro mě důležité jako odpočinek. [...] A baví mě vymýšlet, co budeme kde pěstovat, je to takové tvůrčí. [...] A potom když něco vyrostе, povede se. Takové to zlepšování, učení se, to mě asi baví nejvíc, zlepšovat se v zahradnickém řemesle.“ (r. 2)

„Baví mě, že dělám něco pro radost. Líbí se mi to. Dojdu si sem pokecat, odpočinout. Je to tady hezké. Nabíjí mě to tady, dodává mi to energii. Můžu být unavená, jak chci, ale tady jak zabořím ty ruce do hlíny, tak to ze mě všechno spadne.“ (r. 4)

„Zabořit ruce do hlíny“ bylo mezi mými respondenty často užívaným spojením, stejně jako další vyjádření kontaktu s půdou. Jejich výpovědi v tomto směru odkazují k hlubším, až archetypálním potřebám, jejichž význam přesahuje představu volnočasové aktivity:

„Je to takový jako kus tvý půdy. [...] Myslím, že je to skvělý, že ještě ve městech je tahle možnost mít někde kousek něčeho svého, i když třeba nemáš žádnou velkou úrodu, je to prostě sedět si na svém vlastním kousku hlíny. Hrabat se v hlíně a něco si pěstovat je podle mě skvělé.“ (r. 2)

„Řeknu to na rovinu, já jsem si tu zahrádku pořídila, protože jsem byla velmi vážně nemocná. A ani jsem neřešila, jestli budu něco pěstovat, já jsem prostě nutně potřebovala půdu, nutně jsem potřebovala zem, kontakt.“ (r. 1)

Poslední citát zároveň dokumentuje další aspekt, který se v mém výzkumném souboru opakoval – několik respondentů si zahrádku pořídilo v těžkém životním období (nemoc, rozvod), aby zde našli útěchu. Pokud tedy literatura hovoří o samozásobitelství jako reakci na krizi na úrovni komunit či větších celků (viz kapitolu 2.3), s nadsázkou lze říci, že zahrádky pomáhají překonat také krize osobní. Dalším silným motivem byla kontinuita a na ní založený hluboký vztah k místu:

„Na téhle zahrádce jsem od mých deseti let. Tehdy to získali moji rodiče. Když jsme sem poprvé přišli, tak tady byla pláň a tady byla bedna na nářadí. Všechno, co tady je, všechny ty stromy vysadili moji rodiče nebo já. Chatku postavil tatínek. To je všechno jejich práce a já v tom teď pokračuju. [...] Prostě je to tady můj život. Cítím se tady velice dobře. Když prší nebo je chladno a musím být dva tři dny bez zahrádky, tak mám abstrák.“ (r. 9)

„Tady je naprostá kontinuita. Tu už nikde jinde nemám. Doma v nějakých dopisech, obrázcích, věcech. Ale toto je druhá kontinuita, kde já přesně vím, kdy jsem opravovala plot, kdy jsem spadla přes branku, kde můj syn, nyní otec vnuka, poprvé rozsypal misku s jahodami. [...] Takže to není jen, že tady máme boudičku, pět deka petržele a šest kilo jablek. To je velice niterný vztah. [...] Máme tady kořeny, je to ta láska k rodné hroudě. Kamarádka má děti v cizině, ale tady k tomu má vztah, protože tu vyrostla. Není to žádný laciný sentiment, ale člověk ví, co ho to stálo, než tady vypěstoval tu broskev a než si do ní kousl.“ (r. 3)

Není divu, že se zahrádkáři brání veškerým plánům na rušení kolonií. Ačkoli jsem se na toto téma neptala, řada respondentů měla v rozhovorech potřebu se vymezit vůči budování parku, o němž se na místě osad na Kraví hoře uvažovalo⁶⁸:

„Chodí sem lidi, co hledají zeleň. Lidi, co nemají rodinné domky. Hledají tady ten klid, který v tom betonu a asfaltu nemáme. Ten park, to není ono. Aktivní odpočinek hledají. Nějaké courání po parku jim asi nesedí stejně jako mně.“ (r. 12)

„Jsou tady lidi, kteří mají postižené děti. Lidé, kteří jsou starší, mají naplnění. Jsou tu lidé, co chtějí být samozásobitelé. Lidi, kteří chtějí jen odpočívat. Tak sem chodí. Je to obrovská psychická vzpruha. Tohle nám žádný sportovní baseballový klub⁶⁹ dát nemůže. Jak já můžu chodit na baseball, proboha. A co bych dělala v parku? Kdybych viděla, že ten park je narvaný od rána do večera, tak si řeknu ano, je potřeba tady otevřít další část parku. Ale tam je pár lidí a většina jenom prochází. Když jdu z té tramvaje a vidím, že tam je třeba 20

⁶⁸ Spor o rušení kolonií na Kraví hoře v současné době utichl. Pozemky jsou nicméně ve vlastnictví města a osady dostávají pouze krátkodobé nájemní smlouvy. V územním plánu z roku 1994 je území Kraví hory vedeno jako městská zeleň, v aktuální koncepci s možností zastavění.

⁶⁹ Naráží na baseballové hřiště na Kraví hoře a dále na již existující park tamtéž.

lidí, tak tady je jich třeba 40, na daleko menším pozemku. A ti lidé jsou tady, kdy je napadne. Je to tady vaše, je to doma. Já jsem tady klidně i v noci, je tu krásný výhled, koukám na hvězdy. Co bych dělala v deset hodin večer v parku?“ (r. 1)

„Kdyby tady byl třeba ten park, jak pořád uvažovali, nebo uvažují, tak pochybuji, že ti staří lidé půjdou tady do kopce si sednout na lavičku. Co by tady dělali? Totéž bych se divil, kdyby sem maminka tlačila kočárek a za ruku ještě další děcko jen proto, aby si tady sedla na lavičku u písku.“ (r. 11)

Pokud respondenti hovoří o specifických benefitech zahrad pro různé uživatele, zmiňují, podobně jako poslední citovaný, nejčastěji seniory a děti. V prvním případě vyzdvihují sociální a zdravotní přínosy zahrádkaření, které se pro lidi v pokročilém věku může stát hlavní životní náplní:

„Ti hodně staří lidé tady už spíš jen sklízí, co tu roste, třeba ty ovocné stromy, ale v hlíně už se moc nehrabou, protože je to pro ně náročné. Pro ně je důležitý spíš ten sociální aspekt, že se tu potkají s jinými lidmi, než aby seděli doma a hráli si s televizním ovladačem.“ (f. 2)

„Myslím, že pro ty staré lidi je důležité, že to tady mají. Mají nějaký režim, o něco se starají, mají ještě nějaký cíl. Vědí, že musí dojít na tu zahradu, tak je to nějak stimuluje. Když to tady chtěli zrušit, tak myslím, že hodně lidí by to těžce neslo. Ti, co se tady starají 40 let o zahradu a mají tam stromy, které sami sázeli... Myslím, že je to důležité i sociálně pro tyhle lidi.“ (r. 2)

V případě dětí respondenti považují zahrádkářské kolonie především za bezpečné a zdravé prostředí:

„Zahrádku máme hlavně kvůli dětem, schází se tady i děti ze sousedství. Kolikrát jich tu mám třeba patnáct a ani nevím, ke komu patří. Nechtěla jsem chodit s dětmi do parku, to se nedá. Tady, když jí spadne rohlík na zem, tak to ofoukám a je to dobrý. Někde na ulici nebo v parku bych si to nedovolila, tak člověk neví, co tam je.“ (f. 2)

„Pro děti je to bezpečný prostor, můžou se tu volně pohybovat a zároveň si zkusit různé experimenty, od kopání a rozlívání a podobně. [...] Bydlíme v paneláku a vidím to na tom dítěti, že pořád musím něco zakazovat, tohle nedělej, tohle nejde. Zatímco tady když rozlije vodu, tak se nic neděje.“ (r. 7)

„Máme tady čisto, nemáme tady žádné injekční stříkačky. Psi tady mají zvláštní režim, nesmí volně běhat po zahrádkách [...]. O děti je postaráno, nemusíte se bát, že vám někam spadnou. Hlídat je rodiče nebo sousedi, je to čisté a ty děti se učí tomu celoročnímu cyklu, jak to vypadá od hlíny přes kytičky až po to ovoce, co se s tím dá dělat, jestli je to kyselé, co je žížala, co je pták.“ (f. 1)

Význam zahrad pro neformální environmentální výchovu je nezpochybnitelný – několik respondentů uvedlo, že děti, které do kolonie dochází, svoje vrstevníky v této oblasti přesahují:

„Děti mají lepší vztah k přírodě, víc toho vědí. To se potvrdilo, když teď dcera začala chodit do školky. Ostatní děti sedí doma u televize a nevědí, kde se bere mrkev. Moje holky přes léto televizi neznají, jsou pořád tady venku.“ (f. 2)

„Mám to hlavně kvůli těm vnoučatům, ty už se těší, že budou hrášky. Ono je to taky něco jiného, když to ty děcka vidí. Že se to zalévá, že se to sází, že se to nekupuje v mrazáku v pytlíku. To je podle mě docela důležité. Ta malinká, které jsou teď tři, tady se mnou zalévá a sází. A já to považuju taky za jednu z funkcí té zahrady, že to ty děcka poznají, že se tomu musí dát nějaká práce, musí se to nějakým způsobem ošetřit, a jak to vůbec roste. Že hrášky nejsou kuličky.“ (r. 8)

V řadě případů se zahrady ukazují jako přirozené místo mezigeneračních setkání. Možnost trávit čas v příjemné společnosti je další z oceňovaných funkcí osady, ať už sem respondenti zvou rodinu a přátele zvenčí, nebo navazují nové vztahy se sousedy:

„Najdeme si chvilku čas, dáme si kafe a povídáme si. Nebo jeden má buchtu, tak mi nabídne, já mám zase namíchaný postřik na mšice, tak jim ho dám. Máme se tady rádi. Kdybyste měla souseda, který je protivný a pořád vám dělá zle, tak by to nebyla taková pohoda.“ (r. 9)

„My tady máme partu, což je úplně super. Srocujeme se tady u sousedky, nebo u mě, když tady nebyla. Ráno si vaříme kafe. Slavíme tady narozeniny, nějaké to vínko si tu dáme a posedíme. Taky je tu burzovní systém, že si vyměňujeme kytičky, předsadbu nebo to ovoce, když je toho hodně.“ (r. 5)

„Tam se proberou recepty, postřiky, odrůdy a takové věci. To je takové centrum. Tady v té části je taková parta, ti lidé jsou tu velice příjemní. Já jsem z toho měla trochu strach, když jsem si tu zahrádku pořizovala. Ale musím říct, že lidé jsou tu příjemní a vstřícní.“ (r. 8, členka téže „party“)

Zahrádkáři nicméně přiznávají, že blíže znají pouze sousedy z bezprostředního okolí. To je patrné zejména v nejrozsáhlejší kolonii Kraví hora 2. Naopak poměrně stmeleně působí Kraví hora 1, kde kromě menší rozlohy vzájemnému setkávání pomáhá sdílené zázemí s ohništěm a dětským hřištěm uprostřed osady a pořádání společných aktivit. V otázce fungování komunity na úrovni celých kolonií jsou patrné značné rezervy, zároveň ale chuť věci zlepšovat a tak snad i naděje do budoucna. Vnitřní soudržnost komunity a ochota zapojit se do budování společného také souvisí s tím, nakolik jsou osady aktivní navenek.

„Jsou tady i individualisti, kteří se přizpůsobí jenom tím, že se zdravíme. Ale z těch mladších je tady teď hodně nadšenců, kteří se vrací k tomu, že by se tu dalo něco pořádat. [...] Tyhle akce zase mají takového ducha, že lidé mohou něco dělat společně. Tohle u nás v republice skrz komunistickou minulost moc nefunguje, lidé na to neslyší, ale myslím, že

přichází taková nová obroda v tom, že se nemůže škrtnout všechno, že lidé něco společně dělat můžou a není na tom nic ironického nebo destruktivního.“ (r. 7)

„Teď jsme měli ten den otevřených dveří, to bylo moc hezké, ale organizovala jsem to já se dvěma dobrovolníky. Ti měli jen dílčí úkoly, jinak jsem to celé zastřešovala já a bylo to dost náročné. Ale velmi zdařilé, velmi úspěšné. Byla bych ráda, kdyby se to opakovalo častěji a kdyby se do toho zapojilo víc lidí. Ale vidím, že ani ty brigády nefungují tak, jak by měly – vypíšeme brigádu a přijdou tam čtyři lidi z těch 56, to je docela tristní. Z toho tři jsme členové výboru. [...] Zatím tam taková pospolitost není, a doufám, že tam postupně vznikne, když lidé uvidí, že se to tam spravuje, že mají kam chodit na záchod a podobně.“ (f. 3)

„Dvakrát se tady dělal dětský den. Myslím si, že by bylo fajn, kdyby se to dělalo častěji, aby tu bylo i trochu jiné vyžití. Já za sebe si myslím, že by to lidi mohlo trochu stmelit, nějaké sedánky, kde by se sešlo víc lidí a i děti by se zapojily. Hodně by to posílilo ty vztahy. To říkám za sebe, někomu je to zase protivné, že by tady byla hudba a nějaké společné pečení buřtů a akce pro veřejnost. Někteří jsou proti, chtějí tady mít klid a nelíbí se jim, že by tady řvaly děcka a dělal se táborák třeba pro 50 nebo i víc lidí, co by přišli. Myslím, že je to škoda, že se něco takového nedělá častěji.“ (r. 12)

5.6. Pokus o zobecnění výsledků výzkumu

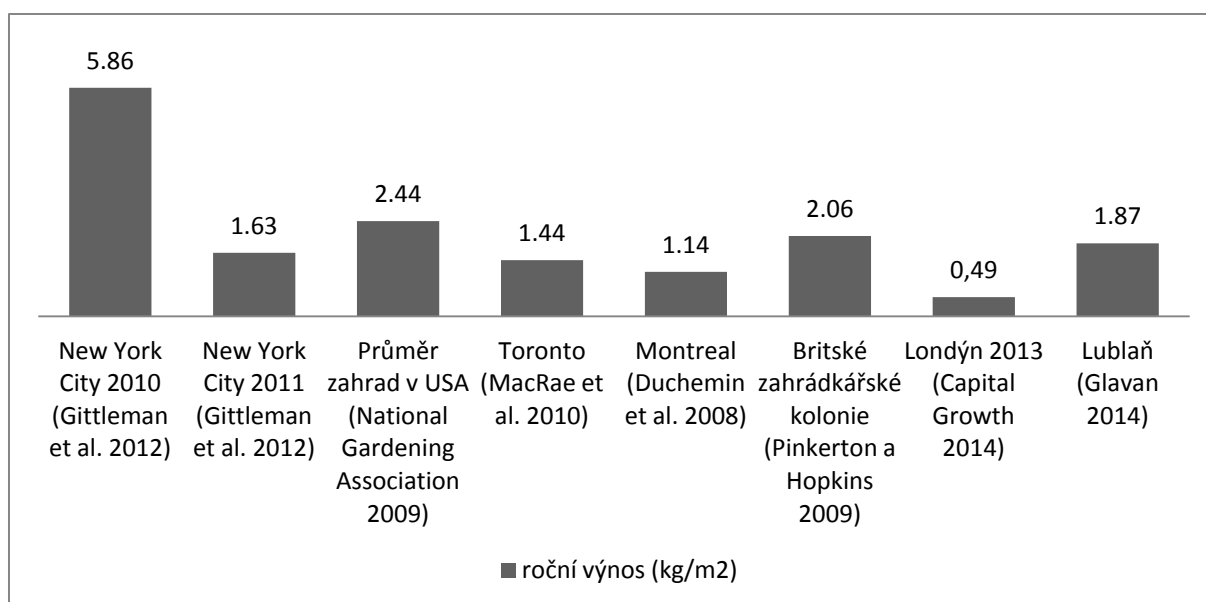
Cílem kapitoly je zodpovědět výzkumné otázky 7. Jak velká plocha je v rámci zahrádkářských kolonií na Kraví hoře zhruba využívána k produkci potravin? a 8. Na základě získaných údajů, kolik ovoce a zeleniny se může zhruba vypěstovat ve všech brněnských zahradách, a nakolik tyto zahrady mohou přispět k potravinové soběstačnosti obyvatel města?

Jak jsem uvedla v kapitole 5.2, respondenti výzkumu v průměru užívali k pěstování potravin větší část svých zahrad, než se v koloniích na Kraví hoře zdá podle mého pozorování běžné. Průměrná výměra produkční plochy tvořila 52 % jejich pozemků, 44 náhodně vybraných zahrad v osadě Kraví hora 1 dosáhlo průměru 26 %, z 64 zahrad pozorovaných v Kraví hoře 2 bylo užitkových průměrně 25 % plochy. Neužitkovou část zahrad zabírá trávník, květinové záhony⁷⁰, cesty, kompost, zahradní chatky, případně další rekreační a okrasné prvky. Alespoň přístřešek na náradí a kompost jsou na zahradách nezbytné, na žádném z posuzovaných pozemků tak užitkové plochy nepřekročily tři čtvrtiny celkové výměry. V rámci osad je pak určitá část plochy věnovaná cestám a společnému zázemí.

⁷⁰ Květinové záhony jsou neužitkové z pohledu produkce potravin. Komerční pěstování květin nicméně provází obdobné negativní environmentální dopady jako konvenční zemědělství. Pokud tedy zahrádkáři užívají vlastní květiny namísto těch kupovaných, šetří tím životní prostředí podobně jako při samozásobitelství potravinami.

V osadě Kraví hora 1 je 153 zahrad, většina z nich o rozloze 200 m². Kolonie Kraví hora 2 má 365 pozemků o ploše mezi 200 a 250 m². Nejmenší osadu Malina tvoří 57 zahrad s průměrnou rozlohou 245 m². Celkově tedy samotné zahrady bez cest a další infrastruktury na Kraví hoře zabírají zhruba 12,67 ha z celkových cca 14 ha naměřených na satelitním snímku. Počítáme-li s průměrným zastoupením jedné čtvrtiny užitkové plochy, pěstují se na Kraví hoře potraviny na rozloze 3,17 ha.

Na základě rozlohy užitkové plochy na zahradách respondentů a hmotnosti jejich celkové letošní úrody jsem vypočítala průměrnou⁷¹ výnosnost 13 sledovaných zahrad: souhrnná hodnota pro všechny pěstované plodiny byla 1,18 kg/m². Tento výsledek jsem konfrontovala s několika studiemi výnosů městských zahrad (Graf 7).

Graf 7: Výnosnost městských zahrad.

Že se množství úrody na jednotku plochy může výrazně odlišovat, dobře dokumentují údaje z New York City (Gittleman et al. 2012) – zahrádkáři ve dvou letech výzkumu zvolili jinou skladbu plodin, což spolu s dalšími vlivy vedlo k diametrálně odlišným výnosům. Při srovnání je třeba mít na paměti klimatické rozdíly i odlišné druhy pěstovaných plodin. Většina hodnot v grafu je měřená za rok, zatímco v případě mého výzkumu mohla menší část úrody uniknout pozorovanému období. Specificky zahrádkářským koloniím se navíc jako jediní věnují Pinkerton a Hopkins (2009). Tyto a jiné faktory srovnání dat zkreslují. Výnosnosti zaznamenané v těchto studiích tak uvádím spíše jako ilustraci jejich možného rozptylu, a zejména k ověření, že hodnota

⁷¹ Stejně jako v ostatních ukazatelích se jednotlivé zahrady i ve výnosnosti výrazně lišily: nejmenší hodnota byla 51 g/m², naopak nejvyšší 3,5 kg/m².

získaná v rámci mého výzkumu do tohoto rozptylu spadá. Výsledek z Kraví hory je zároveň srovnatelný s běžnou zemědělskou produkcí v České republice – průměrná výnosnost zeleniny⁷² podle údajů o sklizni z roku 2013 je něco přes 2 kg/m² (ČSÚ 2014c: Tab. 2).

Při použití průměrných hodnot užtkové plochy a výnosnosti vychází odhad aktuální produkce potravin v zahrádkářských koloniích na Kraví hoře na 37 340 kg ročně.

V Brně je celkem 1281,5 ha zahrádkářských ploch (Ageris 2006). Za předpokladu, že by uživatelé všech zahrad věnovali čtvrtinu jejich plochy produkci potravin (tak, jako to v průměru dělají zahrádkáři z Kraví hory) a dosáhli stejné výnosnosti, mohlo by se na tomto území vypěstovat přes 15 121 tun ovoce a zeleniny ročně. Pokud by zahrádkáři pěstovali potraviny na polovině plochy svých pozemků, tak jako to v průměru dělají moji respondenti, byl by výnos dvojnásobný.

Zahrádkářské plochy dle studie Ageris zahrnují všechny zahrady bez ohledu na jejich vlastníky a užívání. Český zahrádkářský svaz z tohoto území v roce 2013 obhospodařoval 300,6 ha půdy (ČZS 2014) – právě do této kategorie spadá většina brněnských zahrádkářských kolonií, které tak do produkce potravin přispívají v odhadu 3 543 tunami úrody ročně.

Nelze zcela přesně zjistit, kolik ovoce a zeleniny se v Brně spotřebuje. Pokud ale vyjdeme z údajů o spotřebě domácností v regionu NUTS 2 Jihovýchod⁷³, zkonsumuje průměrná domácnost na rok a osobu 41,14 kg ovoce mírného pásma a 43,25 kg zeleniny (ČSÚ 2014: Tab. 7d). V rámci domácností tak 377 508 obyvatel města (ČSÚ 2014b) ročně spotřebuje celkem 15 531 tun ovoce mírného pásma a 16 327 tun zeleniny. Z výše uvedeného lze tedy odhadnout, že by čtvrtina rozlohy brněnských zahrad dokázala pokrýt téměř poloviční množství zeleniny a ovoce mírného pásma spotřebovaných v brněnských domácnostech. Kdyby pak uživatel každé zahrady věnoval pěstování potravin polovinu její plochy, mohly by být brněnské domácnosti v těchto plodinách teoreticky soběstačné.

⁷² Výpočet na základě celkové sklizně zeleniny a plochy věnované jejímu pěstování. Výnosnost ovoce Český statistický úřad počítá na keř či strom.

⁷³ Zahrnuje Jihomoravský kraj a Vysočinu.

6. DISKUZE

V realizovaném výzkumu tvořily na zahradě vypěstované potraviny v průměru třetinu ovoce a zeleniny spotřebované v domácnostech respondentů. Hovořit o potravinové soběstačnosti, byť jen v této skupině potravin, by tedy bylo přehnané. Na druhou stranu čtyři z respondentů sklidili větší množství ovoce a zeleniny, než jejich domácnosti spotřebovaly. Míru soběstačnosti tedy reálně neovlivňuje jen produktivita pozemku, ale také další faktory. Kromě „nabídky“, co zahrada dává, má také stranu „poptávky“ – jaká je skladba jídelníčku zahrádkářů. Pokud průměrná jihomoravská domácnost spotřebuje na rok a osobu kolem 85 kg zeleniny a ovoce mírného pásma (ČSÚ 2014: Tab. 7d), domácnosti respondentů spotřebovaly za půl roku v průměru přes 79 kg (veškerého) ovoce a zeleniny na osobu. Dá se tedy předpokládat, že zahrádkáři jedí nadprůměrné množství ovoce a zeleniny, jak uvádějí např. Okvat a Zautra (2011).

Titíž autoři dále tvrdí, že přímá zkušenost s pěstováním potravin může u zahrádkářů podpořit reflexi souvislostí potravinového systému a odpovědnější spotřebu. Tato teze pro můj výzkumný vzorek neplatí. Pokud zahrádkáři své oblíbené druhy nevypěstují, nezdráhají se je koupit v supermarketu – s výjimkou tří respondentek, které zmínily snahu jíst lokální, ekologické a sezónní potraviny. Stejně tak se zahrádkáři nevyhýbají exotickým plodinám. Stávající stravovací zvyklosti většiny respondentů proto zahrádky uspokojit nemohou.

Do vyčíslené míry soběstačnosti se promítá také další skutečnost, která byla zároveň jednou z metodologických výzev této práce. Spotřební deníky tak, jak jsem je navrhla, zahrnovaly dva „prostory“ – zahrady respondentů a jejich domovy. Spotřeba (a s ní i další způsoby získávání potravin) se tedy dotýkala celé domácnosti, zatímco zahrady měly přibližně stejný produkční potenciál bez ohledu na to, kolik lidí měly „živit“. Na druhé straně spotřební deníky nezachytily ovoce a zeleninu zkonsumované mimo domácnost⁷⁴. U některých respondentů přitom mohlo jít o nezanedbatelnou položku – je zjevné, že zaměstnanec, který se pět dní v týdnu stravuje v závodní jídelně, spotřebuje doma méně ovoce a zeleniny. Štiková (2009) naopak uvádí, že nejvyšší výdaje na potraviny mají tradičně domácnosti důchodců, zkrátka proto, že doma připravují a

⁷⁴ Tomu jsem také přizpůsobila data zvolená pro srovnání – jde o statistiky spotřeby domácností na osobu, nikoli o celkové hodnoty spotřeby na osobu, které jsou pochopitelně vyšší.

konzumují většinu svých pokrmů. Shrnuto – pokud hodnotíme míru soběstačnosti zahrádkářů v ovoci a zelenině, musíme zároveň uvažovat o tom, co, kde a s kolika dalšími lidmi jedí.

Z environmentálního hlediska je ovoce a zelenina z vlastní zahrady velmi šetrnou stravou, zvláště pokud jsou vypěstované ekologicky. Tento předpoklad je ale v realizovaném výzkumu problematický. Jako „nejúspěšnější“, ať už v objemu produkce nebo v míře soběstačnosti, se jeví zkušení zahrádkáři s dlouholetou praxí, kteří se zároveň nebrání užívání umělých hnojiv a pesticidů. Matějovská (in Gibas et al. 2013: 83) tuto skupinu charakterizuje heslem „*hnojit, dřít, sklízet*“. Jde podle ní zejména o starší zahrádkáře, kteří z důvodu vžitě šetrnosti usilují o maximalizaci výnosů všemi prostředky. Ve svém výzkumném vzorku jsem o žádnou typologizaci zahrádkářů neusilovala, přesto jsem rovněž zaznamenala určité podobnosti. Velmi zjednodušeně lze na jednu stranu postavit respondenty s environmentálně uvědomělými postoji a motivacemi, jejichž ekologický způsob hospodaření ale přináší spíše nízké výnosy – zejména v případech, kdy nadšení pro věc přesahuje jejich časové možnosti nebo zahrádkářské dovednosti. Na druhé straně spektra jsou zahrádkáři, které lze z hlediska objemu produkce považovat za skutečné samozásobitele, reflexe jakýchkoli environmentálních souvislostí jim ale buď zcela chybí, nebo se příliš nepromítá do jejich jednání.

Autoři konceptu tiché udržitelnosti (Smith a Jehlička 2013) naznačují, že aktivity vedoucí k udržitelnosti mohou mít o to větší potenciál, oč méně jsou vykonávané explicitně za tímto účelem. Osobně se ale domnívám, že nedostatek environmentálního uvědomění může udržitelnost zahrádkářství kompromitovat, například zmiňovaným užíváním umělých pesticidů a hnojiv. Nalezení rovnováhy mezi poučeným environmentalistou a schopným zemědělcem je tak jednou z výzev pro ideálního zahrádkáře budoucnosti.

Kdyby majitelé všech brněnských zahrad hospodařili stejně jako zahrádkáři na Kraví hoře, pokryli by polovinu spotřeby ovoce a zeleniny domácností ve městě. Pokud bychom produkci potravin věnovali polovinu zahrádkářských ploch v Brně (a pokud by domácnosti přeorientovaly svou spotřebu na místní druhy), mohlo by být město v dodávkách ovoce a zeleniny soběstačné. To je pozitivní zjištění ve srovnání se studií Martellozza et al. (2014), podle níž by česká města musela vypěstování své

zeleniny a ovoce věnovat průměrně 10-25 % plochy. Území, které by podle mých výsledků zásobilo brněnské domácnosti, přitom tvoří jen něco přes 3 % rozlohy města. Dobrou zprávou zároveň je, že jde o lokality, které jsou již užívané jako zahrady – žádné průmyslové zóny nebo střešní plochy, k jejichž využití by musela sáhnout jiná města (MacRae et al. 2010 pro Toronto, Grewal a Grewal 2012 pro Cleveland). Ani zastánci městského zemědělství netvrdí, že by se tento způsob produkce potravin měl stát jediným zdrojem zásobování měst. Zahrádkaření se nicméně ukázalo být zdrojem resilience na všech úrovních a účinnou strategií v dobách krize. Pokud v současné době není nutností, rozhodně by mělo být právem v intencích potravinové suverenity.

Z výzkumu vyplývá, že v zahrádkářských koloniích lze vypěstovat nezanedbatelné množství potravin. Měly by se ale osady explicitně profilovat jako produkční? Přílišný důraz na výnosy by kolonie změnil na zemědělskou výrobu, čímž by se pravděpodobně snížily jejich ostatní přínosy. Sám předseda ČZS na stránkách zahrádkářského Zpravodaje (2014: 5) hovoří o snaze „změnit zaměření zahrádkářské činnosti od produkční na aktivní odpočinek, uplatňování zdravého životního stylu a zlepšování životního prostředí“. „Při vysokém pracovním vytížení mladých lidí je těžko získáme do ČZS, pokud jim nenabídne něco jiného než práci,“ konstatuje skepticky (ibid.). Zahrádkáře je ale možné v pěstitelském úsilí podporovat prostřednictvím osvěty, jak teoretické o potravinové soběstačnosti a širších souvislostech produkce potravin, tak praktické, např. o ekologickém hospodaření. Přiblížit zahrádkářské kolonie k diskursu uvědomělého spotřebitelství by podle mého názoru nejen obohatilo zahrádkáře, ale také vylepšilo obraz kolonií v očích veřejnosti. Například dříve běžné zahrádkářské prodejny by se mohly obnovit jako plnohodnotná konkurence dnešních prodejců ekologických, farmářských či jinak „autentických“ potravin. Tím by se zároveň vyřešil diskutovaný problém nepřístupnosti zahrádkářských osad – jejich plodů by si mohla užívat širší veřejnost.

Otázka položená již v názvu této práce má však ještě jeden rozměr – nakolik lze samozásobitelství v zahrádkářských koloniích považovat za praxi nabízející alternativu ke stávajícímu potravinovému systému? K typickým charakteristikám alternativních potravinových systémů či sítí patří zkracování vzdálenosti mezi výrobcem a spotřebitelem potravin, a to jak geograficky, tak sociálně. Spotřebitel je oproti konvenčnímu potravinovému systému aktivnější a informovanější. Zajímá se o kvality

výrobku, jakož i o environmentální, sociální a etické souvislosti výrobního procesu. Od těch se mohou odvíjet také odlišné ceny potravin (Renting et al. 2003, Goodman et al. 2012). Z hlediska krátkého spotřebitelského řetězce a vztahu producenta a konzumenta je samozásobitelství vrcholným příkladem alternativy – spotřebitel se sám stává výrobcem a o svých potravinách ví prakticky všechno, cesta „z vidlí na vidličku“ je nejkratší možná. Vypěstované potraviny i samotné zahrádkaření nabývají hodnot přesahujících konvenční bilanci nákladů a výnosů.

Častým atributem alternativních způsobů získávání potravin je nicméně také vymezení se vůči způsobům konvenčním. „Mezi alternativní potravinové sítě můžeme zařadit (...) v podstatě jakoukoliv snahu o obejití globálních distribučních sítí,“ píše Frélichová (2013: 13), přičemž do svého výčtu řadí i zahrádkářské osady a samozásobitelství. Co na to ale sami zahrádkáři? Jak jsem již uvedla výše, uvědomělí spotřebitelé vedení environmentálními, etickými a sociálními hodnotami byli mezi respondenty výjimkou. Rovněž z předchozích výzkumů (Příbylová 2005, Hrazdírová 2010, Gibas et al. 2013) vyplývá, že samozásobitelství v současném českém kontextu není doménou environmentálně či jinak angažovaných „alternativců“. „Spíše je to tichá, ale účelná paralela k tržní ekonomice. Vztahuje se k rodině a přátelům, kolegům a sousedům, spíše než aby usilovala o zpochybnění nebo nápodobu ekonomických institucí,“ konstatují Smith a Jehlička (2013: 155). Domnívají se proto, že samozásobitelství nepatří mezi alternativní potravinové sítě jakožto reakce na konvenční potravinový systém.

Rovněž podle Goodmana et al. (2012: 3) by alternativní způsoby získávání potravin měly „zpochybnovat instrumentální kapitalistickou logiku a mainstreamové světonázory.“ Autoři přitom připouští, že alternativní potravinové sítě mnohdy fungují uvnitř stávajícího ekonomického systému, částečně se s ním prolínají nebo využívají jeho infrastrukturu. Také současný diskurs o udržitelné produkci a spotřebě je výrazně orientován na tržní iniciativy (Jehlička et al. 2011). Zahrádkaření se naopak odehrává převážně mimo trh a je na něm relativně nezávislé. S nadsázkou tak lze říci, že je v tomto směru „alternativnější než alternativy“ – vyplňuje určitou mezeru, slepou skvrnu diskursu alternativních potravinových systémů, a proto je pro něj zároveň neviditelné.

Zdůrazňování tržních variant alternativních potravinových systémů je pravděpodobně částečně dané tím, že většina literatury na toto téma vzniká v západních zemích, kde jsou mimotržní praktiky jako samozásobitelství málo rozšířené (ibid.). Otázka po

alternativnosti zahrádkářských kolonií tak kromě šíře a rozmanitosti definic alternativních potravinových sítí naráží také na kulturně-historické souvislosti. V postsocialistických státech mají některé alternativní praxe jiné konotace než na Západě (Trenouth 2013) – tamní progresivní a inovativní iniciativy se paradoxně mohou podobat místním konvenčním až konzervativním tradicím.

Pozice zahrádkářských kolonií je tak poněkud specifická a odlišná od zažité představy alternativních potravinových sítí, s níž se v některých aspektech shoduje, ale v jiných je jí velmi vzdálená. Nevymezenost zahrádkářů vůči systému (ať už tím myslíme konvenční produkci potravin či celkové společenské uspořádání) je může činit náchylnější k jeho svodům – opět se nabízí příklad ekologicky nešetrného hospodaření, ale například i komercializace zahrádkaření skrz hobby markety apod. Tato absence radikality ale zahrádky pravděpodobně činí přístupnějšími širší veřejnosti a snad i odolnějšími vůči společensko-politickým změnám. Zahrádkářské osady tak možná nejsou „*vzory pro přenastavení kapitalistické společnosti podle ekologicky udržitelnějších a sociálně progresivnějších zásad*“, jak by si přáli Goodman et al. (2012: 3), mohou ale sloužit jako „*malý zárodek modelu, který je tak žádoucí pro vznik skutečně zdravé společnosti*“, jak popisuje Keller (2000). Podporu a ochranu pak vyžadují právě proto, že jsou zárodkem nevědomým a nezjevným.

7. ZÁVĚR

7.1. Hlavní výzkumná zjištění

Od května do listopadu 2014 vypěstovalo 13 respondentů v zahrádkářských osadách na Kraví hoře v Brně celkem 1588 kg ovoce a zeleniny. Na jednu zahradu o rozměrech 200-250 m² tak připadlo v průměru 122 kg úrody. Ve spotřebních denících, do nichž respondenti zaznamenávali všechno získané ovoce a zeleninu, tvořily položky ze zahrad celkem 46 %. Vlastní úroda zároveň pokryla průměrně třetinu spotřeby domácností respondentů.

V otázce environmentální udržitelnosti tohoto způsobu produkce potravin výzkum potvrzuje, že samozásobitelství nelze automaticky ztotožňovat s ekologickým způsobem hospodaření – ve výzkumném vzorku naopak převládaly spíše konvenční metody včetně užívání industriálně vyráběných pesticidů a hnojiv. Ačkoli respondenti oceňují „přírodní“ prostředí zahrádkářských kolonií, hlubší environmentální uvědomění se u většiny z nich neobjevuje ani jako motivace k samozásobitelství, ani jako příčina ekologicky šetrného chování. Zahrádkaření považují respondenti nejčastěji za naplňující formu aktivního odpočinku prospěšnou duševnímu i tělesnému zdraví. Společenské vztahy uvnitř i vně kolonie se prolínají s rozsáhlými sítěmi neformálních ekonomik, jak dokládá množství přijatých i vydaných darů. Vlastní výpěstky respondenti vnímají jako chutnější a celkově kvalitnější než ovoce a zeleninu dostupné v obchodech. Jejich spotřebitelské chování je nicméně poměrně konvenční – nejčastějším místem nákupu jsou supermarkety.

Na příkladu Kraví hory se zahrádkářské kolonie ukazují jako právoplatná součást městského zemědělství, tedy produkce potravin zasazené do městského ekologického a ekonomického kontextu. Městské zemědělství je jednou z cest, jak snížit negativní dopady produkce a spotřeby potravin na životní prostředí. Díky kratším vzdálenostem není závislé na fosilních palivech a náročných distribučních řetězcích, redukuje nároky na konzervaci a balení potravin, nabízí spotřebiteli ovoce a zeleninu právě ve chvíli, kdy jsou čerstvé. Celkově vyžaduje takový potravinový systém méně materiálů a energie a produkuje méně odpadu. Zároveň posiluje odolnost měst při případných výpadcích zásobování – scénář, který se může zdát přehnaný, ale v budoucnu není nereálný.

Na základě výnosnosti vypočítané na Kraví hoře jsem odhadla, že by Brno vzhledem k celkové rozloze zahrádkářských ploch mohlo v produkci ovoce a zeleniny dosáhnout značné míry soběstačnosti. Nezanedbatelné množství – zhruba 3516 tun ovoce a zeleniny ročně – se vypěstuje jen v brněnských zahrádkářských koloniích.

Zahrádkářské kolonie jsou často vnímané jako pozůstatek minulých dob, který do moderního města nepatří. Nepředpojatá reflexe tohoto fenoménu ale naopak dokládá jejich relevanci, ať už z hlediska alternativních potravinových systémů, ekologické udržitelnosti měst, hledání paralel k tržní ekonomice nebo budování komunity napříč demografickými kategoriemi. Aktualitu zahrádkaření ostatně na Kraví hoře dokládá nová vlna zájmu o zahrady mezi mladými rodinami. Pokud městské zahrady aktuálně nepřinášejí svým uživatelům soběstačnost, je to částečně způsobeno také jejich stravovacími návyky založenými na nepřetržité dostupnosti všech druhů ovoce a zeleniny na trhu. Přesto však zahrady zasluhují ochranu jako svého druhu strategické rezervy pro produkci potravin a především jako prostory potravinové suverenity.

7.2. Náměty na další výzkum

V průběhu tvorby této práce jsem narazila na řadu neprozkoumaných témat hodných dalšího zájmu. Zde shrnuji otázky naznačené již v textu i některé další náměty:

- Environmentální postoje zahrádkářů
- Uvědomělá spotřeba a zahrádkářský jídelníček – např. nakolik mohou domácí ovocné stromy nahradit exotické ovoce, zda zahrádkáři v dobách nadbytku zeleniny jedí méně masa apod.
- Míra ekologické udržitelnosti hospodaření samozásobitelů – způsoby a frekvence užívání umělých pesticidů a hnojiv, měření koncentrace vybraných látek v půdě či plodinách
- Srovnání zahrádkářských kolonií s komunitními zahradami – v této práci několikrát naznačené, možno uchopit z různých úhlů od motivací a postojů aktérů až po objem výpěstků
- Mediální obraz zahrádkářských kolonií, opět možné ve srovnání s komunitními zahradami nebo dalšími potravinovými alternativami

- Funkce a rétorika Českého zahrádkářského svazu, zejména v souvislosti s konceptem alternativních potravinových sítí – jak ČZS prezentuje a podporuje přínosy zahrádkářských osad?
- Role a potenciál zahrádkářských kolonií pro environmentální výchovu

Další možnosti nabízí data získaná v rámci tohoto výzkumu – lze z nich vyčíst například soběstačnost v jednotlivých druzích plodin, blíže analyzovat spotřebitelské chování respondentů apod.

8. Seznam grafů, obrázků a tabulek

Graf 1: Věk osob pečujících o zahrádku	21
Graf 2: Věková struktura zahrádkářů v Německu v roce 2007	21
Graf 3: Benefity zahrádkaření vnímané zahrádkáři v Brně	32
Graf 4: Zdroje ovoce a zeleniny – odkud pocházely všechny potraviny zapsané ve spotřebních denících	56
Graf 5: Zdroje ovoce a zeleniny mimo samozásobitelství.	67
Graf 6: Užití ovoce a zeleniny	68
Graf 7: Výnosnost městských zahrad.	75
Obrázek 1: Vývoj počtu základních organizací (ZO) sdružených v Českém zahrádkářském svazu a jejich členů.	17
Tabulka 1: Vývoj počtu členů ČZS a rozlohy obhospodařované půdy.	19
Tabulka 2: Akce pořádané Českým zahrádkářským svazem.	30
Tabulka 3: Naturální spotřeba ovoce a zeleniny v průměrné české domácnosti v roce 2013.....	35
Tabulka 4: Vývoj naturální spotřeby ovoce a zeleniny v letech 2003-2013	36
Tabulka 5: Formát spotřebního deníku	46
Tabulka 6: Struktura výzkumného vzorku.	54
Tabulka 7: Zastoupení vybraných demografických kategorií ve výzkumném vzorku.	54

9. Jmenný rejstřík

- Ageris, 3, 15, 26, 27, 28, 29, 76
Alber, 1, 13, 16, 31
Boudná, 16, 20
Buček, 2, 20, 27, 28
de Zeeuw, 3, 7, 9, 10
Dubbeling, 3, 10, 30
Focus, 2, 3, 20, 21, 27, 31, 32, 33, 38, 111
Frélichová, 24, 80
Funtowicz, 43, 51
Gibas, 2, 3, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36,
37, 38, 39, 41, 47, 53, 78, 80
Gibson-Graham, 33, 34
Girardet, 5, 6, 11
Glavan, 35
Goodman, 22, 80, 81
Grewal, 10, 12, 79
Hendl, 45, 46
Hošková, 2, 3, 16, 18, 20, 22, 26, 27, 28,
29, 39, 41
Hrazdírová, 24, 40, 41, 42, 80
Jehlička, 1, 2, 3, 16, 23, 24, 30, 31, 33, 34,
35, 36, 37, 39, 40, 41, 78, 80
Keller, 2, 34, 81
Keyzlarová, 2, 3, 5, 13, 16, 19, 20, 21, 27,
28, 33, 38, 39
Klouparová, 3, 15, 17, 18, 38
Klvač, 26, 90
Kohler, 1, 13, 16, 31
Lay, 24, 25, 26
Librová, 16, 37, 38
MacRae, 11, 12, 79
Maritzová, 10, 11
Martellozzo, 12, 78
Matějovská, 32, 41, 53, 78
Mougeot, 5, 7
Norberg-Hodge, 1, 6, 8
Novák, 33, 34
Okvat, 8, 9, 34, 77
Pauknerová, 2, 25, 26
Příbylová, 3, 20, 21, 31, 32, 37, 40, 41, 53
Rasper, 13, 24, 25, 37
Ravetz, 43, 51
Renting, 1, 2, 24, 80
Rolfová, 14, 15, 16, 18, 20, 30, 39, 41
Schmidt, 16, 26
Simms, 1, 11
Smith, 1, 3, 16, 23, 24, 30, 34, 36, 39, 40,
41, 78, 80
Štiková, 36, 77
Tisenkopfs, 22, 23
Trenouth, 22, 34, 81
Tvardková, 14, 15, 16, 18, 20, 28, 30, 38,
39, 41
Valešová, 28, 29, 32, 33, 37, 38, 41
van den Berg, 8,
van Veenhuizen, 1, 3, 8, 10, 30
Veselý, 33, 34
Vopravil, 7
Zagata, 1, 24, 67
Zautra, 8, 9, 34, 77

10. Seznam zdrojů

- Ageris, 2006: *Vyhodnocení zahrádkářských lokalit na území města Brna*. Ageris, Brno.
- Alber, J., Kohler, U., 2008: Informal food production in the enlarged European Union. *Social Indicators Research*, roč. 89, č. 1, str. 113-127.
- Algert, S. J., Baameur, A., Renvall, M. J., 2014: Vegetable Output and Cost Savings of Community Gardens in San Jose, California. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, roč. 114, č. 7, str. 1072-1076.
- Bailkey, M., 2009: A Report from New Orleans: Growing food in a recovering city. *Urban Agriculture Magazine*, č. 21, str. 28.
- Bakošová, B. 2012: Mestským pestovaním proti kríze. *Sedmá generace*, roč. XXI, č. 5, str. 10-11.
- Bauman, Z., 1996: *Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie*. Slon, Praha.
- Boudná, R., 1975: *Chatová a zahrádkářská rekreace – komparativní studie k problematice životního prostředí města Brna*. Ústav hlavního architekta města Brna.
- Buček, A., 2007: Zahrady, sady a zahrádkářské kolonie v urbanizované krajině města Brna. *Veronica*, roč. 21, č. 19, str. 20-21.
- Buhtz, M., Lindner, M., Gerth, H., 2008: *Städtebauliche, ökologische und soziale Bedeutung des Kleingartenwesens. (Územní plánování, environmentální a sociální význam zahrádkářských kolonií.)* Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung. Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Bonn.
- Capital Growth, 2014: *Reaping Rewards: Can communities grow a million meals for London?* Sustain, London. Dostupné online z: <<http://www.sustainweb.org/publications/?id=306>> [Staženo 17. 11. 2014].
- Cárdenas Solís, S. I., Renting, H., 2012: Explorando la contribución de la agricultura para el autoconsumo a la seguridad alimentaria y el desarrollo rural a nivel territorial. (Zkoumání přínosu samozásobitelského zemědělství k potravinové bezpečnosti a rozvoji venkova na místní úrovni) *Libro del IV congreso internacional de Agroecología e Agricultura Ecológica*, str. 888-905. Dostupné online z: <<http://es.scribd.com/doc/132405896/Libro-IV-Congreso-Agroecologia>> [Staženo 26. 2. 2014].
- Coufalová, M., 1999: Okurky si rozvracet nenecháme! aneb Jak jsem se pokusila proniknout do oploceného světa českých zahrádkářů. *Lidové noviny, Páteční příloha*, 27. 8. 1999, s. 14.
- Český statistický úřad, 2007a: *Zemědělská produkce domácností v roce 2006*. Dostupné online z: <<http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/p/2132-07>> [Staženo 26. 2. 2014].
- Český statistický úřad, 2007b: *Vydání a spotřeba domácností, statistiky rodinných účtů za rok 2006*. Dostupné online z: <http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/publ/3001-07-za_rok_2006_i_dil_domacnosti_podle_postaveni_a_veku_osoby_v_cele_podle_velikosti_obce_prijmova_pasma> [Staženo 28. 10. 2014].

Český statistický úřad, 2009: *Vydání a spotřeba domácností, statistiky rodinných účtů za rok 2008*.

Český statistický úřad, 2010: *Vydání a spotřeba domácností, statistiky rodinných účtů za rok 2009*.

Český statistický úřad, 2011: *Vydání a spotřeba domácností, statistiky rodinných účtů za rok 2010*.

Český statistický úřad, 2012: *Vydání a spotřeba domácností, statistiky rodinných účtů za rok 2011*.

Český statistický úřad, 2013: *Vydání a spotřeba domácností, statistiky rodinných účtů za rok 2012*.

Český statistický úřad, 2014a: *Vydání a spotřeba domácností, statistiky rodinných účtů za rok 2013*.

Český statistický úřad, 2014b: *Databáze demografických údajů za obce ČR*. Dostupné online z: <http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm> [Staženo 16. 11. 2014].

Český statistický úřad, 2014c: *Definitivní údaje o sklizni zemědělských plodin 2013*. Dostupné online z: <<http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/p/270141-14>> [Staženo 16. 11. 2014].

ČT24, ČTK, 2012: Potravinová soběstačnost Česka rychle klesá. *ČT24*, 22. 5. 2014. Dostupné online z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/178177-potravinova-sobestacnost-ceska-rychle-klesa/>> [Staženo 28. 10. 2014].

ČTK 2012a: (Veliko)noční múra: Obchody bez vajec. *Aktuálně.cz*, 6. 3. 2012. Dostupné online z: <<http://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/ceska-ekonomika/velikonocni-mura-obchody-bez-vajec/r~i:article:736050/>> [Staženo 28. 10. 2014].

ČTK 2012b: Češi skupují vejce v Německu, varuje tamní tisk. *Aktuálně.cz*, 15. 3. 2012. Dostupné online z: <<http://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/ceska-ekonomika/cesi-skupuji-vejce-v-nemecku-varuje-tamni-tisk/r~i:article:737294/>> [Staženo 28. 10. 2014].

Český zahrádkářský svaz, 1985: *Kronika Městského výboru Českého zahrádkářského svazu Brno-město*. Rukopisná kronika. Dostupné na sekretariátu územní rady ČZS Brna – města.

Český zahrádkářský svaz, 1987: *Český zahrádkářský svaz: 30 let: 1957-1987*. Naše vojsko, Praha.

ČZS, 1980: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 1.

ČZS, 1992: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 2.

ČZS, 1993: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 2.

ČZS, 1994: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 2.

ČZS, 2004: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 1.

ČZS, 2005: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 2.

ČZS, 2006: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 1.

ČZS, 2007: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 2.

ČZS, 2008: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 1.

ČZS, 2009: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 2.

ČZS, 2013: *Věstník Českého zahrádkářského svazu*, č. 3.

ČZS, 2014: *Zpravodaj Českého zahrádkářského svazu*, č. 2.

de Hoop, E., Jehlička, P.: Reluctant Pioneers: Environmental NGOs and Self-Provisioning in Post-Socialist Czech Republic. Prezentace z konference *Agriculture in an Urbanizing Society*, Wageningen, 2012.

de Zeeuw, H., 2014: *Urban agriculture: what and why?* Dostupné online z: <<http://www.ruaf.org/urban-agriculture-what-and-why>> [Staženo 14. 9. 2014].

de Zeeuw, H., Dubbeling, M., 2009: *Cities, Food and Agriculture: Challenges and the Way Forward*. RUAF Foundation, Leusden.

Dubbeling, M., de Zeeuw, H., van Veenhuizen, R., 2011: *Cities, Poverty and Food; Multi-stakeholder Policy and Planning in Urban Agriculture*. RUAF Foundation and Practical Action Publishers, Leusden a Rugby.

Duchemin, E., Wegmuller, F., Legault, A.-M., 2008: Urban agriculture: multi-dimensional tools for social development in poor neighbourhoods. *Field Actions Science Reports*, roč. 1.

Duffková, J., 2002: První a druhý domov. Vývoj české záliby v chataření a chalupaření z pohledu sociologie. *Přítomnost*, č. 2, str. 29-31. Dostupné online z: <http://www.pritomnost.cz/archiv/cz/2002/2002_2.pdf> [Staženo 26. 9. 2014].

Dutko, P., Ver Ploeg, M., Farrigan, T., 2012: *Characteristics and Influential Factors of Food Deserts*. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. Dostupné online z: <<http://www.ers.usda.gov/media/883903/err140.pdf>> [Staženo 26. 9. 2014].

FAO, 2008: *Hunger on the rise*. Dostupné online z: <<http://www.fao.org/newsroom/en/news/2008/1000923/>> [Staženo 28. 10. 2014].

Fendrychová, L.: Farmářské trhy : Aby přínosy převážily nad problémy. Prezentace z konference „*Farmářské trhy – Quo vadis?*“. Praha, 2012.

Focus, 2006: *Zahrádkářské kolonie města Brna optikou brněnské veřejnosti*. Závěrečná zpráva z kvantitativní analýzy pro ZO ČSOP Veronica. ZO ČSOP Veronica, Brno. Dostupné online z: <http://www.veronica.cz/dokumenty/Veronica_zahradky.pdf> [Staženo 10. 2. 2014].

Forum for Food Sovereignty, 2007: *Declaration of the Forum for Food Sovereignty, Nyéléni 2007*. Dostupné online z: <<http://nyeleni.org/spip.php?article290>> [Staženo 28. 10. 2014].

Fraňková, E., 2012: *Ekonomická lokalizace v environmentálních souvislostech aneb Produkce a spotřeba zblízka*. Disertační práce. Katedra environmentálních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno.

Frélichová, V., 2013: *Jídlo s tváří farmáře: komunitou podporované zemědělství v České republice*. Diplomová práce. Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno.

Funtowicz, S. O., Ravetz, J. R., 1994: The worth of a songbird: Ecological economics as a post-normal science. *Ecological Economics*, roč. 10, str. 197-207.

- Gibas, P., 2011: Falešná zeleň a rajske zahrady. *A2*, č. 19., str. 12-13. Dostupné online z: <<http://www.advojka.cz/archiv/2011/19/falesna-zelen-a-rajske-zahrady>> [Staženo 21. 9. 2014].
- Gibas, P., 2013: *Krajinou nejistot: Zahrádkové osady jako výzva pro (antropologický) terénní výzkum*. In Gibas, P., Matějovská, L., Novák, A., Rolfová, E., Tvardková, V., Valešová, I., Veselý, M., 2013: *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.
- Gibas, P., Matějovská, L., Novák, A., Rolfová, E., Tvardková, V., Valešová, I., Veselý, M., 2013: *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.
- Gibson-Graham, J. K., 2008: Diverse geographies: Performative practices for 'other worlds'. *Progress in Human Geography*, roč. 32, č. 5, str. 613-632.
- Girardet, H., 2004: *Cities People Planet: Liveable Cities for a Sustainable World*. Wiley-Academy, Chichester.
- Gittleman, M., Jordan, K., Brelsford, E., 2012: Using Citizen Science to Quantify Community Garden Crop Yields. *Cities and the Environment*, roč. 5, č. 1.
- Glavan, M., 2014: Economic backgrounds of Food Production. Prezentace z *Joint Training School on Urban Food Production*, Ljubljana, 2014.
- Goodman, D., DuPuis, E. M., Goodman, M. K., 2012: *Alternative Food Networks: Knowledge, Practice and Politics*. Routledge, Abingdon a New York.
- Grewal, S. S., Grewal, P. S., 2012: Can cities become self-reliant in food? *Cities*, roč. 29, č. 1, str. 1-11.
- Hendl, J., 2005: *Kvalitativní výzkum - Základní metody a aplikace*. Portál, Praha.
- Horký, O., 2011: Falešná neutralita neoklasické teorie: feministická, antropologická, evoluční a ekologická kritika. *Politická ekonomie*, č. 3, str. 329-344.
- Hošková, K., 2011: *Analýza sporu o zrušení zahrádkářských kolonií v centru města Brna, případová studie*. Diplomová práce. Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno.
- Hošková, K., Klvač, P., Králová, V., Mlčák, L., 2008: Zahrádkářské kolonie – venkov ve městě. *Venkovská krajina 2008*. Sborník z 6. ročníku mezinárodní mezioborové konference. Veronica, Hostětín. str. 28-33.
- Hrazdírová, E., 2010: *Zahrádkář – producent čistých potravin či milovník chemie?* Diplomová práce. Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno.
- Ihned.cz, 2012: Komunitní zahrádky ožívují sídliště. *Ihned.cz*, 4. 7. 2012. Dostupné online z: <<http://www.enviweb.cz/clanek/urban/92279/komunitni-zahradky-ozivuji-sidliste>> [Staženo 26. 9. 2014].
- Incoma, 2011: *Retail in Detail/Fresh Food 2011: Čerstvé potraviny – příležitost získat zákazníka na svou stranu*.
- Inglehart, R., 2008: Changing values among Western Publics from 1970-2006. *West European Politics*, roč. 31, č. 2, str. 130-146.

- Jansová, P., 2014: Jaký je český zahrádkář? Žije za plotem a nechce provokovat. Rozhovor s Petrem Gibasem. *Aktuálně.cz*, 11. 4. 2014. Dostupné online z: <http://magazin.aktualne.cz/zahradkarske-kolonie/r~387787b8bbfb11e3b9ba002590604f2e/?utm_source=centrumHP&utm_medium=dynamicleadbox&utm_campaign=A&utm_term=position-15> [Staženo 14. 9. 2014].
- Jehlička, P., Kostelecký, T., Smith, J., 2012: Food Self-Provisioning in Czechia: Beyond Coping Strategy of the Poor: A Response to Alber and Kohler's 'Informal Food Production in the Enlarged European Union' (2008). *Social Indicators Research*, roč. 111, č. 1, str. 219-234.
- Jehlička, P., Smith, J., 2011: An unsustainable state: Contrasting food practices and state policies in the Czech Republic. *Geoforum*, roč. 42, č. 3, str. 362-372.
- Johanisová, N., 2012: *Družstevnictví nepatří jen do historie*. Glopolis, Praha.
- Kanu, S., Tengbe, P., Winnebah, T. R. A., Konneh, P., 2009: Promoting Urban Agriculture in Post-conflict Greater Freetown Area, Sierra Leone. *Urban Agriculture Magazine*, č. 21, str. 19-21.
- Kbelák, 2010: Ať po nás něco dobrého zůstane. *Kbelák: Zpravodaj Městské části Praha 19*. č. 12, březen 2010, str. 22.
- Keller, J., 2000: Chvála zahrádkářů. *Právo – Příloha Salon*, 25. Května 2000.
- Keyzlarová, S., 2007: Zahrádkářské kolonie – brněnský fenomén a územní plánování. *Veronica*, roč. 21, č. 19, str. 22-23.
- Keyzlarová, S., 2012: *Zahrádkaření a chataření – environmentální, sociální a ekonomické aspekty na příkladu města Brna*. Disertační práce. Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Brno.
- Klouparová, P., 2009: *Zahrádkářská kolonie jako kulturní fenomén – Etnologická interpretace*. Diplomová práce. Filosofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.
- Klvač, P. (ed.), 2006: *Kulisy venkovského života/Scenes of rural life*. Občanské sdružení Drnka, Drnovice.
- Klvač, P., Ulčák, Z., 2008: Samozásobitelství potravinami – může být život na venkově luxusní? *Venkovská krajina 2008*. Sborník z 6. ročníku mezinárodní mezioborové konference. Veronica, Hostětín. str. 48-51.
- Klvač, P., 2013: Venkov v hlavním městě. *Sedmá generace*, roč. XXII, č. 4, str. 42-43.
- Kočková, E., Niklová, V., 2008: *Historie od založení zahrádkové kolonie Kraví Hora I, Brno, po současnost – 75 let*. ZO ČZS Kraví Hora I, Brno.
- Kuhn, T. S., 1997: *Struktura vědeckých revolucí*. OIKOYMENH, Praha.
- Lay, J., 2014: Building alliances in the field of food production and consumption: Urban Gardening and Community Based Agriculture. Konferenční příspěvek. *Fourth International Conference on Degrowth for Ecological Sustainability and Social Equity*, Leipzig 2014.
- Librová, H., 1994: *Pestří a zelení : kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Veronica a Hnutí Duha, Brno.
- Librová, H., 2003: *Vlažní a váhaví. Kapitoly o ekologickém luxusu*. Doplněk, Brno.

Lock, K., de Zeeuw, H., 2001: Mitigating the Health Risks Associated with Urban and Periurban Agriculture. *Urban Agricultural Magazine*, č. 3, str. 6-8.

MacRae, R., Gallant, E., Patel, S., Michalak, M., Bunch, M., Schaffner, S., 2010: Could Toronto provide 10% of its fresh vegetable requirements from within its own boundaries? Matching consumption requirements with growing spaces. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, roč. 1, č. 2, str. 105-127.

Maritzová, Ch., 2011: *Potravinová suverenita jako cesta k dosažení potravinové bezpečnosti*. Glopolis, Praha. Dostupné online z: <<http://glopolis.org/soubory/9aec/potravinova-suverenita.pdf>> [Staženo 24. 8. 2014].

Martellozzo, F., Landry, J-S., Plouffe, D., Seufert, V., Rowhani, P., Ramankutty, N., 2014: Urban agriculture: a global analysis of the space constraint to meet urban vegetable demand. *Environmental Research Letters*, roč. 9, č. 6.

Matějovská, L., 2013: *Není zahrádkář jako zahrádkář: Zahrádková osada Klecánky*. In Gibas, P., Matějovská, L., Novák, A., Rolfová, E., Tvardková, V., Valešová, I., Veselý, M., 2013: *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

Ministerstvo pro místní rozvoj, Ministerstvo zemědělství, 2000: *Plán rozvoje zemědělství a venkova České republiky na období 2000-2006*.

Miovská, L., 2009: *Generel zahrádkových osad v Praze : Podkladová studie*. Dostupné online z: <http://arnika.org/soubory/dokumenty/mesta/kauzy/Zahradky/generel_09_podklad_1_verze_PS.pdf> [Staženo 28. 10. 2014].

Mougeot, L. J. A., 2000: *Urban Agriculture: Definition, Presence, Potentials and Risks, and Policy Challenges*. International Development Research Centre, Ottawa.

Moustier, P., Danso, G., 2006: *Local Economic Development and Marketing of Urban Produced Food*. In van Veenhuizen, R. (ed.), 2006: *Cities Farming for the Future – Urban Agriculture for Green and Productive Cities*. RUAF Foundation, IDRC and IIRR Publishing.

National Gardening Association, 2009: *The Impact of Home and Community Gardening In America*. Dostupné online z: <<http://www.gardenresearch.com/files/2009-Impact-of-Gardening-in-America-White-Paper.pdf>> [Staženo 28. 10. 2014].

Norberg-Hodge, H., Merrifield, T., Gorelick, S., 2002: *Bringing the Food Economy Home: Local Alternatives to Global Agribusiness*. Zed Books, London.

Odbor územního plánování a rozvoje Magistrátu města Brna, 1994: *Územní plán města Brna*. Dostupný online z: <<http://gis.brno.cz/ags/upmb/>> [Staženo 17. 11. 2014].

Odbor územního plánování a rozvoje Magistrátu města Brna, 2010: *Připravovaný územní plán města Brna – Koncept*. Dostupný online z: <http://gis.brno.cz/tms/konceptup_a/#c=-599423%252C-1159713&z=5&l=upk_02_1_r&p=&> [Staženo 17. 11. 2014].

Okvat, H. A., Zautra, A. J., 2011: Community Gardening: A Parsimonious Path to Individual, Community, and Environmental Resilience. *American Journal of Community Psychology*, roč. 47, č. 3-4, str. 374-387.

Osadní řád osady Malina Českého zahrádkářského svazu v Brně na Kraví Hoře. Schválený 31. 3. 2012.

Osadní řád ZO ČZS Kraví hora 1, Brno. Schválený 1. 3. 2014.

Osadní řád ZO Kraví hora 2. Schválený 11. 3. 2009.

Pauknerová, K., Gibas, P., 2011: The struggle over nature and relaxation in (sub)urban space: The case of garden colonies in Kbely, Prague 19. *Lidé města*, roč. 15, č. 2, str. 221-233.

Peleška, S., 1982: *25 let práce a činnosti zahrádkářů v ČSR 1957–1982*. Český zahrádkářský svaz, Praha.

Pinkerton, T., Hopkins, R., 2009: *Local Food: How to Make it Happen in Your Community*. Green Books, London.

Produce Weight & Volume Yield Chart for Fruits & Vegetables. Dostupný online z: <http://www.fromkarenskitchen.com/tips/produce_weight_yield_chart.php> [Staženo 15. 9. 2014].

Předpis 47/1963 Sb., *Vyhláška Ústřední správy nákupu zemědělských výrobků o nákupu zemědělských výrobků od drobných uživatelů zemědělské půdy a o prodeji přebytků zemědělských výrobků*.

Příbylová, P., 2005: *Vliv ekologizačních tendencí v organizovaném městském zahrádkářství*. Diplomová práce. Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno.

Rasper, M., 2014: *Urban Gardening : zahrady ve městě*. Dauphin, Praha.

Renting, H., Marsden, T. K., Banks, J., 2003: Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning*, roč. 35, str. 393-411.

Rolfová, E., 2013: *Zahrádka jako recept na štěstí: Případová studie osady na Jenerálce*. In Gibas, P., Matějovská, L., Novák, A., Rolfová, E., Tvardková, V., Valešová, I., Veselý, M., 2013: *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

Římanová, R., 2014: Záhon mezi paneláky? V pytlích komunitních zahrad raší okurky i jahody. *Idnes.cz*, 15. 3. 2014. Dostupné online z: <http://praha.idnes.cz/komunitni-zahrady-v-praze-09h-/praha-zpravy.aspx?c=A140311_2043947_praha-zpravy_bur> [Staženo 26. 9. 2014].

Said, E. W., 1978: *Orientalism*. Pantheon Books, New York.

Schmidt, O. M., 2006: Zahrádky a zahrádkáři. In *Padající květináč* [televizní pořad]. Česká televize, 26. 9. 2006.

Schumacher, E. F., 2000: *Malé je milé aneb Ekonomie, která by počítala i s člověkem*. Doplněk, Brno.

Simms, A., 2008: *Nine Meals from Anarchy : Oil dependence, climate change and the transition to resilience*. New economics foundation, London.

Smith, J., Jehlička, P., 2013: Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of Rural Studies*, roč. 32, str. 148-157.

Štiková, O., Sekavová, H., Mrháková, I., 2009: *Vliv socio-ekonomických faktorů na spotřebu potravin (výzkumná studie)*. Ústav zemědělské ekonomiky a informací, Praha.

Těšitel, J., Kušová, D., Bartoš, M., 2001: Krajina jako prostředí k rekreaci (na příkladu Šumavy). *Životné Prostredie*, roč. 35, č. 5, str. 253-256.

Tisenkopfs, T., Kovách, I., Lošťák, M., Šumane, S., 2010: Rebuilding and Failing Collectivity: Specific Challenges for Collective Farmers Marketing Initiatives in Post-Socialist Countries. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, roč. 18, č. 1, str. 70-88.

TN.cz, 2012: Slepíci šilenství! Kvůli levným nosnicím lidé nocovali ve frontě, doprava stála a zasahovala policie. *TN.cz*, 18. 4. 2012. Dostupné online z: <<http://tn.nova.cz/clanek/zpravy/domaci/slepici-silenstvi-ve-strizove-lide-nocovali-ve-fronte-pred-drubezarnou.html>> [Staženo 28. 10. 2014].

Trenouth, L., 2013: *Tracing the Contours of Alternative Food Consumption in Post-Socialist Central and Eastern European Countries*. Draft paper. Nепublikováno.

Tvardková, V., 2013: *Zahrádka je moje všechno aneb komu se nelení, tomu se zelení: Zahrádková osada na Libeňském ostrově*. In Gibas, P., Matějovská, L., Novák, A., Rolfová, E., Tvardková, V., Valešová, I., Veselý, M., 2013: *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

Tvardková, V., Rolfová, E., 2013: *Zahrádkové osady v Evropě i u nás: Historie zahrádkových osad*. In Gibas, P., Matějovská, L., Novák, A., Rolfová, E., Tvardková, V., Valešová, I., Veselý, M., 2013: *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

United Nations Population Fund, 2007: *State of world population 2007 : Unleashing the Potential of Urban Growth*. Dostupné online z: <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/695_filename_sowp2007_eng.pdf> [Staženo 10. 3. 2014].

United States Department of Agriculture, 2009: *Access to Affordable and Nutritious Food: Measuring and Understanding Food Deserts and Their Consequences*. Dostupné online z: <http://www.ers.usda.gov/media/242675/ap036_1_.pdf> [Staženo 10. 3. 2014].

Valešová, I., 2013: *Život za brankami: Pražské zahrádkové osady Technomat a Cibulka*. In Gibas, P., Matějovská, L., Novák, A., Rolfová, E., Tvardková, V., Valešová, I., Veselý, M., 2013: *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

van den Berg, L., van Veenhuizen, R., 2005: Multiple Functions of Urban Agriculture. *Urban Agriculture Magazine*, č. 15, str. 1-3.

van Veenhuizen, R. (ed.), 2006: *Cities Farming for the Future – Urban Agriculture for Green and Productive Cities*. RUAF Foundation, IDRC and IIRR Publishing.

Veselý, M., Novák, A., 2013: *Závěr*. In Gibas, P., Matějovská, L., Novák, A., Rolfová, E., Tvardková, V., Valešová, I., Veselý, M., 2013: *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

Vítková, Z., 2012: Založte komunitní zahradu a pěstujte zeleninu i sousedské vztahy. *Ekolist.cz*, 16. 11. 2012. Dostupné online z: <<http://ekolist.cz/cz/zelenadomacnost/rady-a-navody/zalozte-komunitni-zahradu-a-pestujte-zeleninu-i-sousedske-vztahy#disc>> [Staženo 26. 9. 2014].

Vopravil, J., Vrabcová, T., Khel, T., Novotný, I. Bynýrová, J.: Vývoj a degradace půd v podmínkách očekávaných změn klimatu. In: Rožnovský, J. Litschmann, T. (eds.), 2010: *Voda v krajině*. Sborník z konference. Lednice. str. 23-30.

World food summit 1996: *Rome Declaration on World Food Security*. Dostupný online z: <<http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm>> [Staženo 28. 10. 2014].

WTsadik, M., 2009: Enhancing Household Food Security in Refugee Camps in Ethiopia. *Urban Agriculture Magazine*, č. 21, str. 16-17.

Zagata, L., 2012: 'We Want Farmers' Markets!' Case Study of Emerging Civic Food Networks in the Czech Republic. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, roč. 19, č. 3, str. 347-364.

Zahrádkářská osada Malina <<http://www.zomalina.cz/>>

ZO ČZS Kraví hora 1 <<http://www.zokravihora.cz/>>

11. Přílohy

Příloha 1: Osnovy rozhovorů.....	96
Příloha 2: Přepis rozhovoru.....	97
Příloha 3: Mapové podklady.....	101
Příloha 4: Data ze spotřebních deníků.....	105
Příloha 5: Příklady zahrad s různým způsobem hospodaření.....	107
Příloha 6: Názory brněnské veřejnosti na zahrádkářské kolonie.....	111

Příloha 1: Osnovy rozhovorů

Rozhovor s funkcionáři zahrádkářských kolonií

Zahrádkářské kolonie	ČZS
Výměra	Provozní řád, pravidla, dokumenty
Mapa	Vlastnické vztahy
Počet zahrádek	Právní forma
Počet uživatelů	Rozhodování a pravomoci
Uživatelé	Aktivity
Demografické charakteristiky	Jak tady lidé tráví čas? (práce X zábava)
Věkový průměr	Množství produkce, soběstačnost
Smlouva	Společné aktivity
Přínosy zahrádkářských kolonií	

Rozhovor se zahrádkáři

Demografické	Zahradničení
Věk	Pěstované plodiny
Velikost domácnosti, počet uživatelů zahrady	Odkud jsou – semínka/sazenice
Bydliště (vzdálenost)	Hnojení, postřiky, kompost
Povolání	Užití – dary, směny, vlastní spotřeba
Vzdělání	Jaká je letos sezóna
Vlastní zahrádka	Kolonie
Jak dlouho zahrádkář, jak se k tomu dostali, motivace	Kdo sem chodí
Priority, cíle, oblíbené činnosti	Jak tu lidé tráví čas
Práce X rekreace	Společné aktivity, komunita
Jak často na zahradu chodí, kolik času tam tráví	Přínosy
Podíl produkční plochy	

Příloha 2: Přepis rozhovoru

Rozhovor s respondentkou 12, 17. 6. 2014 na Kraví hoře v Brně, délka trvání 20 minut.

Začnu takovými obecnými věcmi. Kolik je vám let?

V květnu mi bylo 44.

Kolik lidí bydlí s vámi v domácnosti?

Dva lidi, já jsem to tam i psala. Je to zelenina pro dva lidi.

A tu zahrádku užíváte taky společně, nebo se o to staráte sama?

Spíš se starám já, ale syn mi pomáhá takové ty těžší věci, porýt nebo něco těžšího přenést. Já po těch operacích už ty těžší věci nezvládnou jako rytí. To dělá výhradně on.

Jak to odsud máte daleko, když jdete z domova?

18 minut, stopla jsem si to. 18 minut do kopce a z kopce to je 15 minut, to je rychlejší.

Takže chodíte pěšky?

Chodím pěšky.

Co děláte jako povolání?

Teď jsem na Úřadě práce, ale dělala jsem psovoda, nočního hlídače. Hlídnání objektů.

A původním vzděláním jste co?

Původním vzděláním jsem obráběčka kovů.

Jak dlouho už tady tu zahrádku máte?

Tady mám zahradu 3,5 roku. Předtím jsem byla 5 let na Bráfově, 7 let ve Slatině. Ale předtím jsme měli zahrádku ještě s rodiči, to mi bylo nějakých 12 let, když pořídili tu první zahrádku ve Slatině.

Takže se tomu věnujete celý život.

Celý život od mých 12 let do 44 vlastně bez přestávky. Tohle už je moje několikátá zahrada.

Co vás vedlo k tomu, že jste se rozhodla zahradničit i sama, když už jste neměli tu rodinnou zahradu?

No chybělo mi to. Chyběl mi pobyt na čerstvém vzduchu a to rýpání v hlíně. Protože já jsem takový rodinný rýpač v hlíně. Vždycky, když se u nás měly přesazovat nějaké kytky, tak jsem to dělala já. Moje sestry k tomu neměly takový vztah, ty květiny je moc nezajímaly. Takže to zůstalo jenom u mě ta zahrada. Jsou tady kytky, nějaké ty kopretiny, denivky. Tady byla spousta narcisů, tulipány, to už je všechno pryč. Prostě se kochám nádherou těch květin a pobytem na čerstvém vzduchu.

Měnilo se třeba tohle nějak v průběhu času? Měla jste nějaké období, kdy by to bylo jinak?

Ne, ne. Já si spíš myslím, že jsem od malička měla hodně vřelý vztah k přírodě. Hlavně ty zvířata a květiny. Třeba i na dovolenou, někdo jezdí k moři a válí se u vody, ale u mě to vždycky bylo se psy, batohy a příroda. Můj život s tou přírodou hodně úzce souvisí. Květiny, zeleň...

Jak často se sem dostanete?

Jsou dny, co tady jsem každý den, a jsou dny, když třeba musím něco zařídit, tak dvakrát třikrát za týden se sem dostanu. Ale loni jsem tady byla vlastně dá se říct skoro pořád.

A jdete sem třeba jenom na pár hodin nebo jenom zalít? Nebo tu spíš trávíte celý den?

No, když si vezmu jídlo pro sebe i pro psy, tak jsem tu byla třeba tři dny v kuse, pak jsem šla domů třeba jenom pro nějaké čisté oblečení, nějaké jídlo si koupit po cestě, a zase jsem šla třeba na dva dny. Je to různé, podle toho, co je potřeba dole zařídit, vyřídit poštu, nákupy nebo tak. Jsou určité situace, kdy tady nemůžu být nonstop.

Jak tady ten čas trávíte? Řekla byste, že je to spíš prací, nebo sem chodíte spíš odpočívat?

To je různé. Když je potřeba zalít rajčata, zaliju rajčata. Vařili jsme tady s kamarádem, povídali jsme si se sousedy... Prostě různě, no. Někdo se tady opaluje, já teda to sluníčko moc nemusím, ale většinou jsem tady třeba seděla na lavičce, na dece, a třeba jsem si četla, tak různě.

Takže to není tak, že byste sem fakt přišla makat, a pak šla zase domů.

Ne, to rozhodně ne. Tak tři čtvrtě času, co tu pobývám, je to spíš takové, že si povídáme se sousedy a čtu si časopis nebo knížku.

A co vás tu nejvíc baví?

Ty květiny.

Když byste vzala plochu té zahrady, jak velká část je podle vás určená na nějaké užitkové věci, jako ovoce, zelenina, bylinky, a jak velká část je ten zbytek?

Já si myslím, že se to nedá úplně přesně určit. Protože ten zbytek, zrovna tady ty lavičky jsou pod jabloněmi, i to, co je nad námi, je jedlé. Takže tak minimálně dvě třetiny jsou na zeleninu a ovoce a ten zbytek je na to sezení a na květiny. Minimálně dvě třetiny jsou ty užitkové věci, co se dají sníst.

Co všechno pěstujete?

Letos mám tři záhonky brambor, tady mám nějaké česneky, cibulky, jahody, červený a černý rybíz, maliny, tam je rebarbora, libeček, tady je ta bylinková zahrádka na ty čaje. Rajčata, papriky, celer. Tady mám vlastně ty jabloně, jednu meruňku, broskev, třešeň. Někaké ozdobné kvítky tady jsou, tráva, šeršky. V truhlíkách květiny, tady vedle nás skalka, za námi pivoňky, to už je odkvetlé, to už se bude stříhat. Je tady toho vcelku dost. Hlavně ty rajčata a ty papriky, na to se každý rok těším. To si sem vezmu jenom krajíček chleba s máslem, utrhnou čerstvé rajče ze záhonku, papriku, a křoupu si k tomu papriku nebo čerstvé rajče. To má úplně jinou chuť než to, co je v potravinách. Tam je to takové bez chuti.

Máte ty věci spíš ze semínek, nebo kupujete sazeničky?

Já si sazeničky dělám sama na okně. Všechno. Kelímky od jogurtů, koupím si do toho substrát. Vždycky si tady vyberu nějakých pár zralých rajčat, nechám si vždycky na podzim semínka. Z toho rajčete si to vypaplám na papír, příští rok to zaseju a je to. To samé ty papriky ve fóliovníku. Semínka od paprik si nasuším a už koncem února to zaseju. Vždycky si ty sazeničky vypěstuju. Bývaly časy, co jsem mívala 18 druhů rajčat, ale už jsem to omezila tak na nějakých 7-8 druhů.

Takže se vlastně zásobíte úplně sama.

Zásobím se sama, dokonce jsem tady sazeničkami zásobila i okolí. Měla jsem tady v pařeništi ty kelímky a v tom bylo několik druhů rajčat.

Je to těžké, takhle z těch vlastních semínek to vypěstovat?

Ne, je to jednoduché. Stačí si nechat jedno přezrálé rajče, vytáhnout si z toho semínka někde na kus papíru si rozplesknout to rajče, nechat ta semínka uschnout. Na jaře to jenom odloupnu, dám to do těch kelímků a je to. Roste to samo. To stačí jenom zalívat. Nastrkat to do těch kelímků se substrátem a je to.

Používáte nějaké hnojivo?

O hnojiva se nestarám. Kamarád ve Slatině má králíky a slepice, takže odtamtud vozím králíčí a slepičí hnůj. Tam mám tu kompostovou jámu, tam dávám třeba posekanou trávu nebo shrabané listy, prokládám to tím od těch králíků a slepic. Ono to tam prohnije a další rok to vyházím na záhonky, syn mi to zaryje a je to prostě jako hnojivo.

A nějaké postřiky proti škůdcům nebo něco takového používáte?

Postřiky proti škůdcům ne, jenom když je třeba nějaká plíseň na rajčatech, ta jediná řadí každý rok. Je potřeba trochu postřiku na ty rajčata dát proti plísni, jinak by ta rostlina odešla celá, rajčata by odpadla a shnila. Tam se objeví taková ta plíseň, co zničí celou rostlinu, takže to by se pak už nedalo zachránit.

Co si myslíte, že vyplyne z toho deníčku?

Myslím, že tam toho vyplyne dost. Hodně lidí zeleninu nemusí, ale já jsem takový žrout zeleniny. Já moc maso nemusím, ale té zeleniny opravdu spotřebujeme snad vagón ročně. Jsme hodně na tu zeleň. Já když nemám k snídani a k večeři kus papriky, rajčete, nebo list z čínského zelí nebo aspoň pažitku na tvarohu, tak jsem z toho nešťastná. Já bych asi nemohla žít jenom z toho, že si na chleba dám kolečko salámu nebo šunky. Tak bych asi nemohla fungovat.

Máte pocit, že to, co tady vypěstujete, pokryje vaši spotřebu?

To ne. V létě, když jsou ty rajčata, tak to se třeba dva měsíce cpeme rajčaty a paprikami, ale je výhoda, že rajčata a papriky jsou v obchodě dá se říct celoročně. Takže ze záhonku je 2 měsíce v roce a zbylých asi 10 měsíců se musíme na domácí rajčata bohužel jenom těšit a musíme si kupovat to, co je v obchodě. Ale nemá to takovou chuť.

Nakolik tu úrodu rozdáváte?

Záleží na tom, kolik se urodí. Jsou horší roky, co třeba přijde krupobití, zbijí nám třešně, meruňky, jablka, není z toho nic. A někdy jsem třeba měla hodně dobrý rok, co jsme měli z každého stromu dvě přepravky jablek. Rodičům jsem dala, se sousedem jsem vyměnila. Je to dva roky zpátky, co jsem z toho fóliovníku měla asi čtyři ty velké zelené přepravky paprik. Takže já jsem si nechala jednu, jednu jsem dala rodičům a dvě přepravky jsem tady ještě povyměňovala. Třeba tady soused měl nějakou brokolici, tak jsem vyměnila za brokolici, pažitku, libeček do polévky. Nějak jsme to poměnili, takové věci co já nemám, co on by chtěl, tak nějak.

Jaký myslíte, že bude letos rok? Jaká bude úroda?

Myslím, že kvůli tomu suchu špatná. Bude určitě špatná. Okurky jsme vůbec neseli, z toho by nic nebylo. Ty hrášky, saláty, ředkvičky, to je všechno, co je potřeba na jaře hodně zalívat. A toto jaro bylo extrémně suché. Takže to nevidím nijak valně. Jsou věci, kterým se třeba sucho líbí, co by v mokřím jaru nebo v mokřím létu shnily. Loni bylo zase mokřé jaro, shnily všechny česneky, cibule. Letos jsou česneky a cibule pěkné. Co plodina, to originál. Někdo má rád slunko a teplo, někdo má rád vodu. Třeba ty

ředkvičky a okurky, to by bez vody nešlo, takže okurky a ředkvičky jsem letos ani nedávala do země. To jsem si říkala, na Zelňáku koupím jednu tašku okurků, zavařím to a bude, že to nemá smysl pěstovat.

Ještě se zeptám obecně k té zahrádkářské osadě, co sem tak chodí za lidi?

Takoví, co hledají zeleň, protože bydlí za stěnami paneláků. Lidé, co nemají rodinné domky, sem myslím hodně chodí. Hledají tady ten klid, který nemáme v tom betonu a v tom asfaltu. Chybí jim zeleň. Ten park, to není ono. Aktivní odpočinek hledají. Takové nějaké courání po parku jim asi neseďí, stejně jako mně.

Jak tady lidé tráví čas? Říkáte aktivní odpočinek, takže asi i prací?

Asi tak stejně jak já, pozalévají, povykládají se sousedem, se sousedkou – tohle se mi letos nedaří, tohle mi sežraly mšice, minulý rok jsme měli, příští rok budeme mít... a tak, povídáme si. Taky asi tak polovinu nebo čtvrtinu času věnují práci, zalévání, okopávání. A zbytek času tady jsou třeba v létě s bazénkem, na dece, čtou si, opalují se. Jak kdy. Na jaře je hodně práce s rytím, se sázením, se setím, tak to na to není čas. Ale v létě si to lidé užívají, sluníčko, bazének.

Funguje tady kolem vás nějaká parta, bavíte se se sousedy?

Tady na této straně máme ty sousedské vztahy docela schopné. Tady na této straně nejsou lidé takoví, že by byli nějak uzavření nebo by se nějak odtahovali. Tady vycházíme slušně, tady na té straně. Já mám tady ze všech stran schopné sousedy. Tady dole se teda se mnou moc nebaví, ale tady souseď pode mnou se baví, tady souseďka, taková stará paní s pánem, s tou si povídáme, když tam něco zaléváme, okopáváme. Tady souseďi nahoře, ti jsou také velmi schopní. S nimi se dá bavit úplně o všem.

Dělají se tu nějaké společné akce za celou osadu?

Dvakrát se tady dělal dětský den. Myslím si, že by bylo fajn, kdyby se to dělalo častěji, aby tu bylo i trochu jiné vyžití, než to sezení u bazénku a číst si časopis. Já za sebe si myslím, že by to lidi mohlo trochu stmelit, nějaké sedánky, kde by se sešlo víc lidí a i děti by se zapojily. Hodně by to posílilo ty vztahy. To říkám za sebe, nevím, co ostatní lidé. Někomu je to zase protivné, že by tady byla hudba a nějaké společné pečení buřtů a akce pro veřejnost, abychom se sblížili. Někteří jsou proti, chtějí tady mít klid a nelíbí se jim, že by tady řvaly děcka a dělal se táborák třeba pro 50 nebo i víc lidí, co by přišli. Myslím, že je to škoda, že se něco takového nedělá častěji.

Ještě na závěr se zeptám, co vidíte jako největší přínosy té kolonie?

Přínos... no, nevím, ohledně čeho to myslíte?

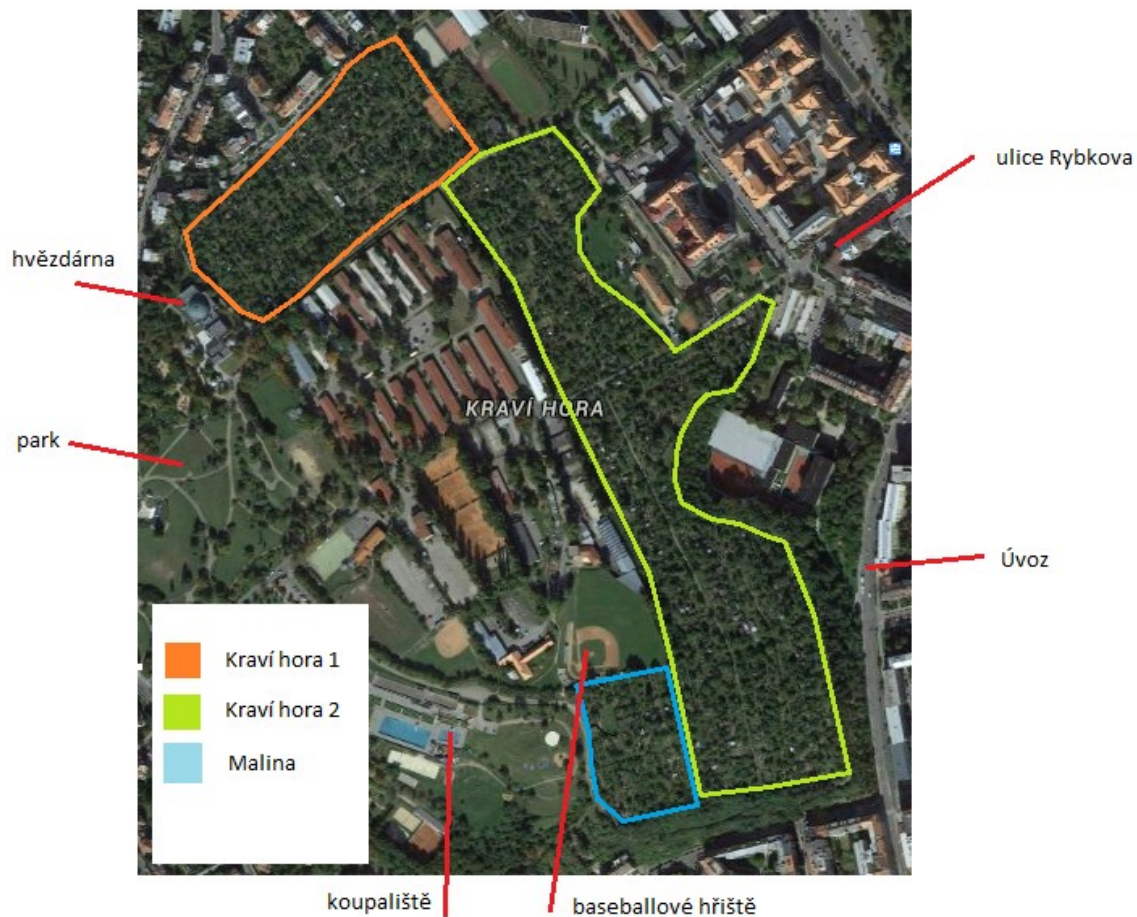
Proč si myslíte, že by to tady mělo zůstat?

No už jenom to, že ne každý se dostane až za Brno, aby si té zeleně užil tam. Tady je výhoda v tom, že je to dá se říct v centru města, je to pár minut pěšky. Hodně lidí bydlí tady hned pod kopcem, mají to pár metrů, je to kousek. Než bych si sedla někam na šalinu nebo na autobus a jela někam za město do lesíka... už to není takové. Prostě sem přijdu, tady si můžu nafouknout ten bazének, můžu si vzít buřt, opéct si tady buřt. Což někde těsně za Brnem, tam bych si tak rozložila deku a přečetla časopis, ale buřt bych tam asi nedělala a s těmi kamarády bych si tam asi nepovykládala. Tady se lidé těší i na ty sousedy, že si povykládají. To je myslím to hlavní, že je to těsně nad bydlíštěm, že sem

můžu kdykoli přijít, v kteroukoli dobu. Nemusím si plánovat cestu na hodinu a půl, abych vyjela dopravou za Brno.

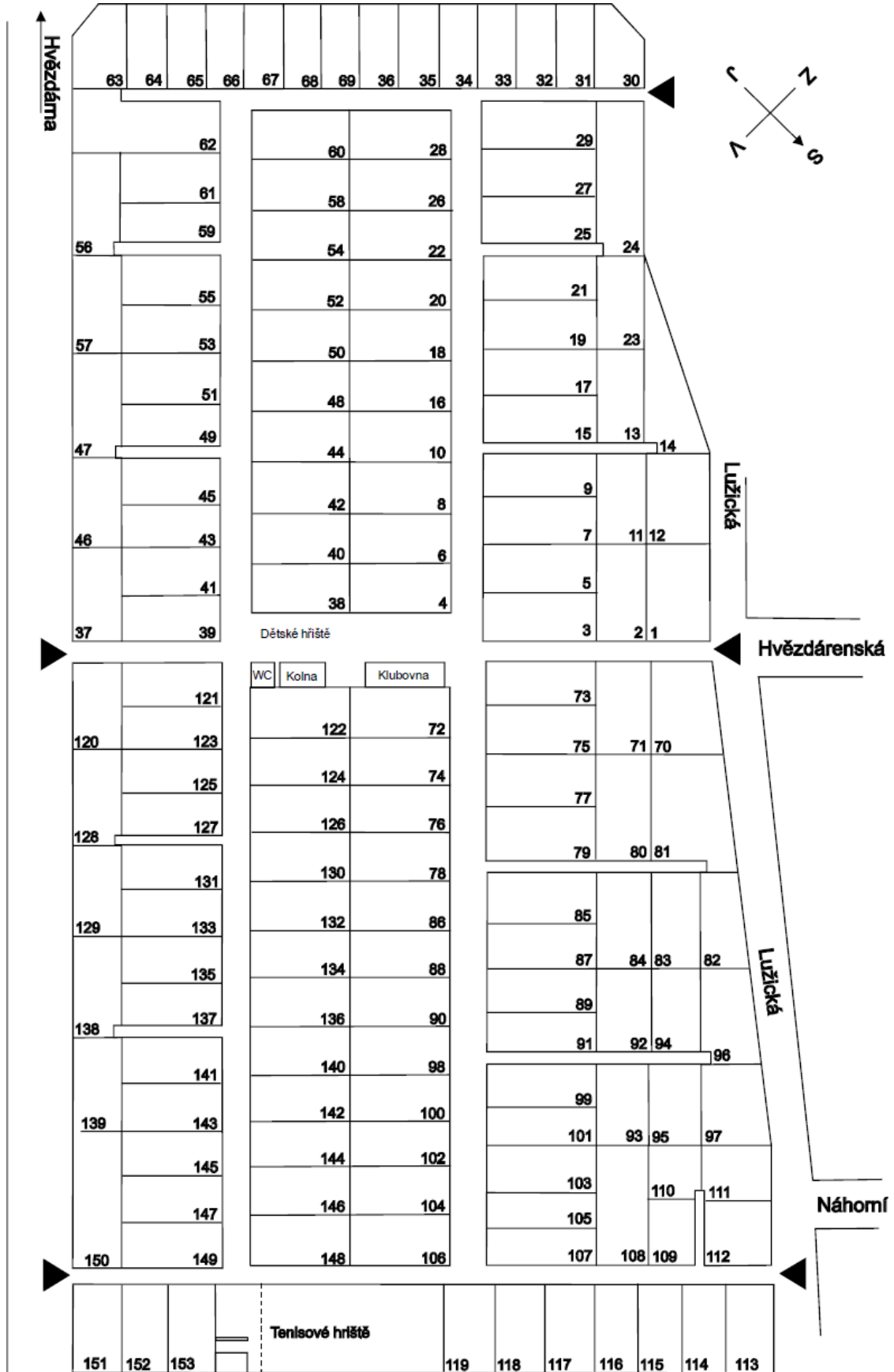
Příloha 3: Mapové podklady

Satelitní snímek osad

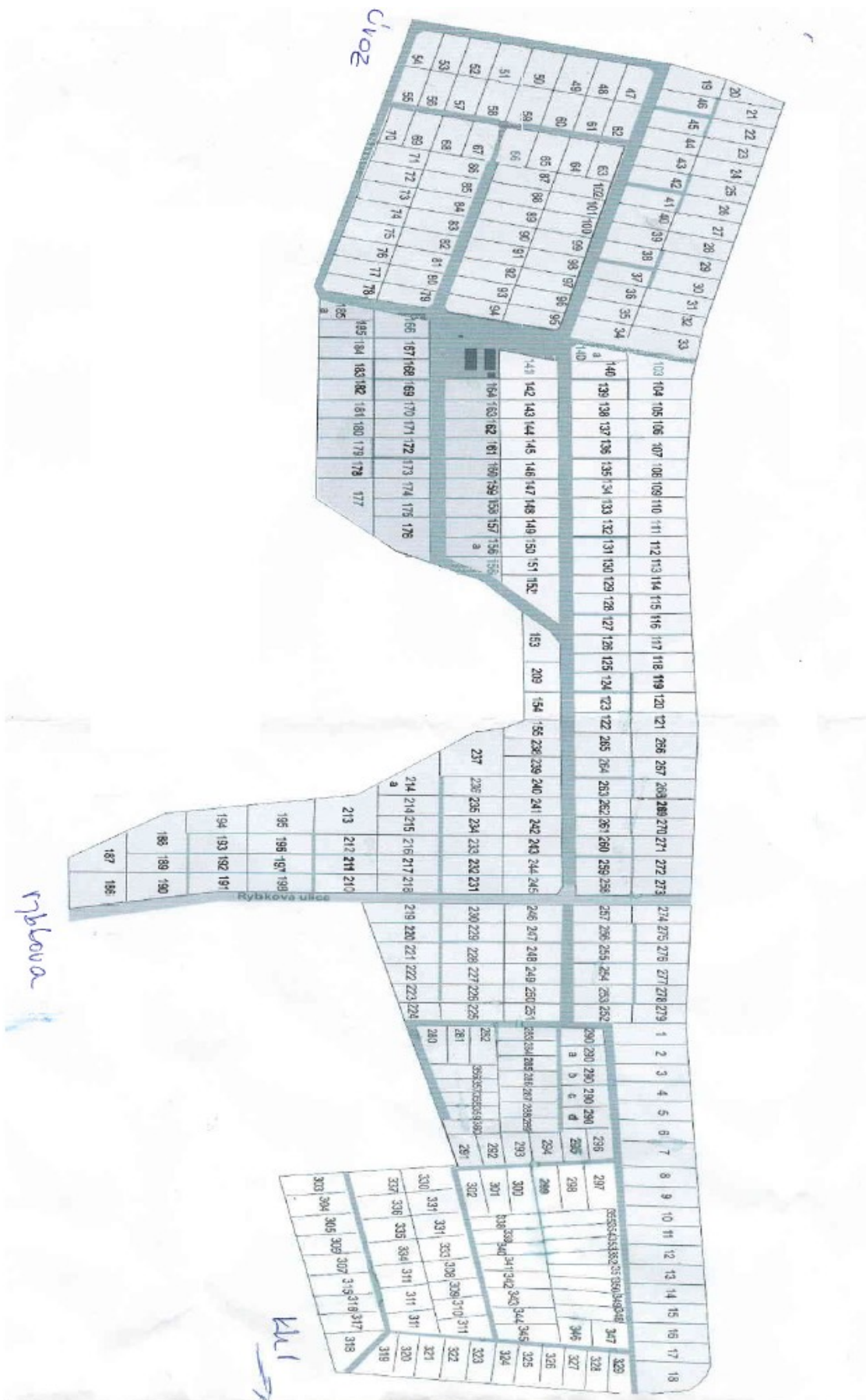

Zdroj: maps.google.com

Plán kolonie Kraví hora 1

Plán kolonie Kraví hora 2

Příloha 4: Data ze spotřebních deníků

Zdroje ovoce a zeleniny

kategorie /respondenti/(g)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	cekem
biopotraviny	41976	1000	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	42976
dar	0	13500	0	181100	16350	42760	37860	14000	24400	21000	0	14300	12240	377510
obchod	0	9300	2000	0	0	0	7150	10000	28350	2000	0	1390	0	60190
přímý prodej	0	0	2000	121000	5200	32500	0	0	10000	2000		0	0	172700
sběr	0	0	500	0	6000	0	500	0	0	0	0	0	0	7000
směna	0	0	0	0	0	0	0	0	4000	0	0	0	0	4000
supermarket	53389	48614	204970	228050	54040	127310	55579	23850	27310	2450	5000	141654	14300	986516
trh	4500	26670	0	6500	13000	13250	2720	4600	11600	4700	56250	17000	44100	204890
zahrádka	19320	24610	42800	411170	140765	108435	4110	175200	251995	56046	95450	55250	202886	1588037
zásoby	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6000	5000	0	11000

Užití ovoce a zeleniny

kategorie/respondenti/(g)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	celkem
dar (nespecifikováno)	1785	0	0	136200	15650	0	0	0	2000	1055	0	0	6000	162690
dar (přátelé)	0	10000	0	0	5250	0	0	2000	25800	0	0	6950	0	50000
dar (rodina)	0	0	0	44750	6260	0	0	49350	47520	0	50000	300	110870	309050
dar (sousedé)	0	0	0	3150	0	0	0	3000	11200	0	0	0	24500	41850
dary součet	1785	10000	0	184100	27160	0	0	54350	86520	1055	50000	7250	141370	563590
směna	0	0	0	10000	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10000
návštěva	17277	0	0	0	2650	0	0	0	0	0	0	0	0	19927
odcizení	0	0	0	2000	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2000
odpad	0	0	0	8580	0	17250	0	30500	1000	0	0	0	0	57330
konzervace	7600	0	0	141130	66630	36700	0	72750	88425	2702	0	750	550	417237
vlastní spotřeba	90151	113694	252270	604910	138915	270305	107919	70050	172560	84439	112700	226594	131605	2376112
spotřeba na jednotlivce	30050	56847	84090	201637	69458	135153	35973	70050	86280	42220	37567	113297	65803	(průměr) 79109

Příloha 5: Příklady zahrad s různým způsobem hospodaření

Typ 1: Zahrady s nízkou mírou zásahu

Typ 2: Zahrady se střední mírou zásahu

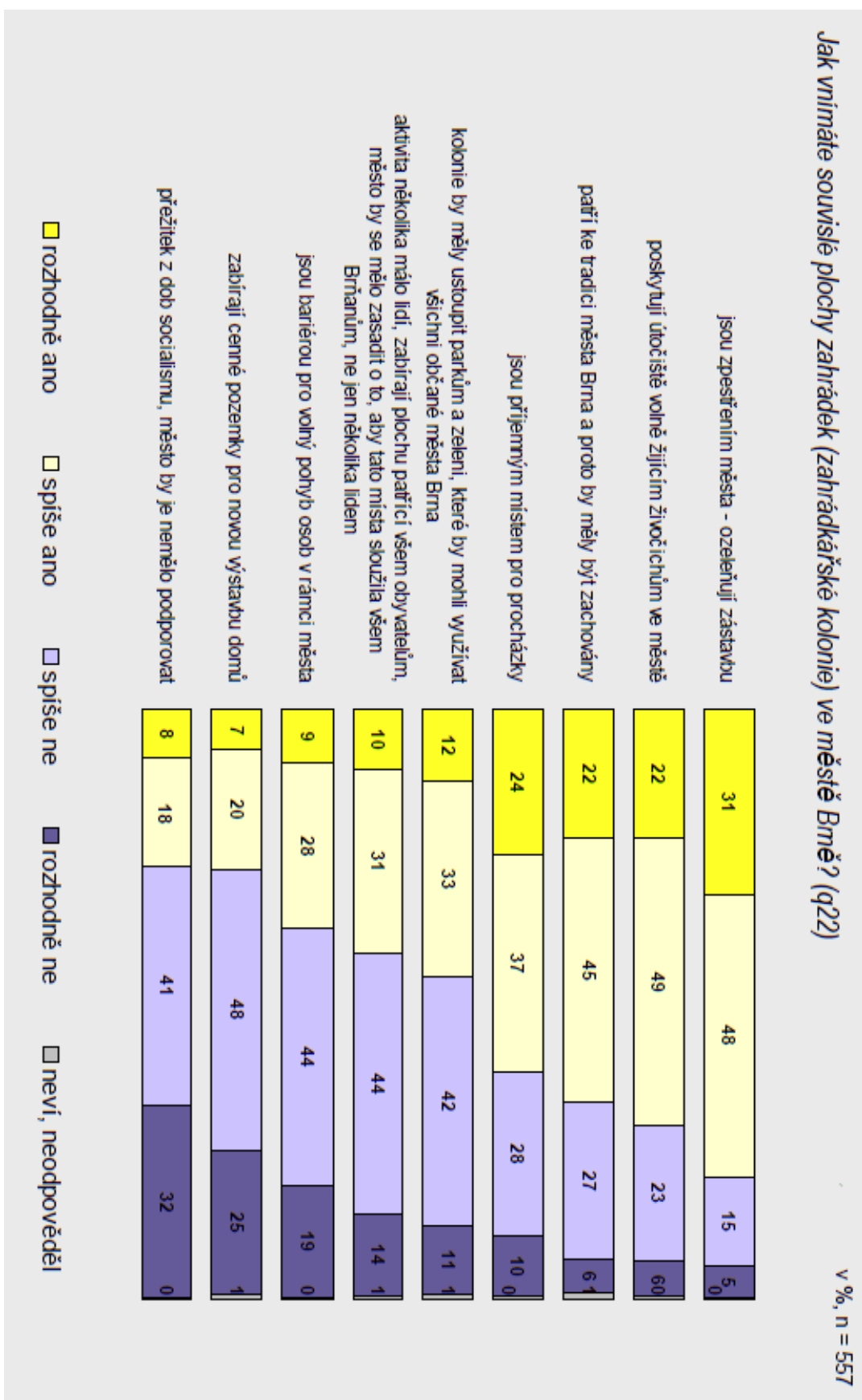
Typ 3: Zahrady s vysokou mírou zásahu

Autorka všech fotografií: Markéta Tichá

Příloha 6: Názory brněnské veřejnosti na zahrádkářské kolonie

Převzato z: Focus 2006: 21